

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ, ΤΜΗΜΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

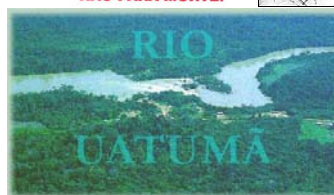
Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στην
**ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ &
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ**

**ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΜΕΓΑΛΩΝ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ
ΣΤΗ ΒΡΑΖΙΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ.
ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ
ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΑ ΦΡΑΓΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΑΥΤΕΣ.**

Σπυριδάκη Ελένη

Επιβλέπων καθηγητής: Δρ. Ιωσήφ Μποτετζάγιας

Μυτιλήνη, 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	4
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
1.1. Περιεχόμενο και δομή εργασίας.....	6
1.2. Σχόλια για τη διαθεσιμότητα και τα χαρακτηριστικά της βιβλιογραφίας.....	7
2. Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ ΩΣ ΛΥΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΥΔΑΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ.....	11
2.1. Το πρόβλημα της διαχείρισης των υδατικών πόρων παγκοσμίως.....	11
2.2. Φράγματα ως σύμβολα της μοντερνοποίησης-Διεθνές καθεστώς κατασκευής μεγάλων φραγμάτων και παγκόσμια κινητοποίηση ενάντια στην κατασκευή των έργων αυτών.....	12
2.3. Κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις κατασκευής φραγμάτων.....	18
2.4. Πλαίσιο λήψης αποφάσεων για τη διαχείριση των υδατικών πόρων και την κατασκευή φραγμάτων.....	21
3. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΒΡΑΖΙΛΙΑ.....	23
3.1. Κατασκευή φραγμάτων ως κύριος άξονας του αναπτυξιακού μοντέλου.....	23
3.2. Αγώνας ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων ως αγώνας εκδημοκρατισμού.....	28
3.3. Κινητοποιήσεις βάσης ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων (δεκαετίες 1970-1990).....	29
3.4. Μελέτες περιπτώσεων κατασκευής φραγμάτων στη Βραζιλία.....	35
3.4.1. Ποταμός Uguai-Φράγματα Ità και Machadinho.....	35
3.4.2. Φράγμα Balbina.....	38
3.4.3. Φράγματα στον ποταμό Xingu.....	43
3.5. Το Εθνικό Κίνημα των Επηρεαζόμενων από τα Φράγματα (M.A.B.).....	48
4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ.....	52
4.1. Κατασκευή φραγμάτων ως κύριος άξονας του αναπτυξιακού μοντέλου.....	52
4.2. Εγχώρια αντίθεση ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων μετά την Ανεξαρτησία.....	55
4.3. Γενικά χαρακτηριστικά της κοιλάδας του ποταμού Narmada.....	59
4.4. Επιχειρήματα υπέρ και κατά της υλοποίησης του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας του ποταμού Narmada.....	60
4.5. Κινητοποίηση ενάντια στο έργο Sardar Sarovar.....	64
4.6. Χαρακτηριστικά Κινήματος για τη Σωτηρία του ποταμού Narmada (N.B.A.).....	72
5. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ (ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ).....	78
5.1. Γενικά συμπεράσματα για το καθεστώς κατασκευής φραγμάτων.....	78
5.1.1. Κατασκευή φραγμάτων, μοντέλο ανάπτυξης και μύθος μοντερνοποίησης.....	78
5.1.2. Εμπλοκή Παγκόσμιας Τράπεζας στη διαμόρφωση του καθεστώτος κατασκευής φραγμάτων.....	81
5.1.3. “Παθογένεια” διαδικασίας εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων.....	83
5.1.4. Κοινωνικό κόστος κατασκευής έργων-εφαρμογή προγραμμάτων αποζημίωσης και μετεγκατάστασης.....	87
5.2. Βασικές παράμετροι συγκριτικής ανάλυσης των κινημάτων ενάντια στα φράγματα.....	89
5.3. Επίλογος.....	103

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	104
Παράρτημα Ι. Χάρτης Βραζιλίας.....	105
Παράρτημα ΙΙ. Χάρτης Ινδίας.....	106
Παράρτημα ΙΙΙ. Συγκεντρωτικός Πίνακας: Κινητοποιήσεις ενάντια σε μεγάλα φράγματα στη Βραζιλία	107
Παράρτημα ΙV. Συγκεντρωτικός Πίνακας: Κινητοποιήσεις ενάντια σε μεγάλα φράγματα στην Ινδία.....	111
Παράρτημα V. Χρονολόγιο εξέλιξης κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασκευή του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας του ποταμού Narmada (Sardar Sarovar)	113
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	126

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

... και ορισμένες συνοδευτικές σκέψεις...

“Το σύστημα διδασκαλίας είναι η διδασκαλία του συστήματος” υποστηρίζουν ορισμένοι και δε θα με βρουν να διαφωνώ σε αυτό. Με μια **διευκρίνιση**: στα συστήματα αυτά υπάρχουν πολλαπλοί δρώντες με εναλλασσόμενους κυκλικά ρόλους και ευθύνες, κάποιος βαθμός επιβολής και κάποιος βαθμός αλληλεπίδρασης. Αν και επιβαλλόμενα δηλαδή τα συστήματα αυτά από τις έδρες, συντηρούνται, ενισχύονται, απορρίπτονται, βελτιώνονται ή τροποποιούνται από τα θρανία. Εν ολίγοις, κατά την ταπεινή μου γνώμη ισχύει και στο πεδίο της εκπαίδευσης αυτό για το οποίο η συγγραφέας και ιστορικός Σώτη Τριανταφύλλου κάνει συχνά λόγο στην αρθρογραφία της: η **ύπαρξη μιας ατομικής ευθύνης και η δυνατότητα επιμερισμού της συλλογικής ευθύνης**. Και με δεδομένη αυτή τη διευκρίνιση, αναρωτιέμαι πώς θα διαμορφωνόταν η “επιστημονική μας αντίληψη” (αν διαθέτουμε μια τέτοια) και ο κόσμος γύρω μας, αν, από τις έδρες και τα θρανία, υπήρχε μεγαλύτερο ενδιαφέρον, απαίτηση και προσπάθεια όχι για μια “**mainstream εκπαίδευση**” αλλά για μια “**πλανητική εκπαίδευση**”.

Για να μη μακρηγορώ, και να γίνω πιο συγκεκριμένη, το να διαθέτει κανείς ένα ενδιαφέρον και να θέλει να ασχοληθεί με τις **αναπτυσσόμενες χώρες και ιδιαίτερα την περιβαλλοντική προστασία** σε αυτές, στην Ελλάδα, στις αίθουσες και στους διαδρόμους των Ελληνικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, είναι **μια μεγάλη περιπέτεια** που λαμβάνει χώρα σε μια **κεφάτη και στρεβλή ελληνική πραγματικότητα**. Το μόνο που απαιτεί η εμπλοκή και η παραμονή σε μια τέτοια περιπέτεια (στην περίπτωση δηλαδή που δεν καταφύγει κανείς από την αρχή μια **εκπαιδευτική και επαγγελματική μετανάστευση**), κατά τη γνώμη μου, είναι υπομονή, συγκέντρωση στο στόχο και αυτενέργεια στη μάθηση...

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον **Δρ. Ιωσήφ Μποτετζάγια**, Λέκτορα του Τμήματος Περιβάλλοντος και επιβλέποντα καθηγητή μου για μια σειρά πραγμάτων. Πάνω από όλα γιατί δέχθηκε να συζητήσει και να διερευνήσει μαζί μου διάφορα εναλλακτικά θέματα γύρω από αυτή τη θεματική που με ενδιέφερε δίνοντας μου την πλήρη ελευθερία τελικής επιλογής ενός από αυτά. Επιβλέποντας με συνέπεια την εκπόνηση της εργασίας μου με βοήθησε να βελτιστοποιήσω τη διαχείριση του χρόνου μου, τη μελέτη μιας “προβληματικής” και ελλιπέστατης βιβλιογραφίας, αφήνοντας μου παράλληλα το περιθώριο να αναπτύξω ελεύθερα τις ιδέες μου στην προσπάθεια μου να επιχειρήσω μια **πρώτη επαφή με τις κοινωνικές επιστήμες**. Επαφή η οποία για όσους ανήκουν στην “οικογένεια των μηχανικών”, των “κακών του παιχνιδιού” στην περίπτωση της κατασκευής φραγμάτων (και όχι μόνο!) όπως εγώ, θα ήταν καλό να γινόταν αντιληπτή ως μια επιτακτική ανάγκη ανάγνωσης των οδηγιών χρήσης των εργαλείων που προσφέρει η επιστήμη της μηχανικής, ως μια προσπάθεια μελέτης της εμπειρικής γνώσης που έχει αποκτηθεί σχετικά με τις ενδείξεις και τις αντενδείξεις των “μηχανικών φαρμάκων”.

Η συγκέντρωση του βιβλιογραφικού υλικού αποδείχθηκε μια “ταλαιπωρία”, ένα από τα περισσότερα χρονοβόρα και κουραστικά στάδια αυτής της εργασίας. Ευχαριστώ πάρα πολύ τις **Chirstina Böcher** και **Margerita Tecchio** για την πολύτιμη βοήθεια τους όσον αφορά τη συγκέντρωση του υλικού αυτού από βιβλιοθήκες του

εξωτερικού. Επίσης ευχαριστώ και κάποιους άλλους φίλους γιατί βοήθησαν στη διατήρηση μιας συνέχειας ανάμεσα σε κομβικά σημεία αποσπασματικών αποφάσεων που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν της εργασίας (Ragazzi, a presto!).

Τέλος, καθώς η εργασία του **Δημήτρη Τσουμπάρη**, αποφοίτου του Τμήματος Περιβάλλοντος, με θέμα “Το φαινόμενο και ο όρος των περιβαλλοντικών προσφύγων” (2003) αποτέλεσε για μένα μια πρώτη εισαγωγή στο θέμα των περιβαλλοντικών προσφύγων και προσανατόλισε την αρχική βιβλιογραφική μου αναζήτηση, ελπίζω και η δική μου εργασία να δώσει την αφορμή σε κάποιο άλλο φοιτητή/τρια να ασχοληθεί περαιτέρω με τα θέματα αυτά.

Έχοντας πάντα υπόψην ότι...

“Δεν υπάρχει μεγαλύτερος ψόγος, ή, εν γένει πιο δικαιολογημένος, από αυτόν που έχουν οι άνθρωποι που δημιουργούν για τους ανθρώπους που αναλύουν. Η παρουσίαση, η κριτική, η εκτίμηση ενός πράγματος, θεωρείται έργο για μυαλά δευτέρας κατηγορίας”
(Hardy, 1990:47, άγγλος μαθηματικός του 20^{ου} αιώνα¹)

Ελένη Σπυριδάκη
Απρίλιος, 2007

---

¹ Hardy G. (1990), Η απολογία ενός μαθηματικού, μετάφραση-επιμέλεια, Καραγιαννάκης, Λάμπρου, δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, 1993, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Περιεχόμενο και δομή εργασίας

Περιεχόμενο εργασίας

Στόχος της εργασίας είναι η μελέτη του καθεστώτος κατασκευής μεγάλων φραγμάτων² και της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σχετικά με την υλοποίηση των έργων αυτών σε συγκεκριμένες μελέτες περιπτώσεων στη Βραζιλία³ και στην Ινδία. Η μελέτη επικεντρώνεται στην εμφάνιση και στην εξέλιξη της κοινωνικής αντίθεσης ενάντια στην κατασκευή των έργων αυτών η οποία οδήγησε τελικά στη δημιουργία αντίστοιχων κινημάτων βάσης. Στη Βραζιλία το κίνημα ενάντια στα φράγματα (**Movimento dos Atingidos por Barragens, M.A.B.**) είναι δικτυωμένο σε εθνικό επίπεδο, ενώ αντίθετα στην Ινδία το ισχυρότερο κίνημα (**Narmada Bachao Andolan, N.B.A.**) εμφανίζεται σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή: στην κοιλάδα του ποταμού Narmada, στο κεντρο-δυτικό τμήμα της χώρας. Ο τελικός σκοπός της εργασίας είναι ο εντοπισμός των βασικών παραμέτρων συγκριτικής αξιολόγησης των κινημάτων αυτών.

Δομή εργασίας

Η εργασία είναι δομημένη σε 4 κεφάλαια το περιεχόμενο των οποίων περιγράφεται συνοπτικά στη συνέχεια:

- Κεφάλαιο 2: Πλαίσιο λήψης αποφάσεων για την κατασκευή φραγμάτων, προκλήσεις που εμφανίζονται για μια ολοκληρωμένη διαχείριση των υδατικών πόρων.
- Κεφάλαιο 3: Καθεστώς κατασκευής φραγμάτων στη Βραζιλία, κινητοποιήσεις ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων και αγώνας εκδημοκρατικοποίησης, δημιουργία και χαρακτηριστικά του εθνικού κινήματος ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων (M.A.B.), μελέτες περιπτώσεων κατασκευής φραγμάτων (φράγματα Balbina, Ità και Machadinho, φράγματα στον ποταμό Xingu).
- Κεφάλαιο 4: Καθεστώς κατασκευής φραγμάτων στην Ινδία, κινητοποιήσεις ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων μετά την Ανεξαρτησία της χώρας, περιγραφή του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας του ποταμού Narmada, κινητοποίηση ενάντια στο έργο Sardar Sarovar, χαρακτηριστικά του Κινήματος για την Προστασία του Ποταμού Narmada (N.B.A.).
- Κεφάλαιο 5: Γενικά συμπεράσματα για το καθεστώς κατασκευής φραγμάτων στη Βραζιλία και την Ινδία, βασικές παράμετροι συγκριτικής ανάλυσης των κινημάτων ενάντια στα φράγματα.
- Παραρτήματα I και II: Χάρτες Βραζιλίας και Ινδίας.
- Παραρτήματα III. και IV: Συγκεντρωτικοί Πίνακες: Κινητοποιήσεις ενάντια στην κατασκευή μεγάλων φραγμάτων στη Βραζιλία και στην Ινδία

---

² Ως μεγάλο φράγμα σύμφωνα με τη Διεθνή Επιτροπή για τα Φράγματα (I.C.O.L.D.) ορίζεται κάθε φράγμα με ύψος άνω των 15 μέτρων από τη θεμελίωση του.

³ Η επιλογή των μελετών περιπτώσεων που παρουσιάζονται για την περίπτωση της Βραζιλίας πραγματοποιήθηκε με βάση τη διαθεσιμότητα και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της βιβλιογραφίας.

- Παράρτημα V: Χρονολόγιο εξέλιξης κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασκευή του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας του ποταμού Narmada.

1.2. Σχόλια για τη διαθεσιμότητα και τα χαρακτηριστικά της βιβλιογραφίας

Γενική βιβλιογραφία

Η αρχική αναζήτηση των πληροφοριών βασίστηκε στο **βιβλιογραφικό οδηγό του Phadke (1999)**. Ο οδηγός αυτός παρέχει μια σύντομη περιγραφή του περιεχομένου των πιο σημαντικών βιβλίων και δημοσιεύσεων που υπάρχουν και αφορούν την κατασκευή φραγμάτων και τις κοινωνικές επιπτώσεις που αυτή προκαλεί. Δυστυχώς ελάχιστα από τα βιβλία αυτά του οδηγού βρέθηκαν στις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες της Ελλάδας. Υλικό επίσης αναζητήθηκε σε ηλεκτρονικά περιοδικά (μέσω της HEAL-LINK), σε βάσεις δεδομένων και σε πηγές όπως το scholar google. Το βιβλίο του **McCully (2001)** σχετικά με την οικολογία και την πολιτική γύρω από τα μεγάλα φράγματα, το οποίο θεωρείται ως η πιο πρόσφατη ολοκληρωμένη μελέτη της πολιτικής οικονομίας των μεγάλων φραγμάτων (Phadke, 1999) και η πρόσφατη **αναφορά της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα** με τίτλο “Φράγματα και Ανάπτυξη” αποτέλεσαν δύο πολύ χρήσιμες βιβλιογραφικές πηγές-αναφορές για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Μια συμπληρωματική της βιβλιογραφίας εικόνα θα μπορούσε να προκύψει από τη μελέτη ορισμένων σχετικών με τις μελέτες περιπτώσεων ταινιών κατασκευής φραγμάτων που υπάρχουν⁴. Δυστυχώς όμως η συγκέντρωσή τους δεν ήταν δυνατή.

Βιβλιογραφία για την κατασκευή φραγμάτων στην Ινδία

Για την περίπτωση της κατασκευής φραγμάτων στην κοιλάδα του ποταμού Narmada στην **Ινδία** υπήρχε άφθονο υλικό, δημοσιευμένο σε επιστημονικά περιοδικά διαφορετικών θεματικών ενοτήτων από μελετητές διαφόρων ειδικοτήτων (κοινωνικούς επιστήμονες, μηχανικούς, κ.α.). Η **ιστοσελίδα των Φίλων της Κοιλάδας του Ποταμού Narmada** (www.narmada.org), ήταν επίσης μια ιδιαίτερα χρήσιμη πηγή πληροφόρησης γύρω από το θέμα, καθώς παρέχει πρόσβαση σε σχετικά άρθρα, αναφορές και φωτογραφικό υλικό. Το υλικό στην πλειοψηφία του είναι δημοσιευμένο στην αγγλική γλώσσα. Στα ελληνικά υπάρχει μεταφρασμένο το άρθρο της **Arundhati Roy** (γνωστής σε διεθνές επίπεδο Ινδής συγγραφέως και ακτιβίστριας του Ν.Β.Α.) “**The greater common good**”, στο βιβλίο “**Η αξία της ζωής**”. Το άρθρο αυτό αποτελεί μια πολύ καλή εισαγωγή στο θέμα του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας του ποταμού Narmada. Αποκλειστικά στο έργο αυτό αναφέρονται και τα βιβλία των Alvares&Billorey (1988), Baviskar (1995), Fisher (1995), Dreze *et.al* (1997), Sangvai (2000) και D’Souza (2002).

⁴ Οι ταινίες αυτές είναι οι εξής:

- Balbina, the Symbol of Destruction, TV dos Trabalhadores, 1990
- Large dams, false promises, David Phinney, 1994
- Narmada: A valley rises, Ali Kazimi, 1994
- A Narmada diary, Anand Patwardhan, Simantinin Dhuru, 1995
- Kaise Jeebo Re! How do I survive my friend!, Anurag Singh, Jharana Gujarati, 1998
- Drowned Out: We Can’t Wish Them Away, Franny Armstrong, 2002

Δε διαπιστώθηκαν ιδιαίτερες αντιφάσεις και αποκλίσεις ανάμεσα στα στοιχεία της βιβλιογραφίας που συγκεντρώθηκαν σχετικά με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα. Γενικά διακρίνεται μια σχετική συμφωνία ανάμεσα στους μελετητές γύρω από την ανάλυση των στοιχείων αυτών για την περίπτωση της Ινδίας. Οι πρωτογενείς πληροφορίες σχετικά με τα γεγονότα αυτά έχουν αναλυθεί σε βάθος και σε εύρος από τους μελετητές. Δεν έλειψαν όμως και περιπτώσεις ύπαρξης προπαγανδιστικών, υπέρ του έργου, άρθρων είτε “άρθρων-ύμνων” του Κινήματος Σωτηρίας της Κοιλιάδας του ποταμού Narmada (N.B.A.). Ενδεικτικά αναφέρεται το άρθρο του Chitale (1997) στην πρώτη περίπτωση και το άρθρο του Shrivastava (1996) στη δεύτερη.

Βιβλιογραφία για την κατασκευή φραγμάτων στη Βραζιλία

Για την περίπτωση της κατασκευής φραγμάτων στη **Βραζιλία**, η βιβλιογραφία που υπάρχει είναι πολύ περισσότερο περιορισμένη. Ένα σημαντικό βιβλίο εισαγωγής στο θέμα της κατασκευής φραγμάτων στη χώρα αυτή, η συγγραφή του οποίου προέκυψε μετά από έρευνα πεδίου, είναι εκείνο της **Cummings (1990)**. Η αναζήτηση σε ηλεκτρονικά περιοδικά και βάσεις δεδομένων κατά κύριο λόγο παρέχει άρθρα από έναν συγγραφέα: τον **Fearnside**, ο οποίος εξετάζει αναλυτικά τα οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της κατασκευής αρκετών φραγμάτων στη Βραζιλία. Οι δημοσιεύσεις του Fearnside στην πλειοψηφία τους ωστόσο είναι αρκετά παλιές, αν και αρκετά λεπτομερείς και κατατοπιστικές. Για τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας γύρω από τη μακροχρόνια διαδικασία ολοκλήρωσης της κατασκευής των φραγμάτων που επιλέχθηκαν να αποτελέσουν τις μελέτες περιπτώσεων της παρούσας εργασίας απαιτήθηκε μια σχετικά εντατική αναζήτηση σε άλλες πηγές εκτός ηλεκτρονικών περιοδικών. Τα αποτελέσματα της αναζήτησης αυτής ήταν τις περισσότερες φορές ελλιπή και αντιφατικά. Εκτός από την αγγλική γλώσσα, σημαντικές πληροφορίες υπάρχουν και στα πορτογαλικά. Δυστυχώς, η ιστοσελίδα του M.A.B., του Εθνικού Κινήματος Ενάντια στην Κατασκευή Φραγμάτων (www.mabnacional.org.br) δεν παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες για το θέμα.

Η ύπαρξη αντιφάσεων και κενών στις πληροφορίες που καταγράφονται στις επιστημονικές δημοσιεύσεις που συγκεντρώθηκαν επιβεβαιώνεται και σε άρθρο της **McCormick (2006)**, στο οποίο πραγματοποιείται επισκόπηση της βιβλιογραφίας για την εξέλιξη του εθνικού κινήματος ενάντια στα φράγματα στη Βραζιλία. Η McCormick (2006) διαπιστώνει ότι η μέχρι τώρα θεωρητική έρευνα για το κίνημα ενάντια στα φράγματα στη Βραζιλία έχει εστιαστεί κυρίως στην άνοδο του και στα αποτελέσματα της δράσης του. Θεωρεί ότι η περισσότερο ολοκληρωμένη μελέτη του θέματος έχει πραγματοποιηθεί από τον **Rothman (1994, 1999)**. Ο Rothman μελετά την εμφάνιση του κινήματος η οποία συνέπεσε χρονικά με την άνοδο της νέας δημοκρατικής κυβέρνησης. Χρησιμοποιώντας τη **θεωρία των πολιτικών ευκαιριών** (political opportunity theory), υποστηρίζει ότι η δράση του κινήματος συνέβαλλε αλλά και ενισχύθηκε από τη διαδικασία εκδημοκρατικοποίησης της χώρας η οποία έλαβε χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές του 1980. Οι **Rothman & Oliver (1999)** κατέδειξαν επίσης τη **σημασία που είχαν οι πολιτικές δομές** στην οργάνωση του κινήματος, δίνοντας έμφαση στη σχέση μεταξύ τοπικής και διεθνικής οργάνωσης. Δυστυχώς δεν ήταν δυνατή η εύρεση των βιβλίων του Rothman στις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες της Ελλάδας. Οι δημοσιεύσεις του οι οποίες συγκεντρώθηκαν μετά από αναζήτηση σε ηλεκτρονικά περιοδικά ήταν περιορισμένες

σε αριθμό και δεν αφορούσαν τις μελέτες περιπτώσεων κατασκευής φραγμάτων που επιλέχθηκαν να παρουσιαστούν.

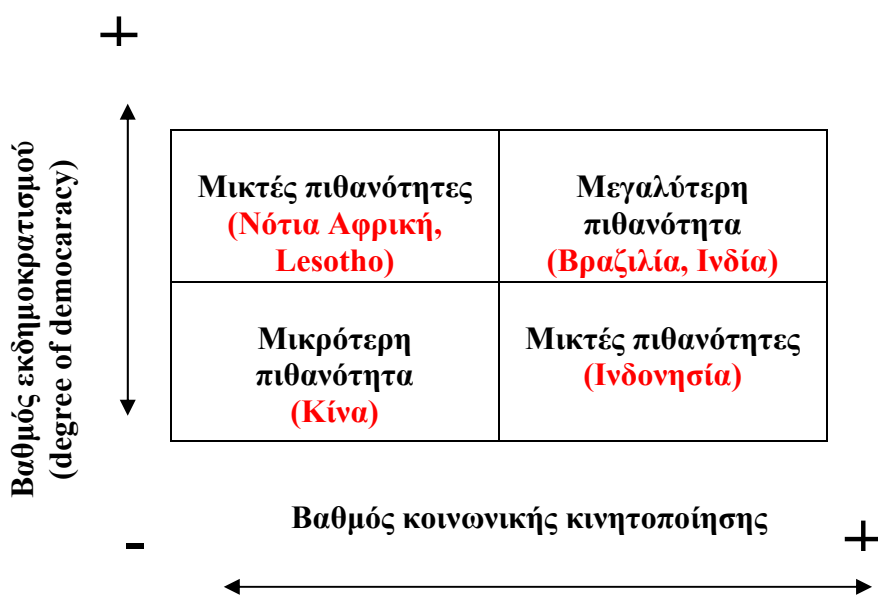
Η McCormick (2006) προσπαθεί μέσω της παραπάνω δημοσίευσης της να καλύψει το κενό που υπάρχει στη βιβλιογραφία όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο το κίνημα ενάντια στα φράγματα λειτουργεί και επιτυγχάνει τους στόχους του. Η μελέτη της εστιάζεται στη **σημασία της χρήσης της επιστημονικής γνώσης** για την εμφάνιση της εγχώριας αντίστασης ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων και την επίτευξη αλλαγών στο καθεστώς κατασκευής τους. Υποστηρίζει ότι κατά τη διάρκεια των αρχικών σταδίων εμφάνισης του κινήματος, η πρόσβαση στην επιστημονική πληροφορία και η παραγωγή νέας επιστημονικής γνώσης αποτέλεσαν πολύ σημαντικές παραμέτρους για την έναρξη του διαλόγου μεταξύ των τοπικών κοινοτήτων και των κατασκευαστών των φραγμάτων. Η εξοικείωση των ακτιβιστών με τις επιστημονικές μεθοδολογίες τους επέτρεψε να λειτουργήσουν ως συνδεδεικτοί κρίκοι ανάμεσα στον τοπικό πληθυσμό και στους επιστήμονες κατά την εξέλιξη, στη συνέχεια, των σχετικών διαπραγματεύσεων. Η McCormick (2006) τελικά καταλήγει στο συμπέρασμα ότι **η διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων** αποτελεί το βασικό πεδίο εντός του πραγματοποιείται ο διάλογος μεταξύ επιστημόνων, ακτιβιστών, τοπικών κοινοτήτων και κράτους. Καταλήγει επίσης στη διαπίστωση ότι η συλλογή και η ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με τα φράγματα εκτός από την οργάνωση της διαμαρτυρίας σε τοπικό επίπεδο εξυπηρέτησε και την επέκταση της διαμαρτυρίας σε διεθνές επίπεδο.

Βιβλιογραφία συγκριτικής αξιολόγησης των κινημάτων ενάντια στα φράγματα

Όσον αφορά την **συγκριτική αξιολόγηση των κινημάτων ενάντια στα φράγματα** διαπιστώθηκε μια σημαντική έλλειψη βιβλιογραφίας, την οποία ήρθε να καλύψει η πρόσφατη δημοσίευση του βιβλίου του **Khagram (2004)** σχετικά με τους διακρατικούς αγώνες ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων. Ο Khagram προχωρά στην εξαγωγή θεωρητικών συμπερασμάτων σχετικά με την εμφάνιση και την αποτελεσματικότητα των κινημάτων ενάντια στα φράγματα σε επιλεγμένες χώρες (στην Ινδία, τη Βραζιλία, την Κίνα, την Ινδονησία και τη Νότια Αφρική). Επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στις πτυχές του θέματος οι οποίες αφορούν το μοντέλο ανάπτυξης και το βαθμό εκδημοκρατισμού των χωρών αυτών.

Σύμφωνα με τη **θεωρητική ανάλυση** που πραγματοποιεί, η οργάνωση και η αποτελεσματικότητα των συλλογικών πολιτικών δράσεων ενάντια στα φράγματα εξαρτάται κατά κύριο λόγο από την κινητοποίηση των διαθέσιμων πόρων (Resource mobilization), την ύπαρξη κοινωνικών δικτύων και τη συμβολή της δομής των υπάρχοντων πολιτικών ευκαιριών. Αυτοί οι παράγοντες σχηματοποιούν αλλά και σχηματοποιούνται από διακρατικές επαφές και δεσμούς που αναπτύσσουν οι εγχώριοι δρώντες ενάντια στα φράγματα καθώς επίσης και από την παγκόσμια διάδοση και τη θεσμοποίηση των κανόνων για την προστασία του περιβάλλοντος, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των ιθαγενών. Η συνεχής αλληλεπίδραση των παραπάνω παραγόντων προκαλεί σωρευτικά αποτελέσματα όσον αφορά την τροποποίηση του καθεστώτος κατασκευής φραγμάτων σε τοπικό και διεθνές επίπεδο (Khagram, 2004:21).

Η ανάλυση των μελετών περιπτώσεων που πραγματοποιεί ο Khagram (2004:27), στα πλαίσια αυτά της γενικής θεωρητικής του ανάλυσης, καταλήγει δίνοντας έμφαση στη **σημασία της ύπαρξης ενός εγχώριου δημοκρατικού καθεστώτος** όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των διακρατικών συμμαχιών και των τοπικών κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων. Διαπιστώνει δηλαδή ότι τα αποτελέσματα της δράσης των διακρατικών συμμαχιών και των δικτύων ενάντια στα φράγματα στις συγκεκριμένες περιπτώσεις που μελέτησε ήταν περισσότερο επιτυχημένα (όσον αφορά την επίτευξη αλλαγών στο καθεστώς κατασκευής φραγμάτων) όταν χαρακτηρίστηκαν από την ύπαρξη εγχώριων δρώντων οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν σε ένα δημοκρατικό πολιτικό πλαίσιο και οι οποίοι ήταν σε θέση να προκαλέσουν μια βιώσιμη κοινωνική κινητοποίηση (Σχέδιο 1). Όσον αφορά ειδικά την περίπτωση της Βραζιλίας, η ανάλυση του Khagram φαίνεται να κινείται προς την ίδια κατεύθυνση με εκείνη του Rothman (1994, 1999), όπως η τελευταία περιγράφεται από την McCormick (2006).

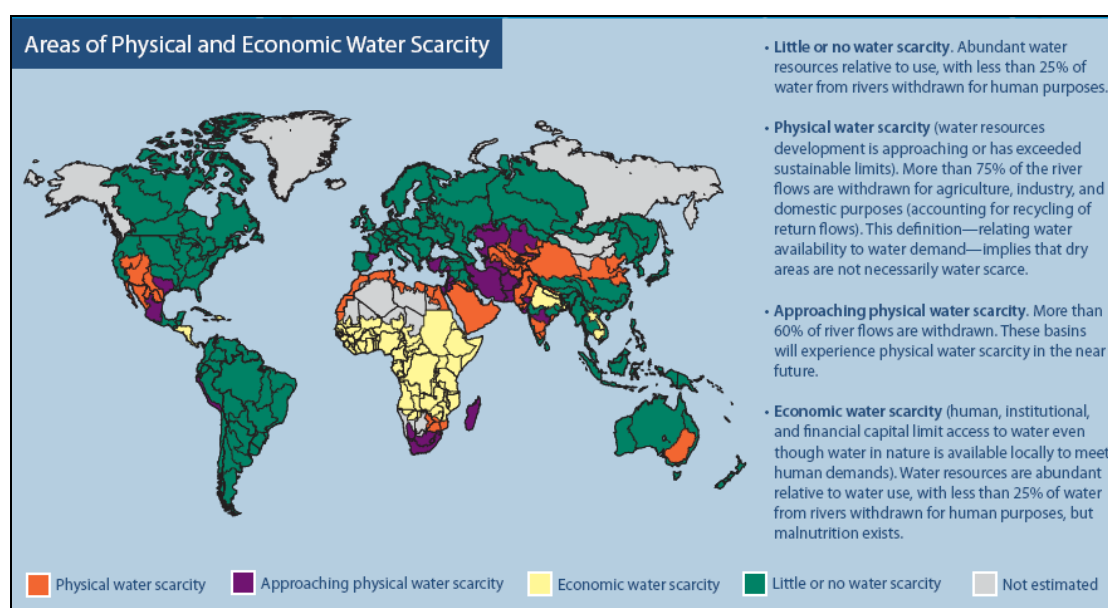

Σχέδιο 1: Παράγοντες αποτελεσματικότητας κινημάτων ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων σε επιλεγμένες μελέτες περιπτώσεων (Khagram, 2004: 21)

2. Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ ΩΣ ΛΥΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΥΔΑΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

2.1. Το πρόβλημα της διαχείρισης των υδατικών πόρων παγκοσμίως

Το **νερό**, ο πολύτιμος αυτός φυσικός πόρος είναι απαραίτητος για τη διατήρηση υγιών οικοσυστημάτων και την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη του ανθρώπου (Χάρτης 1). Καθώς σημειώνεται αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού και αύξηση της ζήτησης όσον αφορά τη διανομή των επιφανειακών και υπογείων υδάτων για χρήση στον αστικό, γεωργικό και βιομηχανικό τομέα λόγω των αναγκών που διαμορφώνει η προσπάθεια για “ανάπτυξη”, η πίεση που ασκείται στους υδατικούς πόρους εντείνεται. Το σύνολο αυτών των παραγόντων οδηγεί στην **εμφάνιση συγκρούσεων** ανάμεσα στους διαφορετικούς χρήστες των υδατικών πόρων. Η αυξημένη πίεση που ασκείται στα επιφανειακά ύδατα λόγω της σταδιακής αύξησης της ζήτησης και της αλόγιστης χρήσης τους, όπως επίσης και η αύξηση της ρύπανσης θεωρούνται ορισμένα από τα σοβαρότερα περιβαλλοντικά θέματα παγκοσμίως, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές. Έως το 2025, 1.800 εκατομμύρια άνθρωποι αναμένεται να ζουν σε περιοχές οι οποίες αντιμετωπίζουν προβλήματα απόλυτης έλλειψης νερού, ενώ αναμένεται επίσης περίπου τα 2/3 του παγκόσμιου πληθυσμού να έρθουν αντιμέτωπα με πιέσεις έλλειψης νερού (United Nations, 2006).

Χάρτης 1: Περιοχές φυσικής και οικονομικής έλλειψης νερού (United Nations, 2007)

Τα υπάρχοντα προβλήματα καθώς επίσης και οι παρούσες ενδείξεις που υπάρχουν για τις μελλοντικές συνθήκες που θα διαμορφωθούν καλούν για την άμεση **ολοκληρωμένη διαχείριση των υδατικών πόρων** σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ολοκληρωμένη αυτή διαχείριση θα πρέπει να είναι σε θέση να απαντήσει στα εξής **ερωτήματα** (United Nations, 2006):

- Με ποιο τρόπο θα γίνει η στάθμιση των οφελών και του κόστους των επιπτώσεων των αποφάσεων που λαμβάνονται στον τομέα της διαχείρισης των υδατικών πόρων για την κατανομή του νερού ανάμεσα στις ανταγωνιστικές του χρήσεις;

- Ποια εργαλεία είναι καταλληλότερα να χρησιμοποιηθούν για μια περισσότερο αποτελεσματική και ισότιμη ανάπτυξη και κατανομή των υδατικών πόρων;
- Με ποιο τρόπο θα μπορέσει να γίνει η βέλτιστη χρήση των διαθέσιμων αποθεμάτων;
- Ποιος είναι ο σκοπός και ποιες οι συνθήκες για την αύξηση της ποσότητας των υδάτων σε κάθε τομέα;
- Τί είδους πληροφορίες είναι απαραίτητες να συγκεντρωθούν και πώς θα διασφαλιστεί η δημόσια συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων στον τομέα διαχείρισης των υδατικών πόρων;
- Ποιοι θεσμικοί μηχανισμοί και ποια νομικά εργαλεία μπορούν να εξασφαλίσουν την απαραίτητη συνεργασία στον τομέα της διαχείρισης των υδατικών πόρων;

2.2.Φράγματα ως σύμβολα της μοντερνοποίησης-Διεθνές καθεστώς κατασκευής μεγάλων φραγμάτων και παγκόσμια κινητοποίηση ενάντια στην κατασκευή των έργων αυτών

Φράγματα κατασκευάζονται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ορισμένα από τα πρώτα φράγματα στην ιστορία του ανθρώπου κατασκευάστηκαν στη Μεσοποταμία 7.000 χρόνια πριν (Wikipedia Encyclopedia, 2007a). **Η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων στη σύγχρονη εποχή προωθήθηκε από ισχυρές διεθνικές ομάδες και οργανισμούς:** πολιτικούς, γραφειοκράτες, κτηματίες, βιομηχάνους, πολυεθνικές εταιρίες, την Παγκόσμια Τράπεζα και άλλους διεθνείς οργανισμούς, όπως επίσης και διακρατικές επαγγελματικές ενώσεις επιστημόνων (π.χ. Διεθνής Επιτροπή για τα Μεγάλα Φράγματα (I.C.O.L.D.), Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας (F.A.O.), Ηνωμένα Έθνη (Αναπτυξιακό Πρόγραμμα), Βρετανική Αναπτυξιακή Υπηρεσία (British Overseas Development Administration), Τράπεζα Εισαγωγών-Εξαγωγών Ηνωμένων Εθνών, Asea Brown Boveri, Siemens, GEC Alsthom, Kvaerner, Bechtel Acres, κ.α.), (Khagram, 2004:4).

Η Roy (2000:59) πραγματοποιεί μια ομαδοποίηση των **δρώντων στην κατασκευή φραγμάτων** στις εξής τρεις κατηγορίες:

1. τους πολιτικούς, τους γραφειοκράτες και τις κατασκευαστικές εταιρίες που έχουν αναπτύξει ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων μεταξύ τους⁵,
2. τις εταιρίες συμβούλων-περιβαλλοντολόγων που στελεχώνονται τις περισσότερες φορές από υπαλλήλους εταιριών κατασκευής φραγμάτων ή θυγατρικών τους,
3. τους χρηματοδότες των έργων, συνήθως δηλαδή διεθνείς οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα.

Η συνεχής αλληλεπίδραση ανάμεσα σε αυτούς τους πρωταγωνιστές κατασκευής μεγάλων φραγμάτων δημιούργησε ένα **διεθνές καθεστώς νομιμοποίησης της κατασκευής των έργων αυτών παγκοσμίως** τη δεκαετία του **1950**. Μια κεντρική πτυχή αυτού του καθεστώτος ήταν θεμελιωμένη σε αρχές και κανόνες οι οποίες

⁵ Το σύνθετο αυτό πλέγμα σχέσεων καλείται στην αργκό της βιομηχανίας κατασκευής φραγμάτων “σιδηρούν τρίγωνο” (Roy, 2000:59).

αντιπροσώπευαν το **πρότυπο ανάπτυξης** που κυριαρχούσε στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα. Σύμφωνα με αυτό το πρότυπο αυτό, η ανάπτυξη γινόταν αντιληπτή ως μια εκ των άνω, τεχνοκρατική επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης η οποία μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της εντατικής εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και της κατασκευής έργων μεγάλης κλίμακας (Khagram, 2004:4).

Για μεγάλο διάστημα, ιδιαίτερα τις δεκαετίες **1950-1960**, η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων προτάθηκε ως μια “καθαρή” και φτηνή λύση παροχής ηλεκτρικής ενέργειας και ύδατος για ύδρευση. Την περίοδο εκείνη λίγες περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κατασκευής τους διαπιστώθηκαν ή αναγνωρίστηκαν δημόσια. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που αυτό συνέβη έγινε αντιληπτό και ερμηνεύτηκε ως μια **θυσία απαραίτητη για την οικονομική ανάπτυξη** των περιοχών που βρισκόταν στη λεκάνη απορροής των φραγμάτων (Pearce 1992:134, Fisher 2001).

Στο πλαίσιο αυτό, την περίοδο αυτή, σημειώθηκε μια ευρεία **γεωγραφική εξάπλωση** και μια **αριθμητική αύξηση** της κατασκευής φραγμάτων παγκοσμίως: μόνο τα τελευταία 40 χρόνια κατασκευάστηκε περίπου το 90% των μεγάλων φραγμάτων (Khagram, 2004:5). Σήμερα, σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα (World Commission on Dams, W.C.D.) υπάρχουν κατασκευασμένα περισσότερα από 45.000 μεγάλα φράγματα τα οποία εκτόπισαν περίπου 40-80 εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο (Bird, 2002). Η **Ινδία** και η **Βραζιλία** κατατάσσονται ανάμεσα στις **πρώτες χώρες όσον αφορά την κατασκευή φραγμάτων**. Στην Ινδία έχουν κατασκευαστεί 4.291 μεγάλα φράγματα ενώ στη Βραζιλία 594 (McCully, 2001:xxvii).

“Η επιστημονική φαντασία έγινε πραγματικότητα”
(Veltrop J., πρόεδρος I.C.O.L.D.,
μιλώντας με θαυμασμό για το θέμα της κατασκευής φραγμάτων,
αναφορά από Pearce, 1992:140)

Από το τελευταίο μισό του εικοστού αιώνα τα φράγματα άρχισαν πια να αποκτούν μια **ειδική σημασία στην κοινωνική φαντασία**, καθώς αποτέλεσαν ισχυρά σύμβολα τοπικής και εθνικής υπερηφάνειας, απτές αποδείξεις της προόδου, της εθνικής ανάπτυξης, της δέσμευσης για τη μοντερνοποίηση, της ικανότητας του ανθρώπου να ελέγξει, να καθυποτάξει και να επέμβει στη φύση (Pearce 1992: 134, Fisher 2001, Khagram 2004:4, Kaika 2006). Συμβόλισαν την “πρόοδο” της ανθρωπότητας από μια ζωή ελεγχόμενη από τη φύση και την παράδοση σε μια ζωή στην οποία η φύση ελεγχόταν από την τεχνολογία και τη θέση της παράδοσης είχε πάρει η επιστήμη (Khagram, 2004:4). Τα φράγματα έγιναν δηλαδή τα μνημεία του σύγχρονου πολιτισμού και τα εμβλήματα της επιβολής του ανθρώπου πάνω στη φύση (Roy, 2000:37). Καθώς η κατασκευή τους έφτασε να αποτελεί περισσότερο έναν αυτοσκοπό παρά ένα μέσο για ανάπτυξη, χρησιμοποιήθηκε επίσης και ως ένα ισχυρό πολιτικό όπλο κυρίως τις περασμένες δεκαετίες (Fisher, 2001). Ο διάσημος χαρακτηρισμός των φραγμάτων ως “**οι ναοί της προόδου**” από τον Nehru, τον πρώτο πρωθυπουργό της Ανεξάρτητης Ινδίας, είναι ενδεικτικός της συμβολικής τους σημασίας (McCormick, 2006).

Από τη δεκαετία του 1970 σημειώθηκε μια καμπή στη δυναμική κατασκευής των μεγάλων φραγμάτων, η οποία σχετιζόταν στενά με την **αλλαγή στο αναπτυξιακό πρότυπο** (αλλαγή από το πρότυπο της οικονομικής μεγέθυνσης σε εκείνο της βιώσιμης ανάπτυξης) που έλαβε χώρα σταδιακά. Η καμπή που σημειώθηκε οφείλεται και στην κινητοποίηση ενάντια στα έργα αυτά, που εκδηλώθηκε σε διάφορες χώρες του κόσμου, καθώς οι επιπτώσεις των φραγμάτων είχαν αρχίσει πλέον να προκαλούν την εκδήλωση μιας παγκόσμιας κριτικής (Khagram, 2004:5). Σήμερα που ορισμένα από τα περισσότερο κρίσιμα αναπτυξιακά θέματα αφορούν τη διαχείριση των υδατικών πόρων, **το επιχείρημα ότι τα φράγματα είναι φτηνές και απλές λύσεις στα υπάρχοντα προβλήματα είναι δύσκολα υποστηρίξιμο**. Είναι πλέον σαφές ότι το επιχείρημα αυτό, το οποίο επικράτησε στο παρελθόν, βασίστηκε περισσότερο σε μια αόριστη πίστη και λιγότερα σε πραγματικά γεγονότα. Η εξέταση εναλλακτικών της κατασκευής τους λύσεων ήταν σπάνια ενώ τις περισσότερες φορές υπήρξε υποεκτίμηση του κόστους των έργων αυτών και υπερεκτίμηση των οφελών τους. Σήμερα πλέον υποστηρίζεται ισχυρά ότι τα φράγματα είναι **σύμβολα της αδικίας, της διατάραξης, της αλλοίωσης και της καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος** (Fisher, 2001).

“Κανένα ανθρώπινο έργο δεν κατάστρεψε τη φύση με περισσότερο ολοκληρωτικό και μη αντιστρεπτό τρόπο όσο τα φράγματα”
(Brower D., ιδρυτής M.K.O. “Φίλοι της Γης”,
αναφορά από Pearce, 1992:135)

Ωστόσο, όταν ο ρυθμός κατασκευής μεγάλων φραγμάτων στη Δύση εμφάνισε μια επιβράδυνση, η κατασκευή τους αυξήθηκε σε άλλες περιοχές του κόσμου (Khagram, 2004:184). Μετά το τέλος του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου οι γεωπολιτικές και οικονομικές αλλαγές που έλαβαν χώρα έκαναν τα έργα ύδρευσης και άρδευσης ένα ελκυστικό μέσο διεύρυνσης της βάσης του δυτικού κεφαλαίου. Ήταν την περίοδο αυτή που το Ηνωμένο Βασίλειο μετέτρεψε την Ινδία σε ένα “εργαστήριο υδραυλικής μηχανικής” στην προσπάθεια του να αντιμετωπίσει την οικονομική του κρίση (Kaika, 2006).

Η κρίση που αντιμετώπισαν οι κατασκευαστικές εταιρίες φραγμάτων της Δύσης στην σύναψη νέων συμβολαίων τις οδήγησε στην αναζήτηση νέων αγορών σε αναπτυσσόμενες χώρες (Roy, 2000:37). Τα 2/3 των μεγάλων φραγμάτων που είχαν κατασκευαστεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και τα ¾ αυτών που ήταν σε στάδιο κατασκευής τη δεκαετία του 1990 βρισκόταν σε αναπτυσσόμενες χώρες (Khagram, 2004:10). Στις αναπτυσσόμενες χώρες η ζήτηση για έργα αυτής της κατηγορίας ήταν ακόμα μεγάλη, η αντίδραση απέναντι σε αυτά περιορισμένη και οι δημοκρατικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές αρχές λιγότερο θεσμοποιημένες (Khagram, 2004:180). Ωστόσο η μεταφορά της όποιας “τεχνογνωσίας” είχε αποκτηθεί από τις εταιρίες αυτές στην κατασκευή φραγμάτων σε τοπία της Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής εμφάνισε προβλήματα όταν πραγματοποιήθηκε χωρίς την ολοκληρωμένη εκτίμηση των επιπτώσεων στα διαφορετικά και περισσότερο ευαίσθητα περιβάλλοντα των αναπτυσσόμενων χωρών (Pearce, 1992:134).

“Τα φράγματα είναι ένα βασικό όπλο για την εκμετάλλευση ενός κοινού πόρου από συγκεκριμένα συμφέροντα”
(Williams P., υδρολόγος, αναφορά από Pearce, 1992:140)

Η στροφή αυτή των κατασκευαστικών εταιριών προς τις αγορές των αναπτυσσόμενων χωρών καλύπτεται συχνά με το **πέπλο της “αναπτυξιακής βοήθειας”** και ακολουθεί την ίδια λογική όπως εκείνη της εξαγωγής των “αποβλήτων της Δύσης (παλιών όπλων, υπέργηρων αεροπλανοφόρων, απαγορευμένων εντομοκτόνων) προς τις χώρες του “τρίτου” κόσμου (Roy, 2000:37). Για παράδειγμα η Βρετανία προχώρησε στη χρηματοδότηση του **φράγματος Pergau στη Μαλαισία** υπό τον όρο της σύναψης συμβολαίου με την εθνική κυβέρνηση για την αγορά βρετανικών όπλων (Roy, 2000:60).

Απαντώντας σε αυτήν τη στροφή των εταιριών κατασκευής φραγμάτων προς νέες αγορές, ευρωπαϊκές Μ.Κ.Ο. όπως η Ecologist, η Survival International, η Berne Declaration, η Urgewald και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για τα Ποτάμια (International Rivers Network) δραστηριοποιήθηκαν ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων την οποία προωθούσαν δημόσιοι φορείς και ιδιωτικές εταιρίες στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, τις αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές αυτές οργανώσεις συνέβαλλαν επίσης στη δημιουργία ενός **διακρατικού δικτύου συνηγορίας (transnational advocacy network) ενάντια στα φράγματα** αναπτύσσοντας δεσμούς επαφής και συνεργασίας με κινήματα και ομάδες που είχαν κοινές διεκδικήσεις και στόχους σε διάφορες περιοχές του κόσμου (Khagram, 2004:180).

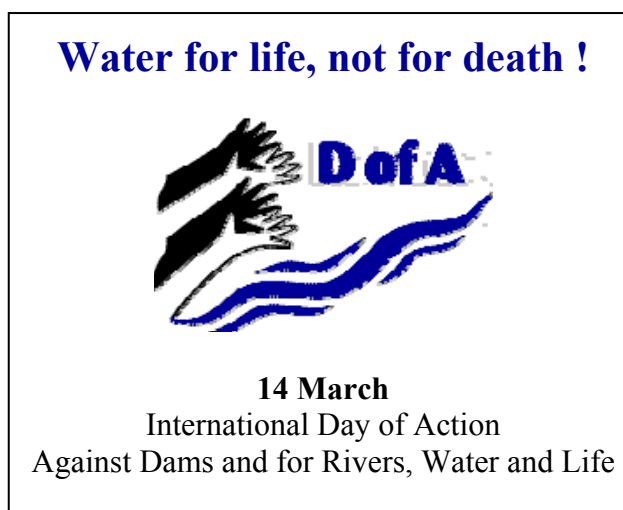
Η εγχώρια αντίσταση ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων στις αναπτυσσόμενες χώρες ήταν λιγότερο αποτελεσματική όσον αφορά την επίτευξη αλλαγών σε σχέση με την Δυτική Ευρώπη και τις Η.Π.Α. **τις δεκαετίες 1950-1960**. Η μειωμένη αυτή αποτελεσματικότητα μπορεί μερικώς να εξηγηθεί από την ύπαρξη συγκεντρωτικών απολυταρχικών και συχνά καταπιεστικών καθεστώτων στις περισσότερες από αυτές τις χώρες, η οποία περιόριζε σημαντικά τις πολιτικές ευκαιρίες για κινητοποίηση. Ένας άλλος λόγος ήταν επίσης το ότι η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων υποστηριζόταν από ισχυρές εγχώριες και διεθνείς ομάδες συμφερόντων οι οποίες συχνά βρισκόταν εκτός του πεδίου της εγχώριας κριτικής. Τέλος, τα φαινομενικά οφέλη των φραγμάτων, η ταύτιση της ανάπτυξης με την κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος και την οικονομική μεγέθυνση, τον έλεγχο της φύσης από την τεχνολογία-όλοι αυτοί οι παράγοντες οι οποίοι προαναφέρθηκαν-νομιμοποίησαν περαιτέρω και “εγκλιμάτισαν” την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων στις χώρες αυτές (Khagram, 2004:184).

Εικόνα 1: Το φράγμα Karun-3 στο Iran (Πηγή: Wikipedia Encyclopedia, 2007a)

Το διακρατικό δίκτυο συνηγορίας ενάντια στα φράγματα επεκτάθηκε και ισχυροποιήθηκε από τα μέσα τις δεκαετίας του 1980 και μετά. Σήμερα πλέον στο δίκτυο αυτό ανήκουν διάφορες Μ.Κ.Ο. και κινήματα από όλο τον κόσμο όπως η Probe International του Καναδά, το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για τα Ποτάμια στη Γαλλία, ο Σύνδεσμος των Διεθνών Υδάτων και των Δασικών Σπουδών στη Νορβηγία, οι Φίλοι της Γης στην Ιαπωνία, η Both Ends στην Ολλανδία, η Berne Declaration στη Σουηδία, η Urgewald στη Γερμανία, η AidWatch στην Αυστραλία, η Χριστιανική Βοήθεια, η Oxfam και η Survival International στο Ηνωμένο Βασίλειο, η Cultural Survival και η Επιτροπή Δικηγόρων για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στις Η.Π.Α., το **Κίνημα για την προστασία του ποταμού Narmada στην Ινδία (N.B.A.)**, το **Κίνημα των Επηρεαζόμενων από τα Φράγματα στη Βραζιλία (M.B.A.)**, η Συνέλευση των Φτωχών της Ταϊλάνδης (Assembly of the Poor), κ.α. (Khagram, 2004:188). Οι βασικές θέσεις που έχει διαμορφώσει το παγκόσμιο κίνημα ενάντια στα φράγματα προσδιορίζονται στη **Διακήρυξη της Curitiba**, η οποία υπογράφηκε στην πρώτη διεθνή συνάντηση των ανθρώπων που επηρεάζονται από τα φράγματα στη Βραζιλία το 1997 από εκπροσώπους 20 χωρών (McCully, 2001:343).

Εικόνα 2: Λογότυπο της Διεθνούς Ημέρας Δράσης ενάντια στα φράγματα
(Πηγή: International Rivers Network, 2007a)

Η διακρατική αυτή συντονισμένη δράση κυρίως Μ.Κ.Ο. και κοινωνικών κινημάτων ενάντια στα φράγματα άλλαξε σε σημαντικό βαθμό τη δυναμική κατασκευής τους παγκοσμίως, σε όλα τα επίπεδα: τοπικό και διεθνές. Η ύπαρξη παγκοσμίων κανόνων και αρχών για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα δικαιώματα των ιθαγενών και την περιβαλλοντική προστασία ισχυροποίησαν τον αγώνα των επικριτών και των αντιτιθέμενων ενάντια στα έργα αυτά. Η **σταδιακή θεσμοποίηση των κανόνων και των αρχών αυτών** σε διαδικασίες και δομές κρατών, διεθνών υπηρεσιών, οργανισμών και ιδιωτικών εταιριών ήταν μερικώς το αποτέλεσμα της δράσης τους αλλά ταυτόχρονα και ο παράγοντας που ισχυροποίησε την αποτελεσματικότητά τους από τα μέσα τις δεκαετίας του 1980 και μετά (Khagram, 2004:4).

Όμως, αν και είναι πλέον αλήθεια ότι ο δυτικός κόσμος δε διαθέτει σήμερα τον ίδιο θαυμασμό για την τεχνολογία όπως αυτόν που διέθετε κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, και έχει αναπτύξει μια **δυσπιστία και ένα σκεπτικισμό απέναντι στον μύθο της μοντερνοποίησης** (παρά τη ρητορική για το τέλος της μοντερνοποίησης), συνεχίζει να παράγει εικόνες, ιδεολογίες, και όνειρα

μοντερνοποίησης και εξακολουθεί με επιμονή να επιδιώκει την υλοποίηση τους προβαίνοντας στο μετασχηματισμό φυσικών και ανθρωπογενών τοπίων. **Η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων στο δυτικό κόσμο δηλαδή συνεχίζει να κινείται πάνω κάτω στην ίδια λογική με εκείνη των αρχών του 20^{ου} αιώνα.** Παράλληλα, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αυτού του πλανήτη, αρχίζουν μόλις να διαμορφώνουν τις δικές τους επιθυμίες και οράματα και να συντάσσουν την απξέντα υλοποίησης των δικών τους “δημιουργικών καταστροφών” (Kaika, 2006). Ένα παράδειγμα αντιπροσωπευτικό αυτής της διαπίστωσης είναι η κατασκευή του μέγα-φράγματος **Three Gorge** στον ποταμό Yangtze στην Κίνα (Εικόνα 3). Ο τομέας της υδραυλικής αναδεικνύεται ως κύριος άξονας της μοντερνοποίησης της σύγχρονης Κίνας, όπως ακριβώς παλιότερα συνέβη για τη Δύση. Όπως το φράγμα του Μαραθώνα, το οποίο την περίοδο της δεκαετίας του 1920 ήταν το μεγαλύτερο φράγμα στα Βαλκάνια, εορτάστηκε ως το μεγαλύτερο επίτευγμα της Ελλάδας μετά τον Παρθενώνα, το φράγμα Three Gorge παρουσιάζεται από τις κινεζικές αρχές ως το μεγαλύτερο επίτευγμα της μηχανικής μετά την κατασκευή του Μεγάλου (Σινικού) Τείχους (Kaika, 2006).

Εικόνα 3: Το φράγμα Three Gorge στον ποταμό Yangtze στην Κίνα,
(Πηγή: www.chinaplanner.com/afterthreegorgesdam/view.htm)

2.3. Κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις κατασκευής φραγμάτων

Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούν οι βασικές κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις που μπορούν να προκληθούν από την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων. Διαπιστώθηκε ότι παρά την ύπαρξη μιας σημαντικής βιβλιογραφίας γύρω από το θέμα αυτό, απουσιάζει η παρουσίαση ενός συνολικού, ευρέως αποδεκτού θεωρητικού πλαισίου για τη συστημική ανάλυση (systemic analysis) του συνόλου των επιπτώσεων αυτών.

Περιβαλλοντικές επιπτώσεις

Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις που εμφανίζονται σε όλα τα στάδια του κύκλου ζωής των μεγάλων φραγμάτων προκύπτουν κατά κύριο λόγο από τις αλλαγές που προκαλεί η κατασκευή και η λειτουργία τους στο υδρολογικό καθεστώς της λεκάνης απορροής. Ανάμεσα στις επιπτώσεις περιλαμβάνονται επίσης οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, οι επιπτώσεις στα χερσαία, υδατικά οικοσυστήματα και στη βιοποικιλότητα, η αποδάσωση, η διάβρωση του εδάφους, η αύξηση των κινδύνων εμφάνισης σεισμών, μετάδοσης ασθενειών όπως ελονοσία, κ.α. (W.C.D. 2000:74, McCully 2001:29). Εκτός από τις άμεσες ορατές επιπτώσεις, οι μακροχρόνιες επιπτώσεις τους μπορούν να γίνουν αντιληπτές ακόμα και μετά την πάροδο εκατοντάδων χρόνων από την κατασκευή τους. Όλα τα παραπάνω φανερώνουν ότι **η κατασκευή φραγμάτων αποτελεί ένα εκτεταμένο, μη αντιστρεπτό, ανεξέλεγκτο περιβαλλοντικό πείραμα** (McCully 2001:31). Μέχρι σήμερα ελάχιστα βήματα έχουν γίνει στην πράξη για την ολοκληρωμένη πρόβλεψη και αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών αυτών επιπτώσεων (W.C.D., 2000:74).

Κοινωνικές επιπτώσεις

Ο εκτοπισμός πληθυσμιακών ομάδων λόγω της κατασκευής αναπτυξιακών έργων (development induced displacement)⁶ όπως τα φράγματα είναι ένα πρόβλημα με παγκόσμιες διαστάσεις, η σοβαρότητα του οποίου είχε μέχρι πρόσφατα αγνοηθεί ή υποεκτιμηθεί. Το γεγονός αυτό γίνεται φανερό από τα συμπεράσματα της βιβλιογραφικής αναζήτησης που πραγματοποιείται από τον Τσουμπάρη (2003) σχετικά με το αν οι ομάδες αυτές μπορούν να χαρακτηριστούν ως **περιβαλλοντικοί πρόσφυγες ή μετανάστες**. Πέρα από τις αδιέξοδες συζητήσεις περί καταλληλότητας της χρήσης των όρων (Πίνακας 1) είναι σαφές ότι υπάρχει μια ευρύτερη **εθνική και διεθνής προβληματική** σε επίπεδο λήψης πολιτικών αποφάσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκύπτουν για τις ομάδες αυτές του

---

⁶ Οι αιτίες εκτοπισμού λόγω κατασκευής αναπτυξιακών έργων (development-induced displacement) περιλαμβάνουν:

1. την κατασκευή έργων διαχείρισης των υδατικών πόρων όπως π.χ. φράγματα
2. την κατασκευή έργων υποδομών σε αστικές περιοχές
3. την κατασκευή έργων στον τομέα των μεταφορών
4. την κατασκευή έργων στον ενεργειακό τομέα (μεταλλεία, πετρελαϊκές εγκαταστάσεις, εγκαταστάσεις παραγωγής ενέργειας, κ.α.)
5. την εφαρμογή προγραμμάτων αγροτικής επέκτασης (agricultural expansion)
6. τη δημιουργία προστατευόμενων περιοχών
7. την εφαρμογή προγραμμάτων πληθυσμιακής αναδιανομής (population redistribution schemes)

πληθυσμού που επωμίζονται το κόστος των αναπτυξιακών έργων (Cernea 1997, Τσουμπάρης 2003). Η περαιτέρω εκβιομηχανοποίηση, ο εξηλεκτρισμός και η αστικοποίηση αναμένεται να προκαλέσουν αύξηση του αναγκαστικού εκτοπισμού στο μέλλον, εντείνοντας το ήδη υπάρχον πρόβλημα.

Σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, την περίοδο 1986-1993 η κατασκευή 300 μεγάλων φραγμάτων σε ετήσια βάση προκάλεσε τον εκτοπισμό 4 εκατομμυρίων ανθρώπων, ενώ η κατασκευή αστικών και μεταφορικών υποδομών οδήγησε στον εκτοπισμό 6 εκατομμυρίων ανθρώπων. Ο μεγαλύτερος εκτοπισμός ατόμων για την κατασκευή φραγμάτων παγκοσμίως, αν χρησιμοποιηθούν τα κριτήρια της γεωγραφικής έκτασης, της πληθυσμιακής πυκνότητας και του αριθμού φραγμάτων, καταγράφεται στην **Κίνα** και την **Ινδία** (McCully, 2001:66). Τα εμπειρικά στοιχεία που υπάρχουν φανερώνουν ότι το **κόστος της κατασκευής και λειτουργίας** αυτών των έργων το επωμίζονται οι **περισσότερο φτωχές και περιθωριοποιημένες πληθυσμιακές ομάδες**. Οι κρατικές κυβερνήσεις σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις παρείχαν ικανοποιητικά **προγράμματα αποζημιώσεων και μετεγκατάστασης** στις ομάδες αυτές (McCully, 2001:66).

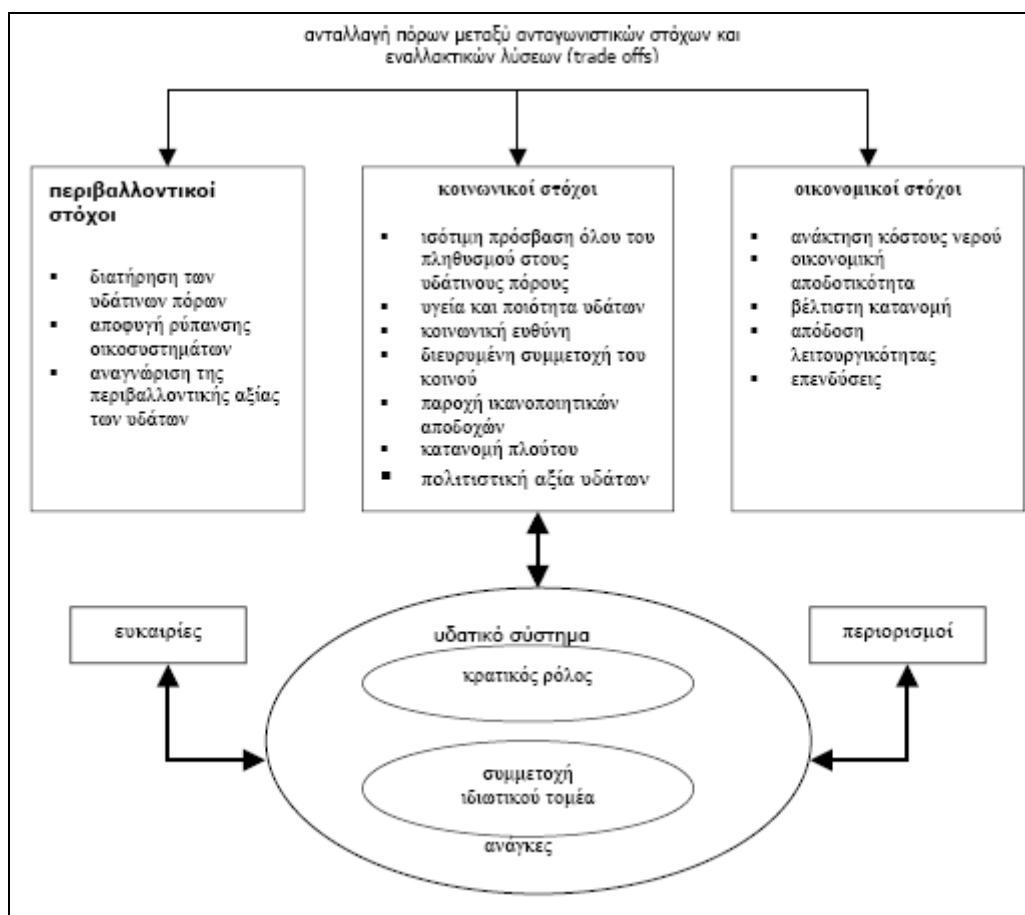
Ο **αναγκαστικός εκτοπισμός** πληθυσμιακών ομάδων είναι **επιρρεπής σε κρίσεις** ακόμα και όταν είναι απαραίτητος για αναπτυξιακά έργα δημόσιας ωφέλειας. Δημιουργεί μια ισχυρή κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική διαταραχή στις ομάδες που εκτοπίζονται (άμεσα ή έμμεσα). Σε θεωρητικό επίπεδο ο **Cernea** έχει αναπτύξει ένα εννοιολογικό μοντέλο (το Impoverishment Risk and Reconstruction Model) για την εκτίμηση των κινδύνων αυτών που διατρέχουν οι ομάδες που εκτοπίζονται αναγκαστικά λόγω κατασκευής αναπτυξιακών έργων, το οποίο αργότερα συμπλήρωσαν και άλλοι μελετητές (π.χ. Rajagopal) δίνοντας έμφαση σε κινδύνους που σχετίζονται με την καταπάτηση των πολιτικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το μοντέλο αυτό έχει χρησιμοποιηθεί επιτυχώς στην περίπτωση εσωτερικού αναγκαστικού εκτοπισμού (internal displacement) στην Ινδία από τον Mahapatra.

U.N.E.P κατηγοριοποίηση (1985)	Refugee Policy Group κατηγοριοποίηση (1992)	Bates κατηγοριοποίηση - κατάταξη (2002)	
Κατηγορία 1 <u>Προσωρινή μετατόπιση εξαιτίας προσωρινής περιβαλλοντικής πίεσης</u> - φυσικές καταστροφές- (π.χ. κυκλώνες, πλημμύρες, σεισμοί)	Κατηγορία 1 <u>Διαταραχές φυσικών στοιχείων</u> -φυσικές και “μη-φυσικές:” καταστροφές (π.χ. ηφαίστεια, σεισμοί, πλημμύρες, κυκλώνες)	Κατηγορία 1 <u>Περιβαλλοντικές καταστροφές</u> (ξαφνικές διαταραχές) – φυσικές και τεχνολογικές καταστροφές - (π.χ. ηφαίστεια, πλημμύρες, Τσερνόμπιλ)	Περιβαλλοντικοί πρόσφυγες
	Κατηγορία 2 <u>Βιολογικές διαταραχές</u> (π.χ. επιδημίες)		
Κατηγορία 2 <u>Μόνιμη μετατόπιση μέσα στα όρια της χώρας</u> -Αναπτυξιακά σχέδια- (π.χ. φράγματα , ορυχεία)	Κατηγορία 3 <u>Βαθμιαίες διαταραχές</u> -κλιματική αλλαγή, υποβάθμιση χερσαίων πόρων (π.χ. άνοδος στάθμης θάλασσας, αποδάσωση, ερημοποίηση) -συμπεριλαμβάνει την πολυπληθέστερη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων στο μέλλον Κατηγορία 4 <u>Διαταραχές εξαιτίας ατυχημάτων</u> (π.χ. πυρηνικά, χημικά ατυχήματα)	Κατηγορία 3 <u>Υποβαθμίσεις Περιβάλλοντος</u> (βαθμιαίες διαδικασίες)	
Κατηγορία 3 <u>Μετανάστευση από την αρχική κατοικία (προσωρινή ή μόνιμη) σε μία νέα τοποθεσία (σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο)</u> -περιβαλλοντική υποβάθμιση- (π.χ. ερημοποίηση, αποδάσωση) -ανθρωπογενείς καταστροφές- (π.χ. βιομηχανικά ατυχήματα)	Κατηγορία 5 <u>Διαταραχές εξαιτίας της αναπτυξιακής διαδικασίας</u> (π.χ. φράγματα , ορυχεία) Κατηγορία 6 <u>Πόλεμος</u> (π.χ. Βιετνάμ)	Κατηγορία 3 -ποσοτική, ποιοτική υποβάθμιση φυσικών πόρων, βαθμιαία βιομηχανικά ατυχήματα (π.χ. αποδάσωση, φαινόμενο του θερμοκηπίου, διαρροή αποβλήτων)	Περιβαλλοντικοί μετανάστες

Πίνακας 1: Η εξέλιξη της έννοιας των περιβαλλοντικών προσφύγων τις τελευταίες δεκαετίες (Perout 1995, προσαρμοσμένο από Τσουμπάρι, 2003)

2.4. Πλαίσιο λήψης αποφάσεων για τη διαχείριση των υδατικών πόρων και την κατασκευή φραγμάτων

Το **πλαίσιο λήψης αποφάσεων** για την κατασκευή φραγμάτων εντάσσεται σε μια γενικότερη διαδικασία σχεδιασμού και εφαρμογής πολιτικών διαχείρισης των υδατικών πόρων. Κύριο χαρακτηριστικό των πολιτικών αυτών θα πρέπει να είναι η **κάλυψη διαφορετικών ανταγωνιστικών μεταξύ τους στόχων** (περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών), όπως αυτό περιγράφεται με σαφήνεια από το θεωρητικό πλαίσιο που προτείνει ο Brenes (2002), (Σχήμα 1). Παράλληλα, η πολιτική διαχείρισης των υδατικών πόρων, ως τομεακή πολιτική, βρίσκεται σε **άμεση εξάρτηση με την ευρύτερη αναπτυξιακή πολιτική** που ακολουθούν οι αναπτυσσόμενες χώρες καθώς επίσης και με τις άλλες **τομεακές πολιτικές** που εφαρμόζονται. Για παράδειγμα, όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια, οι αποφάσεις που λαμβάνονται στον τομέα διαχείρισης των υδατικών πόρων συνδέονται στενά με τις αντίστοιχες αποφάσεις του τομέα της γεωργίας στην Ινδία και του ενεργειακού τομέα στην περίπτωση της Βραζιλίας.

Σχήμα 1: Πλαίσιο βιώσιμης διαχείρισης υδατικών πόρων (Brenes, 2002)

Μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχε ένα κοινά αποδεκτό πλαίσιο λήψης αποφάσεων για την κατασκευή φραγμάτων. Το κενό αυτό ήρθε να καλύψει η έκδοση το 2000 μιας αναφοράς-σταθμού από την **Παγκόσμια Επιτροπή για τα Φράγματα**⁷ με τίτλο “Φράγματα και Ανάπτυξη”. Στην αναφορά αυτή πραγματοποιείται μια ευρεία ανασκόπηση των οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιπτώσεων της κατασκευής και λειτουργίας των φραγμάτων παγκοσμίως. Παράλληλα, παρουσιάζονται οι γενικές αρχές και οι κατευθυντήριες γραμμές μιας **ολοκληρωμένης και συμμετοχικής διαχείρισης των υδατικών πόρων σε επίπεδο λεκάνης απορροής**, χωρίς ωστόσο να προτείνεται ένας συγκεκριμένος μηχανισμός εφαρμογής τους. Οι κατευθυντήριες αυτές αρχές διαμορφώνουν ένα γενικό πλαίσιο λήψης αποφάσεων για την κατασκευή φραγμάτων παγκοσμίως, το οποίο χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη των εξής **7 προτεραιοτήτων** (Bird, 2002):

1. Δημόσια αποδοχή για την κατασκευή των φραγμάτων.
2. Ολοκληρωμένη εξέταση των εναλλακτικών τους λύσεων.
3. Αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν από την κατασκευή και τη λειτουργία των υπαρχόντων φραγμάτων.
4. Κατανόηση των οικοσυστημικών λειτουργιών και της αξίας που έχουν αυτές για την υποστήριξη των ανθρώπινων κοινοτήτων.
5. Κατανομή των οφελών, βελτίωση της ποιότητας ζωής των επηρεαζόμενων αρνητικά από την κατασκευή των φραγμάτων.
6. Συμμόρφωση με τα διεθνή πρότυπα κατασκευής φραγμάτων, ύπαρξη διαφάνειας κατά την υλοποίησή τους.
7. Διαχείριση υδατικών πόρων σε επίπεδο λεκάνης απορροής, διακρατική συνεργασία.

Η εφαρμογή του πλαισίου αυτού απαιτεί την εξειδίκευση του στις τοπικές συνθήκες και κατά συνέπεια αφήνει αρκετά ζητήματα ανοικτά. Η παρουσίαση του ωστόσο έχει ήδη προκαλέσει την έναρξη διαβουλεύσεων στους κύκλους των κυβερνητικών υπηρεσιών, των διεθνών οργανισμών και του ιδιωτικού τομέα και αναμένεται να επηρεάσει την **εξέλιξη των μελλοντικών συζητήσεων** και των πολιτικών που σχεδιάζονται γύρω από τα φράγματα (Bird, 2002).

Η εμπειρία από τη διαχείριση των υδατικών πόρων και την κατασκευή φραγμάτων παγκοσμίως φανερώνει ότι το κεντρικό σημείο της προβληματικής γύρω από τα έργα αυτά δεν είναι μόνο η απλή αντιμετώπιση των προβλημάτων διαχείρισης των υδατικών πόρων αλλά και **ο τρόπος με τον οποίο αναζητούνται, αξιολογούνται και εφαρμόζονται οι όποιες λύσεις**. Το πρόβλημα έγκειται όχι τόσο στην τεχνογνωσία κατασκευής των φραγμάτων (ένα επιστημονικό πεδίο που θεωρείται σχετικά ανεπτυγμένο σήμερα) αλλά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, στην πρόβλεψη και στο χειρισμό των περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιπτώσεων που εμφανίζονται (Fisher, 2001). Όσον αφορά ακριβώς αυτή τη μελέτη, αξιολόγηση και αντιμετώπιση των συνολικών και μακροχρόνιων συνεπειών η κατασκευή φραγμάτων συνεχίζει να παραμένει μέχρι και σήμερα μια **“πειραματική τεχνολογία”** (Pearce, 1992:131).

---

⁷ Η ίδρυση της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα πραγματοποιήθηκε το 1998 και προέκυψε λόγω της ανάγκης αντιμετώπισης των σημαντικών κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων που προκάλεσε η κατασκευή και λειτουργία των (μεγάλων) φραγμάτων παγκοσμίως (Bird, 2002).

3. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΒΡΑΖΙΛΙΑ

3.1. Κατασκευή φραγμάτων ως κύριος άξονας του αναπτυξιακού μοντέλου

Περιβαλλοντική προστασία και πολιτική στη Βραζιλία

Στη Βραζιλία υπάρχει μία **ισχυρή και μακροχρόνια κοινωνική συναίνεση** υπέρ της εφαρμογής ενός **αναπτυξιακού μοντέλου προσανατολισμένου στην επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης** που διήρκεσε περισσότερο από 60 χρόνια: Από την περίοδο της “πολιτικής” –σε αντίθεση με τη στρατιωτική- δικτατορία’ του **Getúlio Vargas (1930-1945)**, την περίοδο **1945-1964** του “πειραματισμού με το δημοκρατικό σύστημα” και το διάστημα **1964-1985** όταν την εξουσία ανέλαβε μετά από πραξικόπημα η στρατιωτική κυβέρνηση, έως το **1992**, όταν πραγματοποιήθηκε η Παγκόσμια Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο και άρχισε πια να αναπτύσσεται μια κριτική στο μοντέλο αυτό ανάπτυξης. Ο ευρέως αποδεκτός στόχος ήταν να μετατραπεί η Βραζιλία σε μια παγκόσμια δύναμη ακόμα και αν αυτό είχε κάποιο κόστος όσον αφορά τις πολιτικές ελευθερίες, τη διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου και την κοινωνική δικαιοσύνη. Την περίοδο **1900-1982** η Βραζιλία αναπτύχθηκε οικονομικά περισσότερο από κάθε άλλη χώρα στον κόσμο⁸ στηριζόμενη σε ένα μοντέλο εκβιομηχάνισης και εκτεταμένης εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Οι μοναδικές φωνές ενάντια στην οικονομική μεγέθυνση με κάθε κόστος κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου προήλθαν από μια μικρή ομάδα φυσικών επιστημόνων οι οποίοι κινητοποιήθηκαν υπέρ της οικολογικής διατήρησης, μια στάση η οποία σήμερα φαντάζει παρωχημένη μπροστά στις σύγχρονες απόψεις που επικρατούν για έναν **κοινωνικά προσανατολισμένο περιβαλλοντισμό** (Drummond, Barros-Platiau, 2006).

Μόνο στα **μέσα της δεκαετίας του 1980** άρχισε να αμφισβητείται με κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς όρους αυτό το μοντέλο ανάπτυξης από ομάδες πολιτικών και από κυβερνητικά στελέχη. Η μετάβαση της χώρας προς τη δημοκρατία σε συνδυασμό με την αλλαγή στο αναπτυξιακό πρότυπο σε παγκόσμιο επίπεδο, ενίσχυσε την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, την οργάνωση και τη δράση κινημάτων και Μ.Κ.Ο. καθώς επίσης και τη θέσπιση μιας εγχώριας περιβαλλοντικής νομοθεσίας. **Ωστόσο, η περιβαλλοντική προστασία δε φαίνεται ακόμα και σήμερα να αποτελεί μια πολιτική προτεραιότητα στη Βραζιλία.** Αυτό οφείλεται στο πρόβλημα της μη συμμόρφωσης και εφαρμογής της αρκετά καινοτομικής και ευρείας περιβαλλοντικής νομοθεσίας που υπάρχει, στην έλλειψη πολιτικής βούλησης για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των περιβαλλοντικών υπηρεσιών, στο γεγονός ότι η δικαστική εξουσία δεν είναι κατάλληλα “εκπαιδευμένη” σε περιβαλλοντικά θέματα, στον περιορισμένο κρατικό προϋπολογισμό που διατίθεται για την εφαρμογή της περιβαλλοντικής πολιτικής, κ.α. Παράλληλα, ακόμα και αν η αυξανόμενη **συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών σε ζητήματα που αφορούν την περιβαλλοντική προστασία** είναι ενθαρρυντική, παραμένει δειλή και συγκεντρωμένη σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές. Η κοινωνία της Βραζιλίας γενικά δεν είναι ευαισθητοποιημένη όσον αφορά την ανάγκη περιβαλλοντικής προστασίας και ίσως χρειαστεί ακόμα μία γενιά πολιτών για να συνειδητοποιηθεί ότι η περιβαλλοντική

⁸ Η Βραζιλία την περίοδο 1900-1982 κατατάσσόταν ανάμεσα στις 10 πρώτες χώρες σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του δείκτη Α.Ε.Π.

προστασία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη (Drummond, Barros-Plataiu, 2006).

Κατασκευή μεγάλων φραγμάτων και αναπτυξιακή πολιτική της Βραζιλίας κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα

Η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και το έλεγχο των πλημμυρών, αποτέλεσε ένα κεντρικό άξονα της αναπτυξιακής στρατηγικής που ακολούθησε η Βραζιλία κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Η χώρα αυτή μέχρι σήμερα έχει κατασκευάσει το μεγαλύτερο αριθμό μεγάλων φραγμάτων σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Λατινικής Αμερικής (McCormick, 2006). Η λειτουργία τους για την παραγωγή ενέργειας είναι πολύ σημαντική: το 87% της συνολικής παραγόμενης ενέργειας της χώρας σήμερα είναι υδροηλεκτρική (Carvalho, 2006). Το υδρολογικό δυναμικό του νότιου, νοτιοδυτικού και νοτιοανατολικού τμήματος έχει ήδη “αξιοποιηθεί”. Το δάσος του Αμαζονίου στο βόρειο τμήμα της χώρας (Εικόνα 4) είναι εκείνη η περιοχή η οποία διαθέτει το μεγαλύτερο υδροδυναμικό (μεγαλύτερο και από ολόκληρες ηπείρους) και κατά συνέπεια και η ζώνη εκείνη στην οποία εμφανίζονται οι εντονότερες συγκρούσεις γύρω από τα ζητήματα διαχείρισης των υδατικών πόρων καθώς επίσης και κατοχής και χρήσης των φυσικών πόρων ευρύτερα (Χάρτης 2).

Χάρτης 2: Υδρογραφικές λεκάνες της Βραζιλίας (Wikipedia Encyclopedia, 2007b)

Η εντατική εκμετάλλευση της περιοχής του Αμαζονίου και γενικότερα των πλούσιων φυσικών πόρων της χώρας αποτέλεσε κεντρικό άξονα του **εκ των άνω, τεχνοκρατικού, ελεγχόμενου από το κράτος (state-directed development model) και προσανατολισμένου στην οικονομική μεγέθυνση μοντέλου ανάπτυξης** που υιοθετήθηκε μερικώς ως απάντηση στη διεθνή οικονομική κρίση του 1929. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την παρακάτω δήλωση που πραγματοποίησε ο **Getúlio Vargas (1930-1945)** το 1937 επισκεπτόμενος την περιοχή του Αμαζονίου:

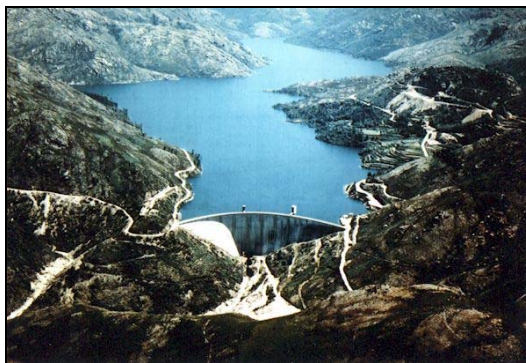

“Ήρθα με το σκοπό να εξετάσω τις πρακτικές δυνατότητες που υπάρχουν για να τεθεί σε εφαρμογή ένα σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής και συστηματικής εκμετάλλευσης του πλούτου της.”
(αναφορά από Khagram, 2004:142)

Εικόνα 4: Το δάσος του Αμαζονίου στη Βραζιλία
(Πηγή: <http://worldatlas.com/webimage/countrys/samerica/br.htm>)

Οι κυβερνήσεις που διαδέχθηκαν εκείνη του Getúlio Vargas ανέλαβαν μία αυξανόμενη δράση στην οικονομική σφαίρα. Από το **1942** κρατικές και μικτών συμφερόντων εταιρίες δημιουργήθηκαν για να στηρίζουν τη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Στα πλαίσια της εφαρμογής της πολιτικής αυτής ξεκίνησε το **1958** και η κατασκευή του **μεγα-φράγματος Furnas** (Εικόνα 5) στον ποταμό Rio Grande, στο κρατίδιο Minas Gerais, με χρηματοδότηση της Παγκόσμιας Τράπεζας. Το φράγμα αυτό ήταν το **μεγαλύτερης κλίμακας έργο το οποίο κατασκευάστηκε την περίοδο αυτή σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική**. Ολοκληρώθηκε μετά από τη σύμπραξη της καναδικών συμφερόντων εταιρίας São Paulo Light Company, η οποία τελικά αγόρασε και το δικαίωμα χρήσης του συνόλου της παραγόμενης από το έργο ενέργειας (Khagram, 2004:142).

Εικόνα 5: Το φράγμα Furnas στον ποταμό Rio Grande
(Πηγή: http://cnpq.inag.pt/gr_barragens/gbingles/VilarinhodasFurnasIng.htm)

Η εφαρμογή αυτού του τύπου του αναπτυξιακού μοντέλου ενισχύθηκε περαιτέρω μετά το **πραξικόπημα του 1964**, μέσω του οποίου αφαιρέθηκε η εξουσία από τη λαϊκιστική κυβέρνηση του João Goulart (Oliver-Smith, 2002). Το απολυταρχικό καθεστώς, σε στενή συνεργασία με τεχνοκράτες και στρατιωτικά στελέχη (Khagram, 2004:143), έθεσε σε εφαρμογή πολιτικές συγκέντρωσης του ελέγχου των φυσικών πόρων σε μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις και πολιτικές προσέλκυσης ξένων επενδυτών (Oliver-Smith, 2002) θέτοντας ως προτεραιότητα την ταχεία “ανάπτυξη” της περιοχής του Αμαζονίου (Haviland, 1999:486).

Η **Παγκόσμια Τράπεζα** ανέπτυξε μια ιδιαίτερα **στενή σχέση συνεργασίας με το απολυταρχικό αυτό καθεστώς**, παρόλο που στο παρελθόν είχε κατά κύριο λόγο αρνηθεί τη δανειοδότηση έργων που είχαν προταθεί από τις εκλεγμένες λαϊκές κυβερνήσεις της χώρας. Την περίοδο **1965-1985** επένδυσε περισσότερο από 3 δισεκατομμύρια δολάρια στον ενεργειακό τομέα της Βραζιλίας, ποσό το οποίο αντιστοιχούσε σε ποσοστό άνω των 25% της συνολικής χρηματοδότησης που παρείχε στη χώρα την περίοδο αυτή και περίπου σε ένα 10% της παρεχόμενης χρηματοδότησης που παρείχε στη Λατινική Αμερική και στην Καραϊβική (Khagram, 2004:143).

Παράλληλα με την ανάπτυξη της στενής αυτής συνεργασίας με την Παγκόσμια Τράπεζα, το στρατιωτικό καθεστώς από τα πρώτα χρόνια της εξουσίας του προχώρησε και σε **δομικές αλλαγές στον ενεργειακό τομέα**. Η **Eletrobràs** (Centrais Eletricas Brasileiras S.A.), η αρμόδια για την παραγωγή και τη διάθεση της ενέργειας εθνική εταιρία ηλεκτρισμού, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Μεταλλείων και Ενέργειας, συνέταξε πολύ σύντομα μια μελέτη προσδιορισμού των εκμεταλλεύσιμων ενεργειακών αποθεμάτων. Ταυτόχρονα, δημιούργησε την **Eletrosul** (Centrais Eletricas do Sul), **το 1965**, για να εφαρμόσει το πρόγραμμα ενεργειακής ανάπτυξης στα Νότια της Βραζιλίας και την **Eletronorte** (Centrais Eletricas do Norte) - αντίστοιχα στα Βόρεια- **το 1973**. Τη **δεκαετία του 1980**, 18 εκχωρούσες εταιρίες (concessionary firms), οι βασικοί μέτοχοι των οποίων ήταν στην πλειοψηφία τους κρατικά στελέχη, συνεργάστηκαν με την Eletrobràs. Αυτή η τεράστια **αύξηση της ισχύος των εταιριών αυτής της μορφής** ήταν το αποτέλεσμα της ανάπτυξης μιας **ισχυρής συνεργασίας** ανάμεσα στην στρατιωτική κυβέρνηση, έναν αριθμό πολυεθνικών εταιριών (π.χ. ALCOA, Borden, Union Carbide, Swift-Armour, Volkswagen, κ.α.) και μια ομάδα διεθνών δανειοδοτών στην οποία εκτός από την Παγκόσμια Τράπεζα περιλαμβάνονταν και η Αμερικανική Αναπτυξιακή Τράπεζα, η Τράπεζα Εξαγωγών-Εισαγωγών, κ.α. (Haviland 1999:486, Khagram, 2004:143).

Η στρατιωτική κυβέρνηση της χώρας κατάφερε να επιτύχει μέσω της **εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων αυτών πολιτικών** εντυπωσιακούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης (Korten, 1990:21,54) μέχρι την πτώση της **το 1985**. Κατασκεύασε **έργα υποδομών μεγάλης κλίμακας** όπως για παράδειγμα τον Υπεραμαζονιακό Οδικό Άξονα (Trans-Amazon Highway)⁹, το φράγμα Itaipu (βλ. κεφ. 3.3.) και το μεταλλείο Cajaras (Εικόνα 6), με μεγάλο κόστος για τους επηρεαζόμενους πληθυσμούς και εις βάρος των κοινωνικών επενδύσεων στην υγεία, την εκπαίδευση και τη δημιουργία άλλων βασικών υποδομών (Oliver-Smith, 2002). Η πολιτική αυτή κατασκευής έργων μεγάλης κλίμακας δημιούργησε υψηλούς και σταθερά αυξανόμενους ρυθμούς ενεργειακής ζήτησης και πυροδότησε ουσιαστικά τους “πειραματισμούς” για την παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας, οι οποίοι ενισχύθηκαν περαιτέρω μετά την πετρελαϊκή κρίση των αρχών του 1970 (Oliver-Smith 2002, Khagram 2004:143). Τα **“παραπροϊόντα” όμως του “αναπτυξιακού αυτού θαύματος” όπως ονομάστηκε (“milagre brasileiro”)** ήταν η **αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων και της φτώχειας** (σήμερα η φτώχεια και οι κοινωνικές ανισότητες στη Βραζιλία είναι από τις οξύτερες παγκοσμίως) και η αύξηση του ξένου δανεισμού για την κατασκευή “έργων βιτρίνας”. Τα “παραπροϊόντα” αυτά οδήγησαν τελικά στην **ακραία αύξηση του**

⁹ Υπεραμαζονιακός Οδικός Άξονας: (μήκος 4,830 km) διασχίζει το βορειοκεντρικό τμήμα της χώρας από την ακτή του Ατλαντικού ως τα σύνορα με το Περού (Columbia Encyclopedia, 2001-2005)

χρέους της χώρας. Επιπλέον, περιβαλλοντικά προβλήματα παγκόσμιας σημασίας δημιουργήθηκαν (Korten, 1990: 21,54) ως αποτέλεσμα της χρήσης ακατάλληλων τεχνολογιών και της εφαρμογής μη βιώσιμων οικολογικά πρακτικών στην ευαίσθητη τροπική αυτή περιοχή (Haviland, 1999:486).

Εικόνα 6: Αλλοίωση τοπίου που έχει προκληθεί από τη δημιουργία του μεταλλείου Carajas, στο κρατίδιο Pará, στα βόρεια της Βραζιλίας (W.W.F., 2007)

Παρά την **ισχυροποίηση όμως του καθεστώτος κατασκευής φραγμάτων**, η οποία από όσα προαναφέρθηκαν είναι φανερό ότι έγινε σταδιακά, σημειώθηκε μια **σημαντική μείωση της κατασκευής μεγάλων φραγμάτων** στη χώρα κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών. Ενώ 100 νέα μεγάλα φράγματα κατασκευάστηκαν τη δεκαετία του '50 και 103 τη δεκαετία του '60, ο αριθμός τους μειώθηκε σε 91 τη δεκαετία του '70 και σε 60 τη δεκαετία του '80, ενώ τη δεκαετία του '90 έφτασε τα 30 (Khagram, 2004:142). Η **κρίση χρέους (debt crisis)** που αντιμετώπισε η Βραζιλία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 μπορεί να θεωρηθεί σαφώς ως ένας σημαντικός παράγοντας μείωσης της διαθεσιμότητας των δημόσιων πόρων για την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων. Ωστόσο, η Eletrobràs έκανε σαφή την πρόθεση της για πλήρη εκμετάλλευση του δυναμικού παραγωγής υδροηλεκτρικής ενέργειας έως το 2010, δημοσιοποιώντας το **Σχέδιο 1987/2010**¹⁰. Λόγω της μείωσης της διαθεσιμότητας δημοσίων επενδύσεων και την άνοδο διεθνικών δρώντων και τη θεσμοποίηση κανόνων που προωθούσαν νεοφιλελεύθερες πολιτικές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 σημειώθηκε μια στροφή της κρατικής πολιτικής προς την **ιδιωτικοποίηση του τομέα της ενέργειας** και την αναζήτηση ξένων ιδιωτικών χρηματοδοτών οι οποίοι θα μπορούσαν να δραστηριοποιηθούν στο πεδίο της κατασκευής μεγάλων φραγμάτων. Η στροφή αυτή οδήγησε στην εκδήλωση μιας **εγχώριας αντίθεσης ενάντια στην κατασκευή των έργων αυτών**, μέσω της οποίας ισχυροποιήθηκαν οι δεσμοί μεταξύ των Μ.Κ.Ο. και των κοινωνικών κινημάτων που αγωνίζονται **ενάντια στο νεοφιλελευθερισμό** στη Βραζιλία και σε όλο τον κόσμο. Έτσι, η εγχώρια κινητοποίηση, η διεθνική οργάνωση ενάντια στα φράγματα αλλά και η θεσμοποίηση των διεθνών κανόνων περιβαλλοντικής προστασίας, προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των ιθαγενών αποτέλεσαν ένα σύνολο κρίσιμων παραγόντων οι οποίοι προκάλεσαν το **μετασχηματισμό του καθεστώτος κατασκευής μεγάλων φραγμάτων** στη Βραζιλία κατά τη διάρκεια των δεκαετιών **1980-1990**, όπως περιγράφεται αναλυτικά στα κεφάλαια που ακολουθούν (Khagram, 2004:158).

¹⁰ Καθώς οι στόχοι του Σχεδίου 1987/2010 δεν πραγματοποιήθηκαν η Eletrobràs δημοσιοποίησε ένα νέο αναθεωρημένο σχέδιο για τη μελλοντική επίτευξη τους (Σχέδιο 2015), (Khagram, 2004:158).

Η δεκαετία του '90 χαρακτηρίστηκε εκτός από την εμφάνιση αλλαγών στο καθεστώς κατασκευής μεγάλων φραγμάτων και από μια συνεχή αύξηση της ενεργειακής ζήτησης¹¹. Έτσι, το 2001 η Βραζιλία βρέθηκε αντιμέτωπη με μια σημαντική **ενεργειακή κρίση** η οποία οφειλόταν στην εμφάνιση ξηρασίας, στα προβλήματα σχεδιασμού του ενεργειακού τομέα και στις χαμηλές επενδύσεις που είχαν πραγματοποιηθεί σε αυτόν¹². Η βροχόπτωση και η εφαρμογή πολιτικών εξοικονόμησης ενέργειας οδήγησαν στην αντιμετώπιση της κρίσης του 2001, ωστόσο ο **κίνδυνος ενεργειακού ελλείμματος** είναι υπαρκτός για το **μέλλον** της χώρας. Το πρόβλημα δεν είναι δυνατό να επιλυθεί άμεσα, απαιτεί συνεχή αύξηση της παραγωγής ενέργειας και παράλληλα έλεγχο των αυξανόμενων αναγκών. Η κυβέρνηση προωθεί λύσεις όπως η επέκταση της χρήσης φυσικού αερίου και η αύξηση της παραγωγής υδροηλεκτρικής ενέργειας, η εφαρμογή των οποίων συναντά μια ισχυρή αντίθεση λόγω του κοινωνικού και περιβαλλοντικού κόστους της κυρίως στην περιοχή του Αμαζονίου. **Η κατάσταση αυτή καλεί για μια επείγουσα αναθεώρηση της ενεργειακής πολιτικής στη Βραζιλία** (Carvalho, 2006).

3.2. Αγώνας ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων ως αγώνας εκδημοκρατισμού

Σχεδόν σε κανένα από τα μεγάλα φράγματα που κατασκευάστηκαν **τη δεκαετία του 1970** στη Βραζιλία δεν υπήρξε συμμετοχή των ατόμων τα οποία θα επηρεαζόταν αρνητικά από αυτά στη διαδικασία λήψης των σχετικών αποφάσεων. Επιπλέον, το κράτος σε ελάχιστες περιπτώσεις παρείχε κατάλληλα προγράμματα αποζημιώσεων στους άμεσα ή έμμεσα επηρεαζόμενους (Khagram, 2004:144). Για το λόγο αυτό μια εγχώρια κριτική ενάντια στη μαζική κατασκευή των φραγμάτων εμφανίστηκε και σταδιακά ενισχύθηκε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Οι άνθρωποι που επηρεάστηκαν αρνητικά από την κατασκευή μεγάλων έργων (π.χ. Sobradinho, Itaipu, Itaparica και Tucuruí) διεκδίκησαν καλύτερες αποζημιώσεις, με πορείες, καταλήψεις στις περιοχές των φραγμάτων και άλλες μορφές πολιτικής ανυπακοής (civil disobedience) αλλά απέτυχαν να εξασφαλίσουν σημαντικές παραχωρήσεις από την πλευρά της κυβέρνησης (Khagram, 2004:144). Η αντίθεση που εκδηλώθηκε, η οποία εστιάστηκε κυρίως στη **βελτίωση των σχεδίων αποζημίωσης και μετεγκατάστασης** και όχι στον εμποδισμό κατασκευής των έργων, “καταπνίγηκε” από το καθεστώς της δικτατορίας¹³ (McCully 2001:294, Khagram 2004:144, 146). Ως αποτέλεσμα, οι επηρεαζόμενες ομάδες, οι επικριτές και οι αντιτιθέμενοι στην κατασκευή φραγμάτων δραστηριοποιήθηκαν **στη διεξαγωγή ενός ευρύτερου αγώνα**

¹¹ Η ενεργειακή κατανάλωση αυξανόταν με ρυθμό 5% ενώ ο αντίστοιχος ρυθμός αύξησης της παραγωγής ενέργειας ήταν μόλις 3% (Carvalho, 2006).

¹² Ενώ τα νότια και τα βόρεια τμήματα της χώρας είχαν πλεόνασμα ενέργειας δεν μπορούσαν να καλύψουν την έλλειψη της στο νοτιοδυτικό και βορειοανατολικό τμήμα της χώρας λόγω των προβλημάτων στο σχεδιασμό του εθνικού συστήματος παραγωγής και διανομής ενέργειας. Οι χαμηλές επενδύσεις στον ενεργειακό τομέα οφειλόταν στο ασαφές θεσμικό πλαίσιο και στην επικείμενη ιδιωτικοποίηση.

¹³ Το καθεστώς αυτό τα πρώτα χρόνια της εξουσίας του προχώρησε στην πραγματοποίηση συλλήψεων και απαγορεύσεων σε όλη τη χώρα ενώ αργότερα (1968-1974) για την αντιμετώπιση των ένοπλων, “παράνομων” κινημάτων που εμφανίστηκαν προχώρησε στην ευρεία λογοκρισία και στην υιοθέτηση κάθε είδους κατασταλτικών τακτικών. Η νομοθετική και η δικαστική εξουσία ήταν σαφώς υποδεέστερες της εκτελεστικής εξουσίας (δηλαδή του στρατού) την περίοδο αυτή στη Βραζιλία (McCully 2001:294, Khagram 2004:144, 146).

για εκδημοκρατισμό, ο οποίος διεξαγόταν από διαφορετικές ομάδες και κινήματα εντός της χώρας¹⁴ στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές του 1980 (π.χ. Κίνημα των Ανθρώπων Χωρίς Γη (Movimento dos Sem Terra), Κεντρική Ένωση Εργαζομένων (Central Unica dos Trabalhadores), αστικά κινήματα στις “favelas”¹⁵, κ.α.), (Khagram, 2004:146).

Σε λιγότερο από δύο δεκαετίες (1964-1985) έλαβε χώρα στη Βραζιλία μια μετάβαση από ένα στρατιωτικό απολυταρχικό καθεστώς σε μια συνταγματική δημοκρατία. Ο εκδημοκρατισμός του καθεστώτος της χώρας δε συνέβαλλε μόνο στην αύξηση της ικανότητας των αντιτιθέμενων στα φράγματα να οργανώσουν τον αγώνα τους αλλά επίσης και στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Ο εκδημοκρατισμός άνοιξε επίσης το δρόμο για την **σταδιακή θεσμοποίηση –σε εθνικό επίπεδο- των διεθνών προτύπων** για την προστασία του περιβάλλοντος, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των ιθαγενών. Η θεσμοποίηση των προτύπων αυτών ήταν καθοριστική για την αλλαγή της δυναμικής κατασκευής των μεγάλων φραγμάτων στη χώρα από τη δεκαετία του 1970 και μετά (Khagram, 2004:146). Το γεγονός αυτό γίνεται φανερό στο κεφάλαιο που ακολουθεί, στο οποίο αναφέρονται ορισμένα παραδείγματα κινητοποιήσεων ενάντια στα φράγματα τα οποία έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1970-1990.

3.3. Κινητοποιήσεις βάσης ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων (δεκαετίες 1970-1990)

Το μεγαλύτερο και ίσως το περισσότερο συμβολικό φράγμα που κατασκευάστηκε από το απολυταρχικό καθεστώς της Βραζιλίας, μετά από τη σύναψη μιας διακρατικής συμφωνίας μεταξύ Βραζιλίας και Παραγουάης τη **δεκαετία του 1970**, ήταν το **φράγμα Itaipu** στον ποταμό Parana στα νότια, κοντά στα σύνορα των δύο χωρών. Το μεγαλύτερο μέρος των αναγκαίων οικονομικών πόρων για την υλοποίηση του έργου το παρείχαν ξένες ιδιωτικές τράπεζες (Khagram, 2004:145). Το **Κίνημα για Δικαιοσύνη και Γη** (Movimento por Justica e Terra) που δημιουργήθηκε μετά από δικτύωση των επηρεαζόμενων από το έργο με αγροτικές ενώσεις, και με την υποστήριξη και της Καθολικής Εκκλησίας, δεν κατάφερε να επιφέρει αλλαγές. Αυτό οφειλόταν στην απουσία διεθνούς υποστήριξης, στην σχετικά πρόσφατη θεσμοθέτηση των περιβαλλοντικών κανόνων και των κανόνων για την προστασία των δικαιωμάτων των ιθαγενών καθώς και στο γεγονός ότι η εκστρατεία δεν έδωσε έμφαση στις αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου και στις κοινωνικές επιπτώσεις του στην ινδιάνικη φυλή Guarani. Η εμπειρία των επηρεαζόμενων από το φράγμα Itaipu ωστόσο είχε ευρύτερες επιπτώσεις όσον αφορά την εκδήλωση κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων σε άλλες περιοχές της Βραζιλίας (Khagram, 2004:149).

¹⁴ Η “αναγέννηση” αυτή της κοινωνίας των πολιτών ήταν κριτικής σημασίας για την εξέλιξη της διαδικασίας εκδημοκρατισμού της χώρας (Khagram, 2004:146).

¹⁵ favelas: παρακουπόλεις, οι οποίες βρίσκονται στα περίχωρα των πόλεων, κυρίως στο Rio de Janeiro αλλά και σε όλη τη Βραζιλία και μαστίζονται από πολλά προβλήματα (υγιεινής, εγκληματικότητας, κοινωνικής περιθωριοποίησης, κ.α.), (Wikipedia Encyclopedia, 2007c).

Όταν τελικά ολοκληρώθηκε το συνολικού κόστους άνω των 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων έργο το **1982**, έγινε το **μεγαλύτερο υδροηλεκτρικό έργο στον κόσμο** (Khagram, 2004:145). Το “**σύγχρονο αυτό θαύμα του κόσμου**”¹⁶ έμεινε στην ιστορία ως **ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα φαινομένου “υδροδιαφθοράς”** (hydrocorruption). Χαρακτηρίστηκε από ορισμένους ως το “πιθανά το μεγαλύτερο οικονομικό έγκλημα στην ιστορία του καπιταλισμού” (McCully, 2001:251).

Εικόνα 7: Φράγμα Itaipu στον ποταμό Paraná στα νότια,
(Wikipedia Encyclopedia, 2007d)

Το φράγμα Itaipu δεν ήταν το μόνο μεγάλο φράγμα που υλοποίησε η Eletrobrás κατά την εφαρμογή των σχεδίων της στα **νότια της χώρας** την περίοδο που βρισκόταν στην εξουσία το απολυταρχικό καθεστώς. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, **τρία άλλα μεγάλα φράγματα** ολοκληρώθηκαν στον **ποταμό Iguaçu**, στα νότια, κοντά στην περιοχή του φράγματος Itaipu (Khagram, 2004:145). Οι ομάδες βάσης που αντέδρασαν στο έργο, δημιουργώντας την **Τοπική Επιτροπή των Επηρεαζόμενων από τα έργα (CRABI)**, προκάλεσαν την αναβολή της κατασκευής του έργου για περισσότερο από μία δεκαετία. Η CRABI όπως και η **CRAB**, ένα **ισχυρό τοπικό κίνημα** ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων 25 φραγμάτων στη **λεκάνη απορροής του ποταμού Uruguai** (βλ. κεφ 3.4.1.), είχαν μια σημαντική συνεισφορά στη δημιουργία του ευρύτερου εθνικού κινήματος ενάντια στα φράγματα (Khagram, 2004:149).

Εικόνα 8: Ο ποταμός Iguaçu στα νότια,
(Πηγή: <http://www.ceejaytravel.co.uk/iguacu.htm>)

Οι αρνητικές επιπτώσεις των μεγάλων φραγμάτων ήρθαν στο κέντρο της δημόσιας προσοχής στο **βορειοανατολικό τμήμα της χώρας**, αρχικά ως αποτέλεσμα της προβληματικής μετεγκατάστασης (Hall, 1994) των ανθρώπων που εκτοπίστηκαν και

¹⁶ Η Αμερικανική Ένωση των Πολιτικών Μηχανικών κατέταξε το 1994 το φράγμα Itaipu σε μία λίστα “θαυμάτων του σύγχρονου κόσμου” (Wikipedia Encyclopedia, 2007).

επηρεάστηκαν από το χρηματοδοτούμενο από την Παγκόσμια Τράπεζα **φράγμα Sobradinho** στην κοιλάδα São Francisco, **στις πολιτείες Bahia/Pernambuco** (Khagram, 2004:153). Η κατασκευή του φράγματος ξεκίνησε το **1972** από την **CHESF** (Companhia Energetica de São Francisco), μία θυγατρική εταιρία της Eletrobrás (Khagram, 2004:144). Είχε ως στόχο της την κάλυψη των αυξανόμενων ενεργειακών απαιτήσεων του αστικού και βιομηχανικού τομέα στο Βορρά και μείωση της πετρελαϊκής εξάρτησης της χώρας (Hall, 1994).

Στις αρχές του **1976**, οι αγροτικές ενώσεις της περιοχής άρχισαν μια εκστρατεία για τη βελτίωση της παρεχόμενης αποζημίωσης. Ωστόσο η εκστρατεία αυτή είχε ελάχιστα επιτυχή αποτελέσματα καθώς το φράγμα ολοκληρώθηκε ένα περίπου χρόνο μετά¹⁷ (Khagram, 2004:153) και το σχέδιο μετεγκατάστασης παρέμεινε σχεδόν αυτούσιο από τα αρχικά στάδια σχεδιασμού του έργου έως το τέλος (Hall, 1994). Πολλοί άνθρωποι που επηρεάστηκαν από το φράγμα **κατέφυγαν στα δικαστήρια** με αντίδικο την CHESF, έχοντας τη στήριξη της **Αποστολικής Επιτροπής για τη Γη** (Pastoral Land Commission) της περιοχής. Τα προβλήματα άσκησης της δικαστικής εξουσίας κατά την περίοδο του απολυταρχικού καθεστώτος είχαν ως αποτέλεσμα μόνο ένας μικρός αριθμός ατόμων να δικαιωθεί δικαστικά, και αυτό μόνο μετά την πάροδο μεγάλου χρονικού διαστήματος (Khagram, 2004:153).

Εικόνα 9: Φράγμα Sobradinho στην κοιλάδα São Francisco
(Πηγή: αριστερά: www.ufirj.br/institutos/it/de/acidentes/bigdam.htm, δεξιά: www.gearthacks.com/images/new/080505/798379Clipboard10.jpg)

Η κατάσταση των επηρεαζόμενων από το φράγμα Sobradinho συνέβαλλε στην άμεση κινητοποίηση των επηρεαζόμενων από την κατασκευή του γειτονικού (δυναμικότητας 2.500 MW) **φράγματος Itaparica** στην κοιλάδα του ποταμού São Paulo, **στις πολιτείες Bahia/Pernambuco**, το **1976**. Καμία ενημέρωση για τις ομάδες αυτές του πληθυσμού δεν υπήρξε στα αρχικά στάδια υλοποίησης του έργου (Hall 1994, Khagram 2004:144,153). Κατά τη διάρκεια της κατασκευής των φραγμάτων Sobradinho και Itaparica, η Eletronorte προχώρησε επίσης σε έναν παρόμοιο, εκ των άνω, σχεδιασμό του δυναμικότητας 5.000 MW **φράγματος Xingo** και του δυναμικότητας 600 MW φράγματος **Pedra do Cavalo** (Khagram, 2004:144).

Η κινητοποίηση ενάντια στο έργο Itaparica προκλήθηκε από το γεγονός ότι η **CHESF**, δεν είχε πραγματοποιήσει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο μετεγκατάστασης των εντοπιζόμενων. Οι επηρεαζόμενες ομάδες έχοντας την υποστήριξη της Καθολικής Εκκλησίας συνενώθηκαν με τοπικές αγροτικές ενώσεις δημιουργώντας την **Αγροτική**

¹⁷ Το φράγμα Sobradinho (Paulo Alfonso IV) δυναμικότητας 1050 MW εκτόπισε περίπου 72.000 ανθρώπους και εκκένωσε μια περιοχή έκτασης 4.000 km². Στην ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του São Francisco ο εκτοπισμός υπολογίζεται σε 120.000 άτομα (Hall, 1994). Τακτικές καταναγκασμού ασκήθηκαν για την απομάκρυνση των πληθυσμών από τη λεκάνη κατάκλυσης του φράγματος σε ορισμένες περιπτώσεις (Hall, 1994).

Ένωση των Εργαζομένων του São Paulo (Polo Sindical dos Trabalhadores Rurais), (Hall 1994, Khagram 2004:153). Οι αρμόδιοι για την υλοποίηση του έργου άρχισαν να υποχωρούν μόνο όταν ασκήθηκε συνδυασμένη πίεση από τις ομάδες βάσης και διεθνικές Μ.Κ.Ο. (π.χ. Environmental Defense Fund και Oxfam), στα πλαίσια της διεξαγωγής μιας ευρύτερης εκστρατείας για την αναθεώρηση των πολιτικών της Παγκόσμιας Τράπεζας. Η εκστρατεία αυτή ήταν επιτυχής καθώς οδήγησε στην υπογραφή μιας συμφωνίας σχετικά με τη βελτίωση των προγραμμάτων μετεγκατάστασης το **1986** ανάμεσα το Υπουργείο Μεταλλείων και Ενέργειας της Βραζιλίας και την Αγροτική Ένωση. Το γεγονός αυτό κάνει την περίπτωση της Itaparica ξεχωριστή καθώς **για πρώτη φορά** στην ιστορία της κατασκευής μεγάλων υδροηλεκτρικών έργων στη Βραζιλία **ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα μετεγκατάστασης** (παροχής αρδευόμενων εκτάσεων, κατοικιών με ηλεκτρικό ρεύμα, κ.α.), (Khagram, 2004:153) **για το σύνολο των εκτοπιζόμενων εφαρμόστηκε** (Hall, 1994)¹⁸.

Εικόνα 10: Φράγμα Itaparica στην κοιλάδα του ποταμού São Paulo
(Πηγή: www.sfiec.org.br/novidades/imagens/itaparica.gif)

Λόγω της δημιουργίας νέων υπηρεσιών για την προστασία του περιβάλλοντος και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των ιθαγενών η οποία ξεκίνησε τη **δεκαετία του 1970**¹⁹ και προέκυψε από τη θεσμοποίηση αντίστοιχων παγκόσμιων κανονισμών, **ορισμένες βελτιώσεις** σημειώθηκαν όσον αφορά την εφαρμοζόμενη κυβερνητική πολιτική κατασκευής φραγμάτων σε όλη τη χώρα και ιδιαίτερα στην **περιοχή του Αμαζονίου**. Οι βελτιώσεις ωστόσο αυτές ήταν πολύ περιορισμένες. Ολοκληρωμένες αναλύσεις κόστους-οφέλους (συμπεριλαμβανομένων των περιβαλλοντικών επιπτώσεων) σπάνια διεξαγόταν για αυτά τα έργα ακόμα και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 (**ο νόμος εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ψηφίστηκε το 1986**). Στην πραγματικότητα, μόνο μετά την εκδήλωση εγχώριας και διεθνούς αντίθεσης σχετικά με το περιβαλλοντικό, κοινωνικό και οικονομικό κόστος των **“φαραωνικών” υδροηλεκτρικών έργων** (Fearnside, 1989) υπήρξε μετασχηματισμός της κυβερνητικής πολιτικής κατασκευής τους στον Αμαζόνιο ή ακόμα και εμποδισμός υλοποίησής τους (Khagram, 2004:154).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του καθεστώτος που επικρατούσε όσον αφορά την κατασκευή φραγμάτων στον Αμαζόνιο είναι εκείνο του **υδροηλεκτρικού έργου Tucuruí** το οποίο βρίσκεται στη λεκάνη απορροής του ποταμού Tocantins-Araguaia

¹⁸ Τελικά, όταν οι εργασίες του φράγματος Itaparica ολοκληρώθηκαν το 1988, περισσότερο από 44.000 άνθρωποι εκτοπίστηκαν και περίπου 118.000 άλλοι επηρεάστηκαν αρνητικά από αυτό (Khagram, 2004:144).

¹⁹ Για παράδειγμα το 1975 ιδρύθηκε το περιβαλλοντικό τμήμα της Eletrobrás.

στα βορειοανατολικά της Βραζιλίας, στην πολιτεία Pará. Ήταν ένα από τα **πρώτα αναπτυξιακά προγράμματα επέμβασης και διατάραξης του φυσικού περιβάλλοντος του Αμαζονίου** (McCormick, 2006). Την υλοποίηση του έργου στήριξαν διάφορα βιομηχανικά λόμπυ (κυρίως εταιρίες αλουμινίου), (Fearnside, 2001). Σήμερα, το έργο έχει τη **μεγαλύτερη δυναμικότητα από οποιοδήποτε άλλο φράγμα στην Αμαζονία**, ενώ από το 1998 έχει ξεκινήσει και η δεύτερη φάση κατασκευής του (Fearnside, 2001)²⁰.

Εικόνα 11: Το φράγμα Tucuruí
(Πηγή: www.industcards.com/top-100-pt-2.htm)

Οι κάτοικοι που θα επηρεαζόταν από την κατασκευή του έργου το **1981** άρχισαν να οργανώνονται διεκδικώντας ικανοποιητικά προγράμματα μετεγκατάστασης και αποζημίωσης, επιτυγχάνοντας ορισμένες παραχωρήσεις από την πλευρά της Eletronorte δύο χρόνια αργότερα. Παρά τις παραχωρήσεις αυτές τα προβλήματα μετεγκατάστασης παρέμειναν ιδιαίτερα για τη **φυλή των ινδιάνων Parakana** (Khagram, 2004:154). Το πρόβλημα των κοινωνικών επιπτώσεων του έργου εντάθηκε όταν χιλιάδες μεταναστών πλημμύρισαν την περιορισμένων υποδομών περιοχή αναζητώντας εργασία (McCormick, 2006).

Η δημοσιοποίηση το **2000 της αναφοράς της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα** σχετικά με τις **οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου** προκάλεσε ένα διεθνές ενδιαφέρον γύρω από αυτό. Το διεθνές αυτό ενδιαφέρον έγινε κατανοητό από τους τοπικούς κατοίκους κατά τη διάρκεια των συναντήσεων που διοργανώθηκαν στις οποίες υπήρξε σχετική ενημέρωση από ερευνητές. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε τελικά στην ισχυροποίηση του αγώνα τους. Η συνεργασία ακτιβιστών και επιστημόνων για τη **διοργάνωση ενός συνεδρίου** με θέμα “**Λαϊκά κινήματα, εκπαιδευτικά και ερευνητικά ινστιτούτα και περιφερειακή ανάπτυξη στην περιοχή του Tucuruí**”, στο οποίο συμμετείχαν όλοι οι εμπλεκόμενοι φορείς συνέβαλλε σε πολύ μεγάλο βαθμό στην έναρξη άμεσων διαπραγματεύσεων με τους κυβερνητικούς φορείς σχετικά με το ζήτημα των αποζημιώσεων. Καθηγητές από το τοπικό Πανεπιστήμιο, ακτιβιστές και Μ.Κ.Ο. συνεχίζουν να ασκούν πίεση στις αρχές για τη βελτίωση των συνθηκών των **antigidos** (όπως καλούνται οι

---

²⁰ Η κατασκευή του φράγματος Tucuruí στηριζόταν στα εξής δύο επιχειρήματα: της παροχής ηλεκτρικής ενέργειας για την ενεργοβόρα μεταλλουργική βιομηχανία της περιοχής και τη δημιουργία ενός συστήματος πλοήγησης για τη μεταφορά των προς εξαγωγή μεταλλευμάτων. Το 60% της παρεχόμενης από το φράγμα ενέργειας καταναλώνεται σήμερα στο βιομηχανικό τομέα (Fearnside, 2001). Μετά την ολοκλήρωση της πρώτης κατασκευαστικής φάσης, το φράγμα παρείχε ένα ποσοστό 70% της ενέργειας στο βόρειο τμήμα (6% της συνολικής ενέργειας της Βραζιλίας), (McCormick, 2006).

επηρεαζόμενοι από τα φράγματα στη Βραζιλία) μέχρι και σήμερα (Εικόνα 12), (Khagram 2004:154, McCormick 2006).

Εικόνα 12: Περιοχή Tucuruí (αριστερά: κινητοποίηση για το φράγμα Tucuruí, δεξιά: διαμαρτυρία M.A.B.), (Πηγή: M.A.B.)

Όπως και το φράγμα **Tucuruí**, έτσι και το **υδροηλεκτρικό έργο Balbina** είναι ένα **παράδειγμα “φαραωνικού έργου”** το οποίο κατασκευάστηκε στον Αμαζόνιο έχοντας καταστρεπτικές επιπτώσεις για τους εναπομείναντες Ινδιάνους των φυλών Waimiri-Altroari. Η περιορισμένη κινητοποίηση των ίδιων των Waimiri-Altroari, η περιορισμένη δράση τοπικών Μ.Κ.Ο., η έλλειψη διεθνούς υποστήριξης και η μέχρι τότε αδύναμη θεσμοποίηση των παγκόσμιων κανονισμών για την προστασία των δικαιωμάτων των ιθαγενών εμπόδισαν την επίτευξη αλλαγών στο σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου, όπως περιγράφεται αναλυτικά στο κεφ. 3.4.2. (Khagram, 2004:155).

Οι κακές συνθήκες διαβίωσης των επηρεαζόμενων αρνητικά (ιδιαίτερα των ιθαγενών) από τα φράγματα Tucuruí και Balbina λειτούργησαν κατά κάποιο τρόπο “παραδειγματικά” για την οργάνωση και την κινητοποίηση των ατόμων που θα επηρεαζόταν από την κατασκευή των σχεδιαζόμενων φραγμάτων στον **ποταμό Xingu στα μέσα της δεκαετίας του 1980** (McCully 2001:295, Khagram 2004:155). Σε αντίθεση με ότι συνέβη στην περίπτωση του φράγματος Balbina, η εγχώρια άσκηση πίεσης που βασίστηκε στους νέους κανονισμούς της Βραζιλίας για την προστασία του περιβάλλοντος και των δικαιωμάτων των ιθαγενών και η υλοποίηση μιας διεθνούς εκστρατείας ενάντια στη χρηματοδότηση των έργων από την Παγκόσμια Τράπεζα εμπόδισε τελικά την υλοποίησή τους (Khagram, 2004:155), όπως περιγράφεται αναλυτικά στο κεφ.3.4.3. Ταυτόχρονα, η εκστρατεία είχε ως αποτέλεσμα τη συνένωση των επηρεαζόμενων από τα φράγματα στον ποταμό Xingu, με τις αντίστοιχες ομάδες των φραγμάτων Tucuruí και Balbina για τη δημιουργία της **Επιτροπής των επηρεαζόμενων από τα φράγματα του Αμαζονίου (CABA)**. Η επιτροπή αυτή διαδραμάτισε ένα σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του ευρύτερου κινήματος ενάντια στα φράγματα στη Βραζιλία (Khagram, 2004:157).

3.4. Μελέτες περιπτώσεων κατασκευής φραγμάτων στη Βραζιλία

3.4.1. Ποταμός Uruguai-Φράγματα Ità και Machadinho

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η Eletrosul πρότεινε την κατασκευή μιας σειράς 22 φραγμάτων στη λεκάνη απορροή του **ποταμού Uruguai**, στις βόρειες πολιτείες Santa Catarina και Rio Grande do Sul (Oliver-Smith, 2001). Αρχικά ο πληθυσμός ενημερώθηκε για τα σχέδια και τις επιπτώσεις υλοποίησης των σχεδίων αυτών (κυρίως των δύο πρώτων από αυτά, των **Machadinho και Ità**) το **1978** από καθηγητές των πανεπιστημίων Passso Fundo και Fapes και από την Καθολική Εκκλησία (Hall 1994, McCormick 2006). Η Eletrosul δεν έλαβε υπόψη της την ανησυχία που προκλήθηκε, μη παρουσιάζοντας ένα σχέδιο μετεγκατάστασης και αρνούμενη να προχωρήσει στην παροχή αξιόπιστων πληροφοριών και σε διαπραγματεύσεις με τις ομάδες που θα επηρεαζόταν από τα έργα αυτά (Hall 1994, Oliver-Smith 2001).

Ένα κίνημα διαμαρτυρίας ενάντια στα σχέδια αυτά της Eletrosul άρχισε να οργανώνεται σταδιακά. Αρχικά **συναντήσεις συζήτησης** γύρω από το θέμα έλαβαν χώρα οι οποίες οδήγησαν στην τελικά στη σύσταση με πρωτοβουλία αγροτών, μελών της Αποστολικής Επιτροπής για την Γη και της Ευαγγελικής Λουθηρανικής Εκκλησίας, αγροτικών ενώσεων, μελών του τοπικού πανεπιστημίου, κ.α., το **1979**, της **CRAB, της Τοπικής Επιτροπής των Επηρεαζόμενων από τα Φράγματα** (Comissao Regional de Atingidos por Barragens). Η CRAB εξελίχθηκε σε ένα από τα **περισσότερο οργανωμένα κινήματα σε όλη τη Βραζιλία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990**. Η οικονομική στήριξη των δράσεων της προήλθε από Μ.Κ.Ο. της Γερμανίας, τη MISEREOR (The Campaign Against Hunger and Disease) και τη Bread for the World (Oliver-Smith 2001, Khagram 2004:150).

Μπορούν να διακριθούν 2 χρονικές περίοδοι εξέλιξης της CRAB:

- **Περίοδος 1979-1984:** Η συνεχής αποτυχία της Eletrosul να χειριστεί τις ανησυχίες της κοινής γνώμης, οδήγησε τους επηρεαζόμενους από τα φράγματα, οι οποίοι αρχικά δεν ήταν αντίθετοι στην κατασκευή των φραγμάτων (αλλά απλά διεκδικούσαν ικανοποιητικές αποζημιώσεις) να διαμορφώσουν μια θέση ολικής άρνησης της κατασκευής του έργου (Hall 1994, McCully 2001:294, Oliver-Smith 2001, Khagram 2004:150). Την περίοδο αυτή η C.R.A.B., συνέταξε γραπτό αίτημα αντίθεσης προς την κατασκευή του έργου, το οποίο κατατέθηκε στο Υπουργείο Χρήσεων Γης, ανέπτυξε επαφές με άλλες ομάδες που επωμίστηκαν το κόστος της κατασκευής φραγμάτων στα βορειοανατολικά, πραγματοποίησε διαδηλώσεις, κ.α. (Hall 1994, Oliver-Smith 2001). Το **1984** είναι ένα έτος στο οποίο το κίνημα αρχίζει να οργανώνεται πιο συντονισμένα: Τοπικά διοικητικά γραφεία της CRAB αρχίζουν να λειτουργούν, περισσότερο από 100 συναντήσεις διοργανώνονται και εκδίδεται σε μη τακτική βάση ενημερωτικό έντυπο σχετικά με τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της κατασκευής των έργων (Hall 1994, Oliver-Smith 2001, Khagram 2004:150). Παρά το αυξανόμενο προφίλ και την ριζοσπαστική της θέση η CRAB είχε λίγα ενεργά μέλη βάσης την περίοδο αυτή (Hall,

1994). Οι διαπραγματεύσεις της CRAB με την Eletrosul, την Eletrobràs και το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Μεταλλείων και Ενέργειας συνέχισαν να παραμένουν αδιέξοδες (McCully 2001:295, Khagram 2004:150).

- **Περίοδος 1984-1987:** Η κινητοποίηση ενάντια στα φράγματα κλιμακώθηκε δραματικά τόσο σε ένταση όσο και σε πολυπλοκότητα (Khagram 2004:151). Οι επηρεαζόμενοι από τα φράγματα υιοθέτησαν σταδιακά όλο και περισσότερο **επιθετικές τακτικές** σαμποτάροντας τις απαραίτητες για την υλοποίηση του έργου έρευνες, καταστρέφοντας τα σήματα οριοθέτησης της περιοχής κατασκευής των φραγμάτων και προχωρώντας στην προσωρινή κράτηση των τοπογράφων που τις διεξήγαγαν (McCully 2001:295, Khagram 2004:151). Διαδηλώσεις, συμβολικές ενέργειες διαμαρτυρίας και αποκλεισμοί δρόμων πραγματοποιήθηκαν επίσης (McCully 2001:295, Oliver-Smith 2001). Οι κινήσεις αυτές οδήγησαν στην προσωρινή αναστολή των έργων κατασκευής των φραγμάτων Machadinho και Ità και στην σύσταση δύο επιτροπών αναθεώρησης του σχεδιασμού τους μετά από πρωτοβουλία του Υπουργείου Μεταλλείων και Ενέργειας. Η σύσταση των επιτροπών αυτών δεν έχει αποτελέσματα και έτσι η CRAB αποχώρησε από αυτές ανακοινώνοντας το **1985** ότι δεν πρόκειται να επιτρέψει την συνέχιση της υλοποίησης των έργων (Khagram 2004:151). Το **1986**, η CRAB καθιέρωσε τη γενική συνέλευση των μελών της (Khagram 2004:150) και εμφανίστηκε δυναμικά και στη διεθνή σκηνή. Κέρδισε την υποστήριξη ισχυρών Μ.Κ.Ο. (π.χ. Environmental Defense Fund) κατά την υλοποίηση της εκστρατείας άσκησης πίεσης προς τη Διεθνή Τράπεζα και την Διαμερικανική Τράπεζα Ανάπτυξης με στόχο την ενσωμάτωση περιβαλλοντικών και κοινωνικών κριτηρίων κατά την έγκριση των δανείων που χορηγούνται (Hall 1994, Khagram 2004:150). Η υλοποίηση της εκστρατείας είχε ως αποτέλεσμα η Διαμερικανική Τράπεζα Ανάπτυξης να μην προχωρήσει στην έγκριση του αιτήματος δανειοδότησης των σχεδίων της Eletrosul (Khagram 2004:150). Το **1987**, καθώς η Eletrosul προχωρεί στην έναρξη των εργασιών κατασκευής του φράγματος Ità, αρνούμενη να δημοσιοποιήσει σχέδιο μετεγκατάστασης του πληθυσμού, η κατάσταση οδηγείται σε απόλυτο **αδιέξοδο**. Οι κάτοικοι της περιοχής αιχμαλωτίζουν τους εργαζόμενους στην κατασκευή του έργου. Περίπου 5.000-7.000 αγρότες περικυκλώνουν τα γραφεία του περιφερειακού διοικητικού κέντρου της Eletrosul στην Erexim, απαιτώντας συνάντηση με τον πρόεδρο της, απειλώντας ότι αν το αίτημα τους δε γίνει δεκτό θα βάλουν φωτιά στο κτήριο (Khagram 2004:150). Το αίτημα τους τελικά γίνεται δεκτό. Το αποτέλεσμα της συνάντησης αυτής ήταν η σύναψη δύο διαφορετικών συμφωνιών για την κατασκευή των φραγμάτων Machadinho και Ità.

Τελικά η κατασκευή και των δύο φραγμάτων προχώρησε μετά από την εμφάνιση καθυστερήσεων και αντιδράσεων (Εικόνα 13). Η κατασκευή του **φράγματος Ità²¹**, η οποία προκάλεσε τον εκτοπισμό 12.000 ατόμων (McCully, 2001:322), ολοκληρώθηκε το **1999** από την πολυεθνική εταιρεία Gerasul. Η κατασκευή του **φράγματος Machadinho²²** δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί (McCully, 2001:322). Προωθείται από τη σύμπραξη βιομηχανικών εταιρειών Geam Consortium, η οποία αναμένεται να έχει δικαίωμα χρήσης του μεγαλύτερου ποσοστού της παραγόμενης από το έργο ενέργειας (Switkes, 1998). Κατά τη διάρκεια υλοποίησης και των δύο έργων η CRAB συνέχισε να διαμαρτύρεται για τη βελτίωση της εφαρμογής των προβληματικών σχεδίων μετεγκατάστασης και τη βελτίωση της παροχής αποζημιώσεων υποστηρίζοντας ότι δεν τηρήθηκαν οι όροι οι οποίοι προβλεπόταν στις συμφωνίες του 1987.

Εικόνα 13: Αριστερά: Φράγμα Ità (Πηγή: www.power-technology.com/projects/ita/), δεξιά: Φράγμα Machadinho (Πηγή: www.industcards.com/hydro-brazil.htm)

Η CRAB, αναπτύσσοντας επαφές και δεσμούς με άλλα αγροτικά τοπικά κινήματα καθώς επίσης και με εθνικά και διεθνή κινήματα και Μ.Κ.Ο. (π.χ. Κίνημα των Χωρίς Γη, Αγροτική Ένωση των Εργαζομένων του São Paulo, Κίνημα των Συλλεκτών Καουτσούκ του Αμαζονίου, Environmental Defense Fund), κατάφερε να εντάξει τον

²¹ **Φράγμα Ità:** Η επανέναρξη των εργασιών κατασκευής του φράγματος πραγματοποιήθηκε μετά από τη συμφωνία του 1987 για την παροχή αποζημιώσεων και την εφαρμογή προγράμματος μετεγκατάστασης για τον εκτοπιζόμενο πληθυσμό. Κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών σημαντικά προβλήματα εμφανίστηκαν κυρίως για τον αγροτικό πληθυσμό (Hall, 1994). Τα προβλήματα αυτά, τα οποία οδήγησαν στην αντίδραση της CRAB, σε συνδυασμό με την εμφάνιση δυσκολιών χρηματοδότησης του έργου προκάλεσαν σημαντικές καθυστερήσεις και οδήγησαν στην αναστολή των εργασιών κατασκευής του φράγματος το 1994. Το 1996 η Eletrosul αποφάσισε να προχωρήσει την κατασκευή του μέσω της σύστασης μιας σύμπραξης (consortium) εθνικών επενδυτών. Μετά τη διάσπαση της ωστόσο λόγω των μετασχηματισμών που πραγματοποιήθηκαν στον ενεργειακό τομέα το 1997, την προώθηση της υλοποίησης του έργου ανέλαβε η πολυεθνική εταιρεία Gerasul. Η CRAB ήρθε σε έντονη σύγκρουση με τη Gerasul, καθώς η τελευταία πίεσε τις αγροτικές οικογένειες που εκτοπίστηκαν να δεχθούν πολύ χαμηλές αποζημιώσεις. Συνέχισε να ασκεί πιέσεις μέσω διαδηλώσεων και των καταλήψεων επιτυγχάνοντας καλύτερες συνθήκες εφαρμογής των προγραμμάτων μετεγκατάστασης.

²² **Φράγμα Machadinho:** Η συμφωνία του 1987 προέβλεπε την παροχή αποζημιώσεων και την υλοποίηση προγραμμάτων μετεγκατάστασης του πληθυσμού πριν την έναρξη των διαδικασιών εκτροπής του ποταμού για την κατασκευή του έργου. Επιπλέον, προέβλεπε τη σύσταση μιας επιτροπής, η οποία θα οριζόταν από την CRAB, για την παρακολούθηση των δραστηριοτήτων της Eletrosul (Switkes, 1998). Όταν οικονομικά προβλήματα εμφανίστηκαν στη χρηματοδότηση του έργου και οδήγησαν στην αναστολή των εργασιών κατασκευής του, η CRAB ξεκίνησε μια εκστρατεία για να σταματήσει το έργο. Τελικά οι εργασίες για το φράγμα σταμάτησαν το 1988 (Khagram 2004:152). Τα σχέδια για την κατασκευή του αναβίωσαν το 1995, αυτή τη φορά από τη σύμπραξη εταιρειών Geam consortium. Στη σύμπραξη αυτή συμμετέχουν βιομηχανίες αλουμινίου και άλλου τύπου βιομηχανικές εταιρίες καθώς επίσης και ηλεκτρικές κρατικές εταιρίες (Switkes, 1998). Το έργο βρίσκεται ακόμα υπό κατασκευή (McCully, 2001). Η CRAB υποστηρίζει ότι κατά την υλοποίηση του έργου δεν εφαρμόστηκαν οι όροι της συμφωνίας του 1987 (Switkes, 1998).

τοπικό αγώνα ενάντια στα φράγματα και τις ταξικές ανησυχίες των μελών των αγροτικών ομάδων που συμμετέχουν σε αυτή σε έναν ευρύτερο αγώνα που διεξάγεται σε διεθνές επίπεδο ενάντια στις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της επέκτασης της καπιταλιστικής οικονομίας. Σταδιακά η CRAB απέκτησε έναν ενεργό ρόλο σε διεθνές επίπεδο όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (π.χ. συμμετείχε στη Συνάντηση των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992 στο Rio de Janeiro, και στη διοργάνωση του πρώτου εθνικού συνεδρίου των ανθρώπων που επηρεάζονται από τα φράγματα το 1991 στη Βραζιλία). Πλέον η CRAB, έχει μετονομαστεί σε **MAB-Sul** και αποτελεί μία από τις 5 τοπικές οργανώσεις του ευρύτερου εθνικού κινήματος ενάντια στα φράγματα, του M.A.B. (Oliver-Smith, 2001).

3.4.2. Φράγμα Balbina

Το φράγμα της Balbina (δυναμικότητας 250 MW) είναι ένα από τα ακριβότερα και περισσότερα κακοσχεδιασμένα έργα στη Βραζιλία (Cummings, 1990:45) και “**ένα από τα χειρότερα παραδείγματα υλοποίησης έργων στον υδροηλεκτρικό τομέα**” σε παγκόσμιο επίπεδο (Reid, De Sousa, 2005)²³. Βρίσκεται 146 km νότια της πόλης Manaus, στον παραπόταμο του Αμαζονίου Uatuma, στην πολιτεία Amazonas, στο κέντρο του Αμαζονίου. Ολοκληρώθηκε την περίοδο **1987-1989** (Fearnside, 1989). Από τη λειτουργία του υδροηλεκτρικού έργου, η οποία καλύπτει μόνο το 50% των ενεργειακών αναγκών της περιοχής σήμερα (Eletronorte 2006)- λόγω προβλημάτων που οφείλονται στο σχεδιασμό του - επωφελούνται κυρίως πολυεθνικές εταιρίες που έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή (Fearnside, 1989)

Εικόνα 14: Αριστερά: Ο ποταμός Uatuma (Eletronorte, 2006a), δεξιά: Το φράγμα Balbina (Πηγή: www.industcards.com/hydro-brazil.htm)

Όταν η μελέτη βιωσιμότητας του έργου (viability study) πραγματοποιήθηκε το **1975-1976** επικρατούσαν περιορισμοί στη δημόσια επικοινωνία γεγονός που σήμαινε ότι η στρατιωτική κυβέρνηση της Βραζιλίας δεν είχε λόγους να ανησυχεί για μια τυχόν δημόσια αμφισβήτηση των αποφάσεων της. Η κατασκευή του έργου παρουσιάστηκε

²³ Υπάρχουν διάφορες θεωρίες οι οποίες προσπαθούν να εξηγήσουν το γιατί ξεκίνησε η κατασκευή του έργου και γιατί αυτή συνεχίστηκε μετά που έγιναν φανερά τα προβλήματα που είχε ο σχεδιασμός του. Ανάμεσα στις διάφορες θεωρίες που υπάρχουν, εκείνη που φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στα πραγματικά γεγονότα είναι αυτή που υποστηρίζει ότι η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και το κέρδος από την παροχή αγαθών και υπηρεσιών για την κατασκευή του έργου κυρίως για την κοινότητα των κατασκευαστών φραγμάτων (barrageiros) ήταν ένα από τα σημαντικότερα κίνητρα υλοποίησης του έργου (Fearnside, 1989).

από την κυβέρνηση ως μια δημόσια απόδειξη της ικανότητας της για εξαγωγή οφελών από τη Brasília (Fearnside, 1987).

Η κυβέρνηση της Βραζιλίας αιτήθηκε τη χορήγηση ενός δανείου για την κατασκευή του έργου από την **Παγκόσμια Τράπεζα**, η τελευταία όμως αρνήθηκε προβάλλοντας περιβαλλοντικά αίτια ως δικαιολογία. Παρ' όλα αυτά, η έλλειψη στοιχείων σχετικά με τη λήψη ενός τομεακού δανείου από την Παγκόσμια Τράπεζα το **1986** για την εισαγωγή εξοπλισμού αύξησης του δυναμικού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας σε εθνικό επίπεδο, αφήνει αδιευκρίνιστο το θέμα της πιθανής έμμεσης χρηματοδότησης του έργου από την Παγκόσμια Τράπεζα (Fearnside, 1987).

Σημαντική κριτική ασκήθηκε από τα αρχικά στάδια του σχεδιασμού και της κατασκευής του έργου όσον αφορά την **απουσία διαφάνειας στη λήψη αποφάσεων, την αξιοπιστία των στοιχείων στα οποία βασίστηκε η κατασκευή του και την οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα του** (Fearnside 1989, Cummings 1990:56). Σε σχέση με άλλα αντίστοιχα υδροηλεκτρικά έργα, το συγκεκριμένο φράγμα είχε πολύ μικρή απόδοση, πολύ μεγάλο κόστος κατασκευής και λειτουργίας και πολύ σημαντικές αρνητικές κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις (Fearnside 1989, Cummings 1990:44).

Οι έρευνες για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου ξεκίνησαν μετά από την έναρξη της κατασκευής του. Αυτό συνέβη κυρίως γιατί η κατασκευή του φράγματος αποφασίστηκε πριν το **1986**, πριν τη χρονιά δηλαδή κατά την οποία ψηφίστηκε ο νόμος για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων για έργα μεγάλης κλίμακας (Fearnside 1989). Η διεξαγωγή ορισμένων περιβαλλοντικών ερευνών όταν αυτή πραγματοποιήθηκε χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως ένα μέσο καλλιέργειας δημόσιων σχέσεων. Οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου από τον ταμιευτήρα και η αποδάσωση που προκλήθηκε από την κατασκευή του ήταν ορισμένες από τις σημαντικότερες περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου (McCully, 2001:144)²⁴.

Οι **κοινωνικές επιπτώσεις** του έργου ήταν εξίσου σημαντικές με τις περιβαλλοντικές και αφορούσαν κυρίως τις **ινδιανικές φυλές των Waimiri-Altroari** (Fearnside, 1989). Από το τέλος της δεκαετίας του **1960**, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση προχώρησε σταδιακά στην μαζική δέσμευση των εκτάσεων των Waimiri-Altroari μέσω της κατασκευής αναπτυξιακών έργων μεγάλης κλίμακας (Baines, 1999)²⁵. Όταν ξεκίνησε

²⁴ Το μεγαλύτερο μέρος της 2.346 km² έκτασης λεκάνης κατάκλυσης του φράγματος ήταν αδιατάραχο τροπικό δάσος έως το 1970 (Cummings, 1990:44, Cummings 1995).

²⁵ Η ιστορία της σταδιακής δέσμευσης των εκτάσεων των φυλών Waimiri-Altroari και της πληθυσμιακής τους μείωσης παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον: Το 1971 δημιουργήθηκε μια "περιοχή προστασίας" στην οποία μεταφέρθηκε το σύνολο του πληθυσμού (Fearnside, 1989, Cummings, 1990:46). Αμέσως μετά τη θεσμοθέτηση της "προστατευόμενης" αυτής περιοχής, η κυβέρνηση προχώρησε την περίοδο 1972-1977 στην κατασκευή της BR-174 εθνικής οδού, η οποία αποτελούσε τμήμα του διηπειρωτικού οδικού δικτύου που συνέδεε τη Brasília με τη Βενεζουέλα (Cummings 1990:48, Baines 1999) και πραγματοποιήθηκε για να επιτρέψει τη στρατιωτική πρόσβαση στα σύνορα και να διευκολύνει την πρόσβαση στις περιοχές με μεταλλευτικό δυναμικό (Cummings, 1990). Ο πληθυσμός των Waimiri-Altroari μειώθηκε σε 600-1000 άτομα (περίπου κατά 66%) μέσα σε περίπου δυο χρόνια από την έναρξη κατασκευής του έργου λόγω συγκρούσεων (Davis 1977:93, Cummings 1990, Baines, 1999) με εργαζομένους της FUNAI (National Indian Foundation), της Κυβερνητικής Υπηρεσίας για τους Ινδιάνους, και λόγω ασθενειών (κυρίως ελονοσίας) που εμφανίστηκαν (Cummings, 1990:48). Η Εθνική Οδός BR-174 άνοιξε το δρόμο και για τη βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής μέσω της υλοποίησης και άλλων κυβερνητικών και ιδιωτικών αναπτυξιακών έργων τα οποία οδήγησαν στην περαιτέρω δέσμευση των εκτάσεων εντός της "προστατευόμενης" περιοχής (π.χ.

η κατασκευή του έργου το **1981**, περίπου 600 μέλη των Waimiri-Atroari είχαν απομείνει. Έως το **1983** ο πληθυσμός τους μειώθηκε σε περίπου 350 (Cummings, 1995). Περίπου 107 μέλη των Waimiri-Atroari κατάφεραν να επιβιώσουν έως το **1987**, όταν ολοκληρώθηκε το φράγμα και υπήρξε η οριστική μετεγκατάσταση των 2 οικισμών (Taquari, Tarurupã) των φυλών αυτών (McCully, 2001:70). Μετά την ολοκλήρωση της μετεγκατάστασης, τα μέλη των φυλών αυτών δεν ήταν σε θέση να καλύψουν τις βασικές του ανάγκες και βρίσκονται από το 1987 έως σήμερα σε εξάρτηση από την υλοποίηση των, αμφισβητήσιμης αποτελεσματικότητας, κυβερνητικών προγραμμάτων βοήθειας²⁶. Οι κοινωνικές αυτές επιπτώσεις του έργου δικαιολογήθηκαν με την προβολή επιχειρημάτων που έκαναν λόγο για **“την ανάγκη για ανάπτυξη”** και για το **“κοινό καλό του λαού της Βραζιλίας”** (Cummings, 1995). Το **1980** στο τέταρτο δικαστήριο του ιδρύματος Russell (Bertand Russell Tribunal) η Γαλλία και η Βραζιλία κατηγορήθηκαν για τη **γενοκτονία** της ινδιανικής φυλής των Waimiri-Altroari²⁷. Τα σχέδια εκτροπής του ποταμού Alalaù, για την αύξηση του υδατικού όγκου που συγκεντρώνεται στον ταμιευτήρα της Balbina αποτελεί έναν νέο σύγχρονο κίνδυνο για τους εναπομείναντες Waimiri-Atroari, των οποίων η φυσική και πολιτισμική επιβίωση εξαρτάται άμεσα από το ποτάμι (McCully, 2001:70).

Εικόνα 15: Φωτογραφίες από την καθημερινή ζωή των Waimiri-Atroari και την υλοποίηση του αμφισβητούμενου προγράμματος βοήθειας (Πηγή: Eletronorte, 2006b)

Τον Ιανουάριο του **1983** δημιουργήθηκε το **Κίνημα για την υποστήριξη των Waimiri-Atroari (MAREWA)** με πρωτοβουλία της Καθολικής Εκκλησίας (Baines, 1999). Μέσω της έκδοσης φυλλαδίων (1983, 1987), το MAREWA προσπάθησε να

λειτουργία μεταλλευτικής εταιρίας Parapanema και άλλων θυγατρικών της εταιρειών), (Cummings, 1995).

²⁶ Ο Baines (1999) ασκεί κριτική στο εφαρμοζόμενο πρόγραμμα βοήθειας (παροχής φαρμακευτικής βοήθειας, υλοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων και έργων υποδομής) για τις φυλές Waimiri-Atroari που υλοποιείται από το 1987 με τη συνεργασία της FUNAI και της Eletronorte. Το πρόγραμμα προβάλλεται ως ένα παράδειγμα εφαρμογής ενός εναλλακτικού ιθαγενούς μοντέλου μέσω μιας προπαγάνδας που ασκεί η Eletronorte. Η προπαγάνδα αυτή αποκρύπτει το γεγονός της εφαρμογής μιας αναπτυξιακής πολιτικής που εξυπηρετεί τα συμφέροντα μεγάλων εταιριών και της “παγίδευσης” των Waimiri-Atroari σε ένα παιχνίδι εταιρικού μάρκετινγκ.

²⁷ Δεν ήταν δυνατόν να βρεθούν περισσότερα στοιχεία τα οποία να αποσαφηνίσουν την εμπλοκή της Γαλλίας στο ζήτημα της γενοκτονίας των Waimiri-Atroari. Δεν είναι σαφές σε άρθρο του Fearnside (1989) αν η συμφωνία αυτή σχετίζεται με την βραζιλο-γαλλική συμφωνία τεχνικής συνεργασίας για την κατασκευή του έργου και την αγορά τουρμπινών από τη γαλλική εταιρία Greusot Loire Group.

υποστηρίζει τον αγώνα των ινδιάνων για φυσική και πολιτισμική επιβίωση (Baines, 1999) στοχεύοντας στη δημόσια ευαισθητοποίηση σχετικά τη γενοκτονία των Waimiri-Atroari (Cummings, 1990:57). Η προοδευτική αυτή πρωτοβουλία διαμόρφωσε μια εναλλακτική πρόταση για την εφαρμογή κυβερνητικών πολιτικών που αφορούσαν τους ινδιάνους (Baines, 1999)²⁸. Το ευρύτερο κίνημα για την υποστήριξη των δικαιωμάτων των ινδιάνων, το οποίο βρισκόταν σε πολύ αρχικό στάδιο ανάπτυξης εκείνη την περίοδο, βοήθησε στην δημοσιοποίηση των γεγονότων που έλαβαν χώρα (Cummings, 1995:44).

Εκτός από τους Waimiri-Atroari, περίπου 350 μέλη της **ποτάμιας κοινότητας Cachoeira Morena** στα κατάντη του φράγματος επηρεάστηκαν αρνητικά από το έργο. Η αναγκαστική μετεγκατάσταση στην ενδοχώρα μιας ποτάμιας κοινότητας και το γεγονός ότι η κυβέρνηση δεν παρείχε τίτλους ιδιοκτησίας γης στους εντοπιζόμενους, έκανε την ενασχόληση με τη γεωργία μια επισφαλή οικονομική δραστηριότητα για τα μέλη της κοινότητας αυτής. Για να επιβιώσει στις νέες συνθήκες ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού αυτού αναγκάστηκε να εργαστεί στην κατασκευή του φράγματος (Cummings, 1990:51) και να βρεθεί σε άμεση εξάρτηση από την προβληματική υλοποίηση κυβερνητικών προγραμμάτων βοήθειας (Cummings 1990:51, Fearnside 1989).

Στην περίπτωση των **αγροτών και των μελών των ποτάμιων κοινοτήτων**, η αντίσταση στην υλοποίηση του φράγματος της Balbina, ακολούθησε μια περισσότερο συμβατική οδό σε σχέση με την κίνηση MAREWA. Η εργατική αγροτική ένωση (Rural Agricultural Workers' Union, Sindicato) προσπάθησε να διεκδικήσει τίτλους ιδιοκτησίας γης στις νέες περιοχές μετεγκατάστασης αντιμετωπίζοντας την αντίδραση των μεγαλογαιοκτημόνων της περιοχής (Cummings, 1990:59). Τα κόμματα της αντιπολίτευσης, το εργατικό κόμμα (Partido dos Trabalhadores) και το σοσιαλιστικό κόμμα της Βραζιλίας (Partido Socialista Brasileiro), υλοποίησαν επίσης μια εκστρατεία σε τοπικό επίπεδο με επίκεντρο την εφαρμογή ενός περισσότερου συμμετοχικού αναπτυξιακού σχεδιασμού (Cummings, 1990:59).

Το περιβαλλοντικό κίνημα στην Αμαζονία είχε μόλις αρχίσει να αναπτύσσεται αυτήν την περίοδο, συνειδητοποιώντας την ανάγκη για διεύρυνση του περιεχομένου των διεκδικήσεων του από την προστασία της χλωρίδας και της πανίδας σε μια κοινωνικά προσανατολισμένη περιβαλλοντική προστασία. Η **περιβαλλοντική συνηγορία** (environmental advocacy) εκδηλώθηκε κυρίως από πανεπιστημιακούς φορείς (π.χ. το Πανεπιστήμιο της περιοχής που διοργάνωσε αρκετές ανοικτές δημόσιες συζητήσεις για το θέμα), τα M.M.E. και ορισμένες κυβερνητικές υπηρεσίες που ασκούσαν κριτική στην εφαρμοζόμενη κυβερνητική πολιτική (π.χ. SEMA), (Fearnside 1989, Cummings 1995:44).

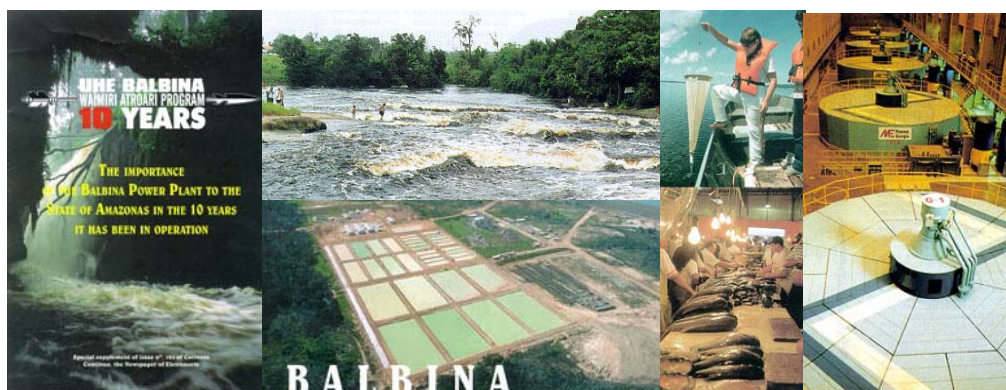
Οι κινήσεις ενάντια στην κατασκευή του έργου που υπήρχαν δεν συνενωθήκαν αλλά έδρασαν ανεξάρτητα, γεγονός το οποίο σε συνδυασμό με την απουσία M.K.O. στην περιοχή, τη διεθνή υποστήριξη και την αδύναμη θεσμοποίηση των παγκόσμιων

---

²⁸ Μια ομάδα εκπροσώπων του MAREWA, υλοποίησαν την περίοδο 1985-86 ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην κοινότητα των Waimiri-Atroari (Cummings 1990:57, Baines 1999). Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα βασίστηκε σε μια ειδική μέθοδο διδασκαλίας (alfabetização), εμπνευσμένη από τις θεωρίες του Paulo Friere, και είχε ως στόχο του την διευκόλυνση της επικοινωνίας των Waimiri-Atroari με τα κυβερνητικά στελέχη (Cummings, 1990:57).

κανονισμών για την προστασία των ιθαγενών είχε ως αποτέλεσμα την **αδυναμία οργάνωσης μιας αποτελεσματικής αντίστασης απέναντι στην κατασκευή του έργου και την επίτευξη αλλαγών στο σχεδιασμό και την υλοποίηση του** (Cummins 1990:61, Khagram 2004:155).

Η **Eletronorte** επιμένει να υποστηρίζει μέχρι και σήμερα ότι το φράγμα συνέβαλε στη βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής. Για παράδειγμα τα 10 χρόνια λειτουργίας του υδροηλεκτρικού έργου της Balbina και εφαρμογής του προγράμματος των Waimiri-Atroari, εορτάστηκαν από την Eletronorte με μια **ειδική έκδοση**, πλούσια σε ενθουσιώδεις χαρακτηρισμούς και βαρύγδουπα συμπεράσματα σχετικά με τη λειτουργία του έργου (Εικόνα 16)²⁹

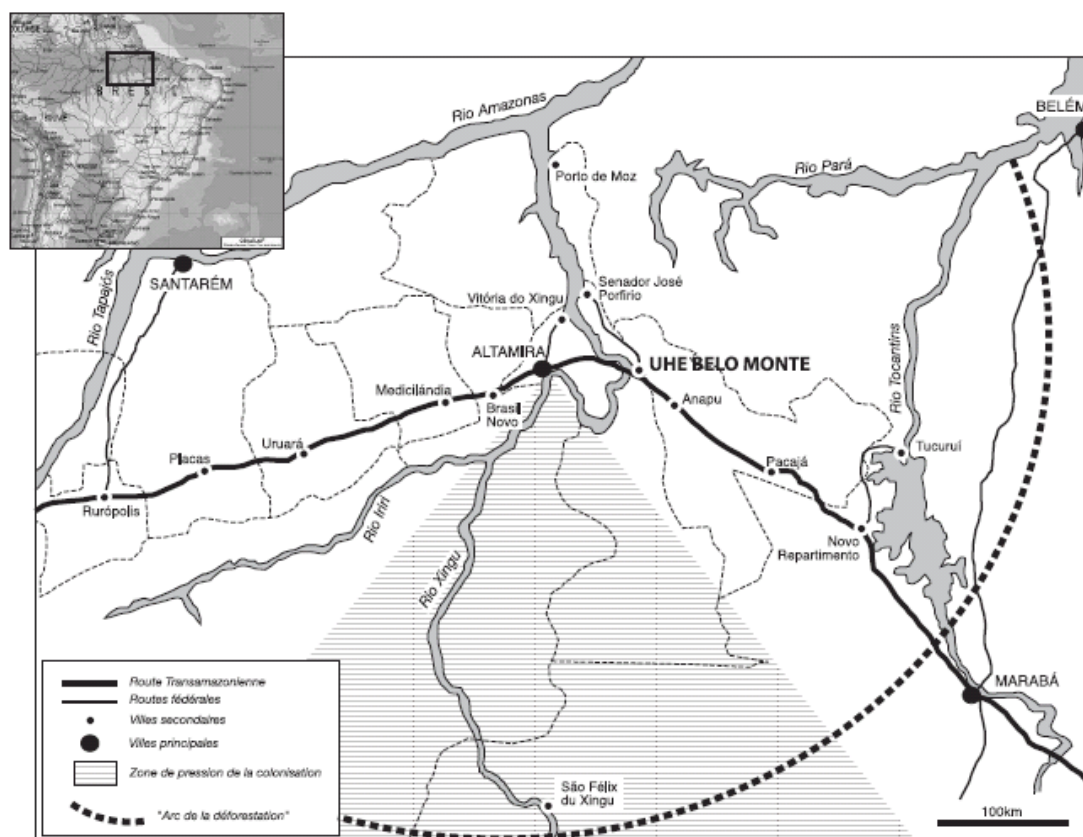

Εικόνα 16: Φωτογραφίες από την έκδοση εορτασμού των 10 χρόνων λειτουργίας του υδροηλεκτρικού έργου της Balbina και εφαρμογής του προγράμματος των Waimiri-Atroari (Eletronorte, 2007b)

²⁹ Βαρύγδουπα συμπεράσματα του τύπου “η κατασκευή του έργου...παρείχε συγκεκριμένα επιστημονικά επιτεύγματα για την ανθρωπότητα”. Στην έκδοση αυτή δίνεται έμφαση στο γεγονός της βιομηχανικής και οικιστικής ανάπτυξης της περιοχής ως αποτέλεσμα της κατασκευής και της λειτουργίας του έργου. Έμφαση δίνεται επίσης στην υλοποίηση του προγράμματος των Waimiri-Atroari και των διαφόρων περιβαλλοντικών προγραμμάτων της Eletronorte, σε μια προσπάθεια τεκμηρίωσης της συμβολής του έργου στη “βιώσιμη” ανάπτυξη της περιοχής.

3.4.3. Φράγματα στον ποταμό Xingu

Εδώ και 20 χρόνια εκτυλίσσεται μια συζήτηση γύρω από την κατασκευή του **σύνθετου υδροηλεκτρικού έργου** σε έναν από τους κύριους παραπόταμους του Αμαζονίου, **στον ποταμό Xingu**, στην πολιτεία του Pará, κοντά στην πόλη Altamira (Χάρτης 1). Στη λεκάνη απορροής του ποταμού αυτού κατοικεί ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών ινδιανικών φυλών (Fearnside, 2006).

LE FRONT PIONNIER DE LA TRANSAMAZONIENNE,
UN ENJEU STRATÉGIQUEMENT IMPORTANT POUR L'AVANCÉE DE LA COLONISATION

Carte : Monique Morales et Xavier Arnaud de Sartre

Χάρτης 1: Ευρύτερη περιοχή κατασκευής του σύνθετου υδροηλεκτρικού έργου στον ποταμό Xingu (Arnaud de Sartre X., 2004)

Το έργο προτάθηκε για πρώτη φορά το **1975** από την Eletronorte. Σύμφωνα με τα αρχικά σχέδια επρόκειτο να κατασκευαστούν σε πρώτο στάδιο **2 φράγματα (Babaquara και Kararaó)**. Στη λεκάνη κατάκλυσης τους περιλαμβάνονταν και η προστατευόμενη περιοχή της φυλής των Raquicamba. Στη συνέχεια προγραμματιζόταν να κατασκευαστούν άλλα **4 φράγματα (Altamira, Irixuna, Krokaimoro και Jarina)**, η συνολική λεκάνη κατάκλυσης των οποίων θα είχε έκταση 22.000 km² και θα περιελάμβανε τις περιοχές κατοικίας 12 ινδιανικών (Carvalho, 2006).

Εικόνα 17: Ποταμός Xingu (αριστερά: Amazon Watch 2006, κέντρο: δορυφορική εικόνα (Wikipedia Encyclopedia, 2007e), δεξιά: Instituto Socioambiental, 2007)

Οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις της υλοποίησης των αρχικών αυτών σχεδίων προκάλεσαν την εκτεταμένη κινητοποίηση των ομάδων βάσης (κυρίως των ιθαγενών του ποταμού Xingu) καθώς επίσης εθνικών και διεθνών Μ.Κ.Ο. (π.χ. Environmental Defense Fund, Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια), (McCully 2001:295, Khagram 2004:155). Οι ομάδες αυτές οργάνωσαν από κοινού μια **διεθνική εκστρατεία ενάντια στο έργο**, η οποία εστιάστηκε στις περιβαλλοντικές και στις κοινωνικές του επιπτώσεις. Πίεση ασκήθηκε στην Παγκόσμια Τράπεζα (τον κύριο χρηματοδότη του έργου) και σε εθνικές κυβερνήσεις. Η **Επιτροπή Υπέρ των Ινδιάνων του Sao Paulo** (CRI-SP), μια Μ.Κ.Ο. για την προστασία των δικαιωμάτων των ιθαγενών της Βραζιλίας, ανέλαβε τον ηγετικό ρόλο στη διεξαγωγή αυτής της εκστρατείας (Khagram 2004:155).

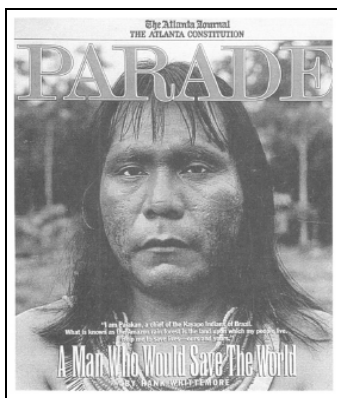
Το Φεβρουάριο του **1989**, οι ιθαγενείς του ποταμού Xingu οργάνωσαν μία 5ημερης διάρκειας **συνάντηση στην Altamira**, η οποία συντονίστηκε από τον ηγέτη των Ινδιάνων Kaiarò, Paulinho **Paiakan** και τον ανθρωπολόγο Darrel **Posey** με στόχο να συζητηθούν οι διάφορες πτυχές του έργου με όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Στη σημαντική αυτή συνάντηση, η οποία ήταν **ίσως η μεγαλύτερη συνάντηση των Ινδιάνων του Αμαζονίου που πραγματοποιήθηκε στη σύγχρονη εποχή**, συμμετείχαν περίπου 1.000 αρχηγόι από 20 διαφορετικές ινδιανικές φυλές (McCully, 2001:293) καθώς επίσης και κυβερνητικοί εκπρόσωποι, ξένοι δημοσιογράφοι, μέλη Μ.Κ.Ο., ακτιβιστές για το περιβάλλον και τα ανθρώπινα δικαιώματα, διεθνείς αστέρες της ροκ μουσικής, κ.α. Η ένταση στη συνάντηση κορυφώθηκε όταν μια γυναίκα από τη φυλή Kaiarò απείλησε, στην προσπάθειά της να καταστήσει σαφή την απαίτηση μη κατασκευής του έργου, με ένα μαχαίρι στο πρόσωπο τον μηχανικό της Eletronorte José Antonio Muniz Lopez (Εικόνα 18). Το περιστατικό αυτό γνωστοποιήθηκε μέσω των Μ.Μ.Ε. διεθνώς (Khagram 2004:155, Fearnside 2006).

Εικόνα 18: Στιγμιότυπο της συνάντησης της Altamira: Μια γυναίκα από τη φυλή των Kaiarò απειλεί με ένα μαχαίρι το μηχανικό της Eletronorte. (Πηγή: www.socioambiental.org/esp/bm/hist.asp)

Η συνάντηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη συνένωση των φορέων που αντιδρούσαν στην υλοποίηση του έργου και στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της διεθνούς εκστρατείας που διεξαγόταν. Στα πλαίσια της διεξαγωγής αυτής της εκστρατείας, οι **Paiakan, Posey και ο αρχηγός των Kaiarò Kube-I**, συναντήθηκαν με μέλη του αμερικανικού Κογκρέσου στην Ουάσιγκτον και με στελέχη της Παγκόσμιας Τράπεζας. Η κίνηση αυτή προκάλεσε την αντίδραση της κυβέρνησης της Βραζιλίας, η οποία τους κατηγόρησε για **παράβαση του νόμου περί εθνικής ασφάλειας**, ο οποίος αφορούσε την παρέμβαση ξένων συμφερόντων στην πολιτική της χώρας. Η εγχώρια και διεθνής κριτική που ασκήθηκε ενάντια στη στάση αυτή της κυβέρνησης είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω ενίσχυση της διεθνικής εκστρατείας ενάντια στα φράγματα του ποταμού Xingu (McCully 2001:293, Khagram 2004:155).

Η συμμαχία που δημιουργήθηκε ανάμεσα στους περιβαλλοντιστές και στις ομάδες των ιθαγενών³⁰ πραγματοποιήθηκε μια χρονική περίοδο κατά την οποία και τα δύο κινήματα είχαν μια δυναμική παρουσία και σε μια κρίσιμη στιγμή στην οποία η Παγκόσμια Τράπεζα δεχόταν ισχυρές πιέσεις σε διεθνές επίπεδο λόγω της προβληματικής πολιτικής που ακολουθούσε στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας. Επιπλέον, η συμμαχία αυτή εμφανίστηκε σε μια περίοδο όπου είχαν αρχίσει να θεσμοποιούνται σε εθνικό επίπεδο νέοι κανονισμοί για την προστασία του περιβάλλοντος και των δικαιωμάτων των ιθαγενών³¹ οι οποίοι παρείχαν τον πολιτικό χώρο για την εκδήλωση δυναμικά αποτελεσματικότερων κινητοποιήσεων (Khagram, 2004:155).

Εικόνα 19: Συνέντευξη του ηγέτη των Kaiarò Payakan στο περιοδικό Parade (Conklin, Graham, 1995)

Το σύνολο αυτών των παραγόντων οδήγησε τελικά στην **ακύρωση της χορήγησης του δανείου** υλοποίησης του έργου από την **Παγκόσμια Τράπεζα**, το Μάρτιο του **1989**, ένα μήνα μετά τη διοργάνωση της συνάντησης της Altamira (Khagram, 2004:157). Στις αρχές του **1989** οι αρχές της Βραζιλίας απέσυραν επίσης και τις κατηγορίες που είχαν διατυπώσει για τους Paiakan, Posey και Kube-I, ενώ ανακοίνωσαν επίσημα ότι επανεξετάζουν τα σχέδια κατασκευής του Babaquara, του μεγαλύτερου φράγματος του σύνθετου έργου, στην περιοχή του τροπικού δάσους (McCully, 2001:294). Χωρίς την οικονομική στήριξη της Παγκόσμιας Τράπεζας η Eletronorte συνάντησε δυσκολίες στην εξασφάλιση της υποστήριξης άλλων

³⁰ Η συμμαχία αυτή είχε αρκετές προβληματικές διαστάσεις, οι οποίες περιγράφονται από τους Conklin, & Graham (1995).

³¹ Το αναθεώρηση του Συντάγματος της Βραζιλίας πραγματοποιήθηκε το 1988 (Khagram, 2004:155).

χρηματοδοτών. Η απομάκρυνση του έργου από την κυβερνητική ατζέντα η οποία ακολούθησε στη συνέχεια ερμηνεύτηκε ως μια σημαντική περιβαλλοντική νίκη (Khagram, 2004:157).

Παρά τις αντιδράσεις και τις συζητήσεις γύρω από τις εναλλακτικές της κατασκευής του έργου λύσεις³², η κυβέρνηση της Βραζιλίας συνέχισε να θεωρεί ότι η υλοποίηση του έργου είχε στρατηγική σημασία για την ενσωμάτωση της περιοχής του Αμαζονίου στο εθνικό σύστημα ενέργειας. Έτσι περίπου δέκα χρόνια μετά τις διαμαρτυρίες του 1989, η Eletronorte προχώρησε εκ νέου στην ενεργοποίηση των μηχανισμών υλοποίησης του έργου³³, **μετονομάζοντας το φράγμα Kararaô σε Belo Monte και το φράγμα Babaquara σε Altamira** (Carvalho, 2006). Ωστόσο, σχεδόν καθόλου πληροφόρηση δεν υπήρξε για τα νέα σχέδια του έργου που βρίσκονται αυτή τη στιγμή σε εξέλιξη (Fearnside, 2006). Εκτός το Υπουργείο Μεταλλείων και Ενέργειας, την Eletronorte, την Eletrobrás και κρατικές εταιρίες κοινής ωφέλειας υπάρχει και ένας αριθμός ιδιωτικών εταιριών (βιομηχανίες αλουμινίου, κατασκευαστικές εταιρίες, εταιρίες παροχής ηλεκτρικού και ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, κ.α.) οι οποίες ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν στη χρηματοδότηση του έργου. Ορισμένες από αυτές τις εταιρίες έχουν ήδη προχωρήσει σε σύμπραξη με τη σύσταση του **Consórcio Brasil** (Carvalho 2006, Fearnside 2006). Το **λόμπυ των barrageiros**³⁴ ασκεί επίσης σημαντικές πιέσεις για την κατασκευή του φράγματος Belo Monte. Εταιρίες συμβούλων και πανεπιστημιακοί ενδιαφέρονται επίσης για την κατασκευή του έργου (Fearnside, 2006).

Ακτιβιστές των ομάδων βάσης και μέλη Μ.Κ.Ο. έχουν συνασπιστεί εκ νέου για να εμποδίσουν την κατασκευή του φράγματος το **2003**. Η αντίθεση για το έργο Belo Monte αφορά κυρίως τις ισχυρές περιβαλλοντικές³⁵ και κοινωνικές³⁶ του επιπτώσεις

---

³² Οι αναλυτές επανειλημμένα είχαν υποστηρίξει ότι υπήρχαν εναλλακτικές της κατασκευής του έργου λύσεις (π.χ. μείωση των σημαντικών απωλειών των συστημάτων μεταφοράς ενέργειας, αναβάθμιση των υπαρχόντων υδροηλεκτρικών μονάδων, πραγματοποίηση επενδύσεων στον τομέα των υδροηλεκτρικών έργων μικρής κλίμακας, των συστημάτων εκμετάλλευσης της αιολικής ενέργειας και της παραγωγής ενέργειας από την καύση υπολειμμάτων ζαχαροκάλαμων), (Carvalho, 2006).

³³ Από το 1989 έως σήμερα, έχουν πραγματοποιηθεί δύο αναθεωρήσεις (2002, 2003) των αρχικών σχεδίων. Μέσω των αναθεωρήσεων αυτών διορθώθηκαν ορισμένα τεχνικά λάθη της αρχικής μελέτης και τροποποιήθηκαν ορισμένα τεχνικά χαρακτηριστικά του έργου (π.χ. μειώθηκε η δυναμικότητα του). Η συνεχής αναθεώρηση των μελετών είναι μια συνήθης τακτική που ακολουθείται κατά την υλοποίηση αναπτυξιακών έργων στον Αμαζόνιο. Με αυτόν τον τρόπο οι υποστηρικτές του έργου είναι σε θέση να αντικρούσουν την κριτική που τους ασκείται, υποστηρίζοντας ότι οι κατακριτές τους δε γνωρίζουν τα σχέδια αναθεώρησης των έργων που έχουν πραγματοποιηθεί (Fearnside, 2006).

³⁴ Η κατασκευή φραγμάτων έχει και μια ιδιαίτερη κοινωνική σημασία στη Βραζιλία, καθώς θεωρείται ένα επάγγελμα υψηλού κύρους, σε αντίθεση για παράδειγμα με την κατασκευή θερμοηλεκτρικών εγκαταστάσεων. Οι **barrageiros**, οι κατασκευαστές φραγμάτων, αντιπροσωπεύουν μια ξεχωριστή υποκοουλτούρα εντός της κοινωνίας της Βραζιλίας. Έχουν δημιουργήσει τη δική τους επαγγελματική συντεχνία ασκώντας μια ισχυρή επιρροή όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τα υδροηλεκτρικά έργα (Fearnside, 1996). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι το 1992, 2 από τους 5 δισεκατομμυριούχους της χώρας ήταν ιδιοκτήτες μεγάλων κατασκευαστικών εταιριών που είχαν αναλάβει την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων στην Αμαζονία: ο Sebastião Camargo (φράγμα Tucuruí) και ο Andrade Gutierrez (φράγμα Balbina), (Fearnside, 2001).

³⁵ Οι έμμεσες περιβαλλοντικές επιπτώσεις περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τις επιπτώσεις που προκύπτουν από την αλλαγή του υδρολογικού καθεστώτος στη λεκάνη απορροής του ποταμού, την αποδάσωση, τις επιπτώσεις στην αλιεία και τα ενδημικά είδη, τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, κ.α. Μακροχρόνιες επιπτώσεις του έργου προβλέπεται να προκύψουν (λόγω της προσέλευσης πληθυσμού στην περιοχή) από την επέκταση των γεωργικών και οικονομικών δραστηριοτήτων-ειδικά της εξαγωγής ξυλείας και της εκτροφής βοοειδών οι οποίες είναι οι σημαντικότερες κινητήριες δυνάμεις που προκαλούν αποδάσωση στην περιοχή της Αμαζονίας (Fearnside, 2006).

που θα προκληθούν στη λεκάνη απορροής του Xingu και την περιοχή του Υπεραμαζονικού και την αβέβαιη οικονομική του βιωσιμότητα³⁷. Τοπικές ομάδες για την προστασία των δικαιωμάτων των ιθαγενών όπως η Επιτροπή Υπέρ των Ινδιάνων του Sao Paulo (CRI-SP) και η Cultural Survival, έχουν δικτυωθεί με το M.A.B. και το Κίνημα για την Ανάπτυξη του Υπεραμαζονικού και του Xingu³⁸ καθώς επίσης και με περιβαλλοντικές Μ.Κ.Ο. όπως το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια, το Living Rivers Coalition, το Κοινωνικό-Περιβαλλοντικό Ινστιτούτο, τους Φίλους της Γης, την Greenpeace, την Conservation International, κ.α. (Carvalho, 2006, Fearnside, 2006). Τα κοινωνικά κινήματα κατηγορούν την Elettronorte ότι δεν επιτρέπει τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων σύμφωνα με τα όσα ορίζονται στην υπάρχουσα νομοθεσία για τους υδατικούς πόρους και τις κατευθυντήριες αρχές της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα (Carvalho, 2006). Το Υπουργείο Περιβάλλοντος, το Ινστιτούτο για το Περιβάλλον και τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (IBAMA), πανεπιστημιακοί και ερευνητικοί φορείς έχουν επίσης εκδηλώσει την κριτική τους σχετικά με τη βιωσιμότητα του έργου (Fearnside, 2006). Η αντίθεση αυτή εκδηλώνεται σε μια γεωγραφική ζώνη (περιοχή του Υπεραμαζονικού) η οποία μαστίζεται από βία και εντάσεις γύρω από την κατοχή και τα δικαιώματα πρόσβασης και χρήσης των φυσικών πόρων³⁹ (Fearnside, 2006).

Οι προσπάθειες κινητοποίησης του 2003 είναι περισσότερο περιορισμένες και λιγότερο αποτελεσματικές σε σχέση με τις κινητοποιήσεις του 1989. Αυτό ίσως οφείλεται μεταξύ άλλων και στο γεγονός ότι άλλαξαν οι πολιτικές συγκυρίες καθώς η Παγκόσμια Τράπεζα δεν αποτελεί πλέον το στόχο άσκησης πίεσης για τον εμποδισμό της κατασκευής του έργου. Επιπλέον, η σημαντική ενεργειακή κρίση που αντιμετώπισε η Βραζιλία το 2001 ενισχύει τη συνέχιση των συζητήσεων γύρω από την κατασκευή υδροηλεκτρικών έργων (Carvalho, 2006).

---

³⁶ Παρόλο που το μεγαλύτερο μέρος του περιβαλλοντικού και κοινωνικού κόστους της κατασκευής του έργου θα το επωμιστούν οι κάτοικοι της περιοχής του ποταμού Xingu, τα οφέλη θα συγκεντρωθούν κυρίως στην κάλυψη της αυξανόμενης ζήτησης σε ενέργεια του βιομηχανικού τομέα στα νοτιοανατολικά της χώρας (Carvalho, 1999; 2006).

³⁷ Η αβέβαιη οικονομική βιωσιμότητα του έργου οφείλεται στη μη κατασκευή ενός ευμεγέθη ταμιευτήρα, στο σημαντικό κόστος κατασκευής αγωγών μεταφοράς της ενέργειας, στην αναγκαιότητα κατασκευής επιπρόσθετων φραγμάτων στα ανάντη που θα ενισχύσουν τη δυναμικότητα του σε παραγωγή ενέργειας, κ.α. (Fearnside, 2005). Σε μακροπρόθεσμη βάση το κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος του έργου θα είναι μεγαλύτερο από το βραχυπρόθεσμο όφελος του όσον αφορά την παροχή νέων θέσεων εργασίας και την προσέλκυση επενδύσεων στην περιοχή της Altamira (Carvalho, 1999).

³⁸ Η Κίνηση για την Ανάπτυξη του Υπεραμαζονικού και του Xingu (Movimento Pelo Desenvolvimento da Transamazonica e Xingu, M.D.T.X.) είναι ένας οργανισμός-ομπρέλα ο οποίος συνενώνει 113 περιφερειακές οργανώσεις της ευρύτερης περιοχής (Carvalho, 2003), μέλη των οποίων είναι συλλέκτες καουτσούκ, ιθαγενείς, αλιείς, κ.α. (McCormick, 2006). Διατηρεί επαφές με το Forum Carajas, τη Συμμαχία Living Rivers και την Καθολική Εκκλησία και αποτελεί το μεγαλύτερο δίκτυο ακτιβιστών στο Βορρά της χώρας (McCormick, 2006).

³⁹ Δύο τοπικοί ηγέτες των ομάδων βάσης, δολοφονήθηκαν πρόσφατα: ο Ademir Alfeu Federicci (γνωστός και ως Dema, ηγετική φυσιογνωμία του Κινήματος για την Ανάπτυξη του Υπεραμαζονικού και του Xingu) το 2001 και η Sister Dorothy Stang το 2005. Ο Dema θεωρείται πλέον ως “μάρτυρας” στην περιοχή ο οποίος δολοφονήθηκε λόγω της δημόσιας κριτικής που άσκησε ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων. Αποδείξεις οι οποίες να τεκμηριώνουν την άποψη αυτή δεν υπάρχουν (Fearnside, 2006).

Η καθυστέρηση που έχει εμφανιστεί στην υλοποίηση των σχεδίων κατασκευής του έργου δεν οφείλεται στην εμφάνιση των κινητοποιήσεων αλλά στη **δικαστική διαμάχη** η οποία λαμβάνει χώρα και αφορά τη νομιμότητα της διαδικασίας εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Ενώ το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας εξέδωσε απόφαση προσωρινής αναστολής των εργασιών κατασκευής του έργου, οι ενέργειες προώθησης της υλοποίησης του συνεχίζονται από την Eletronorte και το Υπουργείο Μεταλλείων και Ενέργειας (Carvalho, 2006).

3.5. Το Εθνικό Κίνημα των Επηρεαζόμενων από τα Φράγματα (M.A.B.)

Ίδρυση του M.A.B.

Το **πρώτο εργατικό συνέδριο των επηρεαζόμενων από τα φράγματα** διοργανώθηκε τον Απρίλιο του **1989** από την CRAB και την Κεντρική Ένωση Εργατών (CUT) με τη βοήθεια της Επιτροπής Υπέρ των Ινδιάνων του Sao Paulo (CRI-SP) και της Αποστολικής Επιτροπής για τη Γη (CPT). Το εθνικό αυτό συνέδριο λειτούργησε ως ένα φόρουμ συζήτησης και ανταλλαγής εμπειριών ανάμεσα στους επηρεαζόμενους από τα φράγματα οδηγώντας τελικά στην **ίδρυση ενός προσωρινού εθνικού σώματος** το οποίο ανέλαβε το συντονισμό της δράσης των επιμέρους κινήματων (Khagram, 2004:157). Στο περιεχόμενο της **διακήρυξης του συνεδρίου** αναπτυσσόταν μια **ευρύτερη κριτική** στη στρατηγική κατασκευής υδροηλεκτρικών φραγμάτων και στο μοντέλο ανάπτυξης που αυτή αντιπροσώπευε, το οποίο εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του διεθνούς κεφαλαίου και των ισχυρών οικονομικών τάξεων της χώρας και απέκλειε τη συμμετοχή των εργατικών τάξεων, των μικρών αγροτών, των ομάδων που δεν είχαν τίτλους ιδιοκτησίας γης, των ιθαγενών και των quilombos⁴⁰ από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η διακήρυξη καλούσε την κυβέρνηση της Βραζιλίας να αντιμετωπίσει τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα που είχαν ήδη δημιουργηθεί από την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων, να επιτρέψει τη συμμετοχή των τοπικών κατοίκων στο σχεδιασμό της ενεργειακής πολιτικής και να τερματίσει την εφαρμογή πολιτικών ενεργειακής επιδότησης των βιομηχανιών⁴¹ (Khagram, 2004:157).

Εικόνα 20: Περιοχή επηρεαζόμενων από τα φράγματα στην βορειοανατολική πολιτεία Paraíba, (Πηγή: M.A.B.)

⁴⁰ quilombos: απόγονοι των σκλάβων που δραπέτευσαν και ίδρυσαν απομονωμένες και προστατευμένες κοινότητες (McCormick, 2006)

⁴¹ Το ζήτημα της ενεργειακής επιδότησης των βιομηχανιών και των προβληματικών της διαστάσεων εξετάζεται αναλυτικά από τον Fearnside.

Κατά τη **δεκαετία του 1990** που ακολούθησε το ευρύτερο κίνημα της χώρας ενάντια στα φράγματα εξελίχθηκε σταδιακά σε έναν δρώντα ικανό να ασκήσει σημαντική επιρροή σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η απόφαση για την επίσημη ίδρυση του Κινήματος των Επηρεαζόμενων από τα Φράγματα (Movimento dos Atingidos por Barragens, M.A.B.) ελήφθηκε το **1991** κατά τη διάρκεια της πρώτης εθνικής συνέλευσης των ανθρώπων που επηρεάζονται από τα φράγματα. Στη συνέλευση αυτή αποφασίστηκε επίσης και η αναγνώριση της **14^{ης} Μαρτίου**, ως εθνικής ημέρας δράσης ενάντια στα φράγματα (Khagram, 2004:157), (Εικόνα 21).

Εικόνα 21: Αριστερά: Πορεία M.A.B. την 14^η Μαρτίου 2005, Παγκόσμια ημέρα δράσης ενάντια στα φράγματα, περιοχή Jaguaribara, Δεξιά: Πορεία M.A.B., κρατίδιο Pará (Πηγή: M.A.B.)

Το **1993** διοργανώθηκε και η **δεύτερη εθνική συνέλευση** των επηρεαζόμενων από τα φράγματα, στην οποία αποφασίστηκε η μελλοντική διοργάνωση μιας παγκόσμιας διάσκεψης των επηρεαζόμενων από τα φράγματα. Το **1997** το M.A.B. συνεργάστηκε με το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια για τη διοργάνωση αυτής της συνάντησης στην πόλη **Curitiba** της Βραζιλίας (Εικόνα 22) και το **2003** για την οργάνωση μιας **δεύτερης διάσκεψης στην Ταϊλάνδη** (Khagram, 2004:157).

Εικόνα 22: Οι συμμετέχοντες στη συνάντηση των επηρεαζόμενων από τα φράγματα το 1997 στη Βραζιλία ζητούν την αντιμετώπιση των επιπτώσεων κατασκευής φραγμάτων και παύση της κατασκευής τους (McCully, 1999)

Χαρακτηριστικά του M.A.B.

Το M.A.B. είναι σήμερα **το μοναδικό εθνικό κίνημα ενάντια στα φράγματα παγκοσμίως**, με τοπικούς εκπροσώπους σε 19 από τις 23 πολιτείες της Βραζιλίας (Εικόνα 23). Η “αποστολή” του είναι ο αγώνας ενάντια στην κατασκευή μεγάλων υδροηλεκτρικών έργων, η προστασία των δικαιωμάτων των ποτάμιων κοινοτήτων (συμπεριλαμβανομένων των ιθαγενών και των quilombos), η ενίσχυση της

δημοκρατικής συμμετοχής κατά τη διαμόρφωση της ενεργειακής πολιτικής, η αύξηση της ευαισθητοποίησης για τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις των μεγάλων φραγμάτων και η υποστήριξη της εφαρμογής εναλλακτικών λύσεων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. **Από τα αρχικά στάδια της δημιουργίας του δραστηριοποιείται κυρίως στο Νότο**, παρόλο που η έδρα του μεταφέρθηκε επίσημα στην πρωτεύουσα της χώρας, την πόλη **Brasília**. Ωστόσο, η εθνική διοικητική του επιτροπή ταξιδεύει σε όλες τις περιοχές της χώρας οργανώνοντας νέες ομάδες ανθρώπων που επηρεάζονται από τα φράγματα σε τοπικές οργανώσεις. Για την επίτευξη των στόχων του το M.A.B., εκτός από την οργάνωση των τοπικών κοινοτήτων, δραστηριοποιείται και στην ανταλλαγή εμπειριών ανάμεσα στις κοινότητες που επηρεάζονται από τα φράγματα σε όλη τη χώρα, στη διεξαγωγή διαμαρτυριών/συλλαλητηρίων, στην πραγματοποίηση μη βίαιων καταλήψεων και στη βελτίωση των συνθηκών συμμετοχής του κοινού στις δημόσιες περιβαλλοντικές ακροάσεις. Το M.A.B. και οι ομάδες υποστήριξής του δραστηριοποιούνται σε **πολλαπλά πολιτικά και κοινωνικά πεδία/μέτωπα** για την επίτευξη αυτών των στόχων, εστιαζόμενοι στην βιωσιμότητα, στις περιβαλλοντικές αξίες και στην σημασία της τοπικής γνώσης (McCormick, 2006).

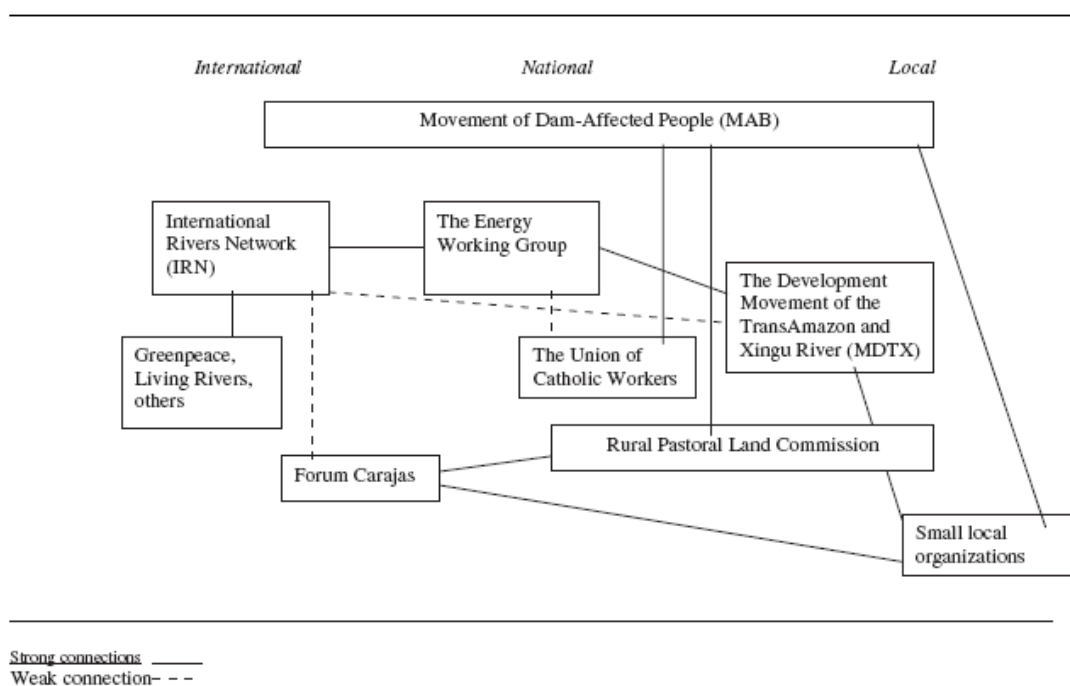
Εικόνα 23: Περιφερειακές συναντήσεις M.A.B., 2004 (Πηγή: M.A.B.)

Το κίνημα ενάντια στα φράγματα αντλεί μέλη από άλλα λαϊκά κινήματα στη Βραζιλία (π.χ. το Κίνημα των Ανθρώπων Χωρίς Γη, την Αποστολική Επιτροπή για τη Γη, την Εργατική Ένωση Αγροτών, την Ένωση Εργαζομένων Γυναίκων, κ.α.). Σίγουρα το κίνημα με τη μεγαλύτερη επιρροή σε όλη τη χώρα και πιθανά σε όλη τη Λατινική Αμερική είναι εκείνο των Ανθρώπων Χωρίς Γη. Ταυτόχρονα όμως και η Καθολική Εκκλησία και οι εργατικές ενώσεις στη Βραζιλία έχουν μια μακρόχρονη ιστορία κινητοποίησης. Το σύνολο των κινήματων αυτών παρείχε νομιμοποίηση, πόρους και δυνατότητες ανταλλαγής εμπειριών στο κίνημα ενάντια στα φράγματα (McCormick, 2006).

Εικόνα 24: Το σύμβολο του κινήματος M.A.B. (“Βραζιλία, νερό για τη ζωή, όχι για το θάνατο!”)

Το **M.A.B.** είναι ουσιαστικά ένα κίνημα ομάδων βάσης, ωστόσο σε αυτό συμμετέχουν και ορισμένες εθνικές και διεθνείς **M.K.O.** (Σχέδιο 2). Στους οργανισμούς αυτούς συμπεριλαμβάνονται το Κίνημα για την Ανάπτυξη του Υπεραμαζονικού και του ποταμού Xingu στο Βορρά, το φόρουμ Carajas στα βορειοανατολικά⁴², κ.α. Η δράση αυτών των οργανώσεων βάσης υποστηρίζεται από λιγότερο θεσμοποιημένες τοπικές ομάδες που δραστηριοποιούνται σε επίπεδο κοινοτήτων (π.χ. ομάδες αλιέων, ιθαγενών και quilombos, κ.α.). Η πιο σημαντική από τις **διεθνείς οργανώσεις δικτύωσης** είναι το **Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια** το οποίο παρέχει ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής και τεχνικής υποστήριξης στο M.A.B. και το οποίο μάλιστα διατηρεί και ένα γραφείο με έδρα το São Paulo. Το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια είναι μέλος μιας ευρύτερης ομάδας M.K.O. οι οποίες δραστηριοποιούνται σε ζητήματα ενέργειας (συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αφορούν τα φράγματα). Στην ομάδα αυτή, η οποία καλείται “Ομάδα Εργασίας για την Ενέργεια”, συμμετέχουν M.K.O. όπως η Living Rivers (Vidágua), η SOS Matatlântica (μια οργάνωση που κυρίως δρα στον τομέα της δασικής διατήρησης), η Greenpeace, κ.α. καθώς επίσης και οργανώσεις απ’ όλη τη Βραζιλία που δραστηριοποιούνται σε διάφορα πεδία (υποβάθμιση του περιβάλλοντος του Αμαζονίου, πυρηνική ενέργεια, δασοκομία, προστασία υδατικών πόρων, κ.α.), (McCormick, 2006).

Σχέδιο 2: Οργανωτικό διάγραμμα (organizational chart) του εθνικού κινήματος ενάντια στα φράγματα στη Βραζιλία (McCormick, 2006)

⁴² Το φόρουμ Carajas ασχολείται με την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των κατοίκων της περιοχής Carajas κυρίως όσον αφορά τις περιπτώσεις εφαρμογής πολιτικών υλοποίησης έργων μεγάλης κλίμακας (Forum Carajas, 2007).

4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ

4.1. Κατασκευή φραγμάτων ως κύριος άξονας του αναπτυξιακού μοντέλου

Αναπτυξιακό δίλημμα της Ινδίας μετά την Ανεξαρτησία

Η **μοντερνοποίηση** αποτέλεσε μια επιτακτική “αποστολή” των Βρετανών αποικιοκρατών στην Ινδία (Baviskar 1995:35). Μετά την **Ανεξαρτησία** της από τους Βρετανούς το **1947** η Ινδία βρέθηκε σε ένα **δίλημμα** όσον αφορά το αναπτυξιακό όραμα της για το μέλλον. Είχε δύο επιλογές: να ακολουθήσει την αναπτυξιακή προσέγγιση του **Gandhi** ο οποίος υποστήριζε την εφαρμογή ενός μοντέλου το οποίο θα έχει επίκεντρο του την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας, τη μετεξέλιξη της Ινδίας με βάση τις παραδοσιακές τις αξίες, την εκ των κάτω συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και την κοινωνική δικαιοσύνη ή να ακολουθήσει εκείνη του **Jawaharlal Nehru** ο οποίος υποστήριζε τη μεταφορά στην Ινδία του δυτικού μοντέλου ανάπτυξης που βασιζόταν στην ταχεία εκβιομηχάνιση και στην τεχνολογική πρόοδο και το οποίο είχε αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με το μοντέλο εξέλιξης σοβιετικού τύπου⁴³ (Roy 2000:30, Turaga 2000, Khagram 2004:35).

Το μοντέλο ανάπτυξης που επέλεξε να ακολουθήσει η πρώτη κυβέρνηση της ανεξάρτητης χώρας υπό την προεδρία του Nehru ήταν εκείνο που τελικά επικράτησε (Roy 2000:30, Turaga 2000, Khagram 2004:35). Ήταν ένα μοντέλο προσανατολισμένο στη βιομηχανική ανάπτυξη και στην οικονομική μεγέθυνση, στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών έντασης κεφαλαίου και στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων. Η εφαρμογή του **τεχνοκρατικού και εκ των άνω καπιταλιστικού αυτού μοντέλου** (Khagram, 2004:33) τελικά οδήγησε στην τροποποίηση των συνθηκών πρόσβασης, κατοχής και χρήσης των φυσικών πόρων από διάφορες κοινωνικές ομάδες οδηγώντας στην εμφάνιση συγκρούσεων γύρω από τους πόρους αυτούς (Baviskar 1995:28, Swain 1997). Διατηρώντας την παλαιά τάξη πραγμάτων της αποικιοκρατικής περιόδου, νομιμοποιώντας μάλιστα και “καθαγιάζοντας” τη, η εφαρμογή του μοντέλου αυτού οδήγησε σταδιακά στην αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων (Baviskar 1995:26,35, Roy 2000:49, Gandhi 2003, Khagram 2004:35). Πιο συγκεκριμένα, γραφειοκράτες και μηχανικοί, συνήθως σε συνεργασία με μεγάλες επιχειρήσεις και τα λόμπυ των μεγάλων γαιοκτημόνων σχεδίαζαν την αναπτυξιακή πορεία της χώρας, επιτρέποντας ένα πολύ μικρό περιθώριο δημόσιας συμμετοχής (Baviskar 1995:26).

Το μοντέλο αυτό παρουσιάζει δύο όψεις όσον αφορά τα αποτελέσματα του. Αναμφισβήτητα σημειώθηκαν πολλές **θετικές εξελίξεις** όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη της χώρας (Routledge, 2003). Μετά τη λήξη της αποικιοκρατίας το 1947 η χώρα δεν ήταν αυτάρκης σε τρόφιμα (Roy, 2000). Από τη δεκαετία του 1960 όμως και μετά σημειώθηκε αύξηση της παραγωγής τροφίμων, διαφοροποίηση της βιομηχανικής παραγωγής και αύξηση του προσδόκιμου μέσου όρου ζωής. Σε ένα σημαντικό αριθμό κατοίκων αστικών περιοχών παρέχεται πλέον ηλεκτρικό, υποδομές ύδρευσης, δημόσια εκπαίδευση και υγειονομική περίθαλψη. Από την άλλη πλευρά,

⁴³ Κατά το οποίο υπάρχει ένα συγκεντρωτικό κράτος με πατερναλιστική δράση (Roy 2000:30).

αυτή η “ανάπτυξη” που σημειώθηκε έχει και μια “σκοτεινή” πτυχή. Η υλοποίηση των αναπτυξιακών έργων μετά την Ανεξαρτησία προκάλεσε τον εκτοπισμό περίπου 15 εκατομμυρίων ανθρώπων (Baviskar, 1995:36). Σήμερα, περίπου 200 εκατομμύρια άνθρωποι (1/5 πληθυσμού) δεν έχουν πρόσβαση σε πόσιμο νερό, 600 εκατομμύρια άνθρωποι δε διαθέτουν βασικές εγκαταστάσεις υγιεινής, ενώ περίπου το 80% των αγροτικών νοικοκυριών δεν έχει ηλεκτρικό ρεύμα. Κάτω από το όριο της φτώχειας ζουν 350 εκατομμύρια άνθρωποι (Roy, 2000:35). Η μεγάλη εισροή ξένων κεφαλαίων (με τη μορφή δανείων και ξένων χρηματοδοτήσεων) που απαιτούσε η εφαρμογή αυτού του μοντέλου ανάπτυξης, είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί το χρέος της χώρας σε τέτοιο βαθμό που να υπονομεύεται ο ίδιος ο στόχος της αυτόνομης εθνικής της ανάπτυξης (Baviskar, 1995:36).

Κατασκευή φραγμάτων: κυρίαρχος άξονας του αναπτυξιακού μοντέλου

Αναπτυξιακά σχέδια για την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων ξεκίνησαν να διερευνώνται και να διαμορφώνονται από τις **βρετανικές αρχές κατά την διάρκεια της αποικιακής περιόδου** στην Ινδία (Khagram, 2004:34). Ο Pearce (1992:67) πραγματοποιεί μια επισκόπηση της πολιτικής που εφάρμοσαν οι Βρετανοί στην Ινδία στον τομέα της διαχείρισης των υδατικών πόρων καταλήγοντας ότι μέσω της πολιτικής τους αυτής σημειώθηκε μια μετατροπή του παραδοσιακού συστήματος διαχείρισης των υδάτων σε στέρνες και αυλάκια σε ένα σύστημα βασιζόμενο στη λειτουργία καναλιών άρδευσης. Μετά το τέλος της διοίκησης τους είχαν κατασκευάσει κανάλια έκτασης άνω των 100.000 km, που αντιστοιχούσαν σε εκτάσεις μεγαλύτερες από τη συνολική έκταση της Μεγάλης Βρετανίας. Συνεπώς τα **τεχνικά και γραφειοκρατικά θεμέλια** για την υλοποίηση έργων μεγάλης κλίμακας όπως τα φράγματα είχαν ήδη τοποθετηθεί με την έναρξη της μετααποικιακής περιόδου (Khagram, 2004:34).

Η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων πολλαπλής λειτουργίας με στόχο την άρδευση, την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και τον έλεγχο των πλημμυρών αποτέλεσε το **επίκεντρο του αναπτυξιακού μοντέλου** της Ινδίας μετά την Ανεξαρτησία και διαδραμάτισε έναν πολύ σημαντικό ρόλο στην “ανάπτυξη” της χώρας (Swain 1997, Roy 2001, Sangvai 2002:32, Khagram 2004:35). Το **μέγα υδροηλεκτρικό έργο Bhakra Nangal**, με αφορμή την κατασκευή του οποίου ο Πρωθυπουργός **Nehru** έκανε την ιστορική πλέον παρομοίωση των φραγμάτων ως “**σύγχρονων ναών της Ινδίας**”, εγκαινίασε την νέα περίοδο κατασκευής φραγμάτων στη χώρα. Η κατασκευή τους στηρίχθηκε από μια ισχυρή συμμαχία που αναπτύχθηκε ανάμεσα στις ανώτερες τάξεις της χώρας (μεγαλογαιοκτήμονες, βιομήχανους, μηχανικούς, δημόσιους υπάλληλους και κυβερνητικά στελέχη). Τα έργα αυτά υποστηρίχθηκαν οικονομικά και τεχνικά μεταξύ άλλων από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, την Πρώην Σοβιετική Ένωση και την Παγκόσμια Τράπεζα (Khagram, 2004:35).

“Ένα νέο σύστημα καστών έχει αναπτυχθεί γύρω από τους “νέους ναούς” της Ινδίας (σημ. δηλαδή τα φράγματα)”
(Bandyopadhyay, 1985, Ινστιτούτο Διαχείρισης της Ινδίας,
αναφορά από Pearce, 1992: 144)

Κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα η Ινδία ήταν πλέον μία από τις πρώτες χώρες όσον αφορά την κατασκευή φραγμάτων (Khagram, 2004:29). Παρά την

έντονη δραστηριοποίηση της στον τομέα αυτό **δε διαθέτει μέχρι σήμερα επίσημη πολιτική μετεγκατάστασης και αποζημίωσης των εκτοπιζόμενων ατόμων**⁴⁴ αλλά ούτε και αξιόπιστα στοιχεία υπολογισμού του αριθμού τους (Roy 2000:38, Roy 2001, Bansuri, Himanshu 2007). Συντηρητικοί υπολογισμοί της Παγκόσμιας Τράπεζας κάνουν λόγο για **4,4 εκατομμύρια εκτοπιζόμενων μόνο από την κατασκευή των 140 φραγμάτων** για τα οποία υπάρχουν επίσημα στοιχεία. Η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων είναι πάντως η σημαντικότερη αιτία πρόκλησης εκτοπισμού του πληθυσμού μετά την Ανεξαρτησία στην Ινδία (Bansuri, Himanshu, 2007)⁴⁵.

Σε γενικές γραμμές το κόστος των έργων αυτών έχει υποεκτιμηθεί ενώ τα οφέλη τους υπερεκτιμηθεί σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα (Sangvai, 2002:32)⁴⁶. Η κατασκευή και λειτουργία των μεγάλης κλίμακας αυτών έργων οδήγησε στην **αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων** καθώς το κόστος τους το επωμίστηκαν κατά κύριο λόγο ομάδες οι οποίες βρισκόταν σε κοινωνικά μειονεκτική θέση (adivasi⁴⁷, “Καθορισμένες Κάστες” (scheduled castes), γυναίκες), (Swain 1997, Bansuri, Himanshu 2007). **Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 47% περίπου των εκτοπιζόμενων από την κατασκευή φραγμάτων στην Ινδία προέρχεται από τις κοινότητες των adivasi**. Ο αριθμός αυτός είναι πολύ μεγάλος αν αναλογιστεί κανείς ότι ο πληθυσμός τους αντιστοιχεί μόνο στο 8% του συνολικού πληθυσμού της χώρας (Sangvai, 2002:36).

Σήμερα πλέον η Ινδία, ενώ αντιμετωπίζει σημαντικά προβλήματα έλλειψης σχεδιασμού στον τομέα διαχείρισης των υδατικών πόρων (Basu, Joshi, 2000), είναι **η τρίτη χώρα παγκοσμίως** όσον αφορά την κατασκευή φραγμάτων (Roy, 2001). Η έντονη δραστηριοποίηση της στον τομέα αυτό δε φαίνεται να αλλάζει στο μέλλον: Το **2003** η κυβέρνηση της Ινδίας δεσμεύτηκε να προχωρήσει σε μια επίσπευση της κατασκευής φραγμάτων και ένα χρόνο αργότερα η Παγκόσμια Τράπεζα ανακοίνωσε ότι θα παρέχει οικονομική στήριξη στα σχέδια αυτά της κυβέρνησης (International Rivers Network, 2007).

---

⁴⁴ Ελάχιστα επιτυχή κυβερνητικά προγράμματα μετεγκατάστασης και αποκατάστασης των εκτοπιζόμενων από την κατασκευή φραγμάτων έχουν υλοποιηθεί (Swain, 1997).

⁴⁵ Σημαντικές αποκλίσεις διαπιστώνονται ανάμεσα στους κυβερνητικούς υπολογισμούς εκτίμησης του συνολικού αριθμού των εκτοπιζόμενων και τους υπολογισμούς ανεξάρτητων μελετητών. Οι κυβερνητικοί υπολογισμοί υποεκτιμούν τον αριθμό των εκτοπιζόμενων (Bansuri, Himanshu, 2007).

⁴⁶ Ολοκληρωμένη εκ των υστέρων εκτίμηση των επιπτώσεων της κατασκευής φραγμάτων στην Ινδία δεν έχει πραγματοποιηθεί (Sangvai, 2002:32). Παρά την κατασκευή ενός μεγάλου αριθμού φραγμάτων στη χώρα υπάρχουν περισσότερες περιοχές που αντιμετωπίζουν κίνδυνο πλημμυρών και ξηρασίας σε σχέση με το 1947 (Roy 2000, Routledge 2003).

⁴⁷ Ο όρος adivasi, χρησιμοποιείται για να περιγράψει την έννοια των ιθαγενών κατοίκων, οι οποίοι αποτελούν μια μειοψηφία του πληθυσμού της Ινδίας. Οι ομάδες των adivasi έχουν καθοριστεί επίσημα από το σύνταγμα της Ινδίας ως “Καθορισμένες Φυλές” (“Scheduled Tribes”). Αντιστοιχούν στο 8% του συνολικού πληθυσμού της χώρας (σύμφωνα με την απογραφή του 2001 είναι περισσότεροι από 84 εκατομμύρια). Κατοικούν σε ποσοστό 75% στην Κεντρική Ινδία. Η έννοια των adivasi διαφοροποιείται από την έννοια των καστών, αν και συχνά η πραγματοποίηση της διάκρισης μπορεί να παρουσιάζει δυσκολίες (Wikipedia Encyclopedia, 2007f).

4.2. Εγχώρια αντίθεση ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων μετά την Ανεξαρτησία

Την περίοδο **1951-1982** περίπου 900 μεγάλα φράγματα κατασκευάστηκαν στην Ινδία με την εμφάνιση σημαντικών ωστόσο **καθυστερήσεων** τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην υλοποίησή τους. Οι καθυστερήσεις αυτές οφειλόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στο σύνθετο θεσμικό και γραφειοκρατικό πλαίσιο λήψης αποφάσεων στον τομέα διαχείρισης υδατικών πόρων σε τοπικό και εθνικό επίπεδο (Khagram, 2004:38). Το μη ευέλικτο αυτό πλαίσιο λήψης αποφάσεων ωστόσο δεν φαίνεται να εξηγεί από μόνο του επαρκώς τη **μείωση** που σημειώθηκε στο **ρυθμό κατασκευής φραγμάτων μετά τη δεκαετία του 1970** στην Ινδία (Πίνακας 2). Τα αίτια της μείωσης μπορούν να αναζητηθούν στη μείωση των διαθέσιμων για κατασκευή φραγμάτων περιοχών, στην διακρατική και εγχώρια αντίθεση και κινητοποίηση που εκδηλώθηκε ενάντια στα έργα αυτά και στην προοδευτική εγχώρια θεσμοποίηση των παγκόσμιων κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των ιθαγενών (Khagram, 2004:41).

Περίοδος	Αριθμός μεγάλων φραγμάτων που κατασκευάστηκαν
1951-1977	797
1978-1982	86
1983-1986	35

Πίνακας 2: Κατασκευή μεγάλων φραγμάτων την περίοδο 1950-1990 στην Ινδία (Khagram, 2004:40)

Θα πρέπει να τονιστεί ωστόσο ότι η εγχώρια κριτική και αντίθεση ενάντια στα φράγματα που αναπτύχθηκε τις δύο πρώτες δεκαετίες μετά την Ανεξαρτησία δεν είχε κάποιο αποτέλεσμα όσον αφορά τον εμποδισμό κατασκευής τους ή την αναθεώρηση των σχεδίων υλοποίησής τους, παρά το γεγονός της ύπαρξης ενός δημοκρατικού πολιτικού συστήματος (Swain 1997, Khagram 2004:29). Η περίπτωση του **πολυδιάστατου έργου Hirakud** στα κρατίδια Orissa και Madhya Pradesh (McCully, 2001: 326), το οποίο είναι **ένα από τα πρώτα mega-φράγματα** που κατασκευάστηκαν μετά την Ανεξαρτησία (McCully, 2001: 299), είναι **ενδεικτική** της ανικανότητας αυτής της εγχώριας αντίθεσης να προκαλέσει αλλαγές στο καθεστώς κατασκευής μεγάλων φραγμάτων που επικρατούσε μέχρι τη δεκαετία του 1970. Η αντίθεση ενάντια στο έργο εκδηλώθηκε κατά κύριο λόγο με διαδηλώσεις, πορείες και απεργίες, οι οποίες “αντιμετωπίστηκαν” από το κράτος με αστυνομική καταστολή (McCully 2001: 299, Khagram 2004:36). Ωστόσο η κινητοποίηση αυτή ήταν άκαρπη καθώς δεν υπήρξε άσκηση πίεσης ενάντια στην κατασκευή του έργου από διακρατικές ή εγχώριες Μ.Κ.Ο. Καθώς η θεσμοποίηση των κανόνων περιβαλλοντικής προστασίας και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν ακόμα περιορισμένη οι κατακρίτες του έργου ήταν αδύναμοι να δραστηριοποιηθούν στον πολιτικό χώρο που τους παρείχε το δημοκρατικό καθεστώς της χώρας (Khagram, 2004:36). Η κατασκευή του έργου, η οποία ξεκίνησε το **1948** και ολοκληρώθηκε το **1957** (McCully, 2001: 327), προκάλεσε τον εκτοπισμό συνολικά 20.000 ανθρώπων από 249 οικισμούς. Μόνο για 33 από τους 249 οικισμούς το κράτος έθεσε σε εφαρμογή κάποιο πρόγραμμα μετεγκατάστασης. Το κοινωνικό κόστος του έργου “εκτιμήθηκε” από την κυβέρνηση της χώρας ως η αναγκαία θυσία

στο βωμό της ανάπτυξης και για της εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος (Khagram, 2004:36).

“αν είναι να υποφέρετε, θα υποφέρετε για το συμφέρον της χώρας”
(Jawaharlal Nehru, 1948, απευθυνόμενος στους επηρεαζόμενους από την κατασκευή του έργου Hirakud κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του στο χώρο όπου πραγματοποιήθηκαν οι αρχικές εργασίες θεμελίωσης του φράγματος)

Εικόνα 25: Το φράγμα Hirakud,

(Πηγή: <http://pib.nic.in/archive/50yrs/50phto/50k/idam6.html>)

Αντίθετα με την περίπτωση του έργου Hirakud, οι περιπτώσεις των κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασκευή των φραγμάτων **Silent River** και **Tehri** ήταν περισσότερο επιτυχημένες και **ενδεικτικές** των αλλαγών που σημειώθηκαν μετά τη δεκαετία του 1970 στο καθεστώς κατασκευής φραγμάτων στην Ινδία (Khagram, 2004:42).

Αρχικά σχέδια για την **κατασκευή ενός υδροηλεκτρικού έργου στην κοιλάδα Silent River** στο κρατίδιο Kerala, είχαν διερευνηθεί από το αποικιακό καθεστώς ήδη από το **1929**. Διάφορες τεχνικές, γραφειοκρατικές και θεσμικές δυσκολίες οδήγησαν στη καθυστέρηση της κατασκευής του μέχρι το **1973** (Khagram, 2004:43). Η αντίθεση ενάντια στο έργο προήλθε κυρίως από ομάδες περιβαλλοντιστών οι οποίοι αντέδρασαν έντονα στην υλοποίηση του λόγω των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων που αυτή θα προκαλούσε σε ένα από τα ελάχιστα αδιατάραχτα τροπικά δάση της χώρας (McCully, 2001:300). Σε σύγκριση με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, οι κοινωνικές επιπτώσεις του έργου δεν ήταν τόσο έντονες καθώς ένας μικρός (συγκριτικά με άλλες περιπτώσεις) αριθμός ατόμων θα έπρεπε να εκτοπιστεί. Οι τοπικοί κάτοικοι αρχικά υποστήριζαν την κατασκευή του φράγματος πιστεύοντας ότι αυτό θα τους προσέφερε νέες θέσεις εργασίας. Στη συνέχεια ωστόσο πείστηκαν από τους περιβαλλοντιστές ότι η υλοποίηση του έργου θα προκαλούσε αποδάσωση στην περιοχή και θα επηρέαζε αρνητικά τις συνθήκες διαβίωσης τους (McCully, 2001:300). Η διαμάχη γύρω από το έργο που έλαβε χώρα θεωρείται ότι οδήγησε στην **ενίσχυση της δυναμικής του περιβαλλοντικού κινήματος στην Ινδία** (Khagram, 2004:43). Τοπικές ομάδες, όπως η Kerala Sastra Sahitya Parishat και η Επιτροπή Σωτηρίας της Κοιλάδας Silent River, αλλά και διακρατικές M.K.O., όπως το Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση και η Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης (I.U.C.N.), κατάφεραν να προκαλέσουν την εμφάνιση ενός διεθνούς ενδιαφέροντος γύρω από το θέμα, ασκώντας παράλληλα ισχυρή πίεση προς την κυβέρνηση της Ινδίας. Το **1983** μετά από διασκέψεις που πραγματοποιήθηκαν με την πρωθυπουργό Indira Gandhi, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ανακοίνωσε την απόφαση της να ακυρώσει την κατασκευή του έργου. Η επιτυχία αυτή των κατακριτών του έργου αναφέρεται συχνά ως η **πρώτη νίκη του πράσινου κινήματος στην Ινδία** (Rich, 1993:135). Ορισμένα χρόνια αργότερα, το **1984** οι περιοχές που σύμφωνα με τα

σχέδια της κατασκευής του έργου άνηκαν στη λεκάνη κατάκλυσης του φράγματος ενσωματώθηκαν στο Εθνικό Πάρκο (Εικόνα 26) της Κοιλάδας Silent River (Khagram, 2004:48).

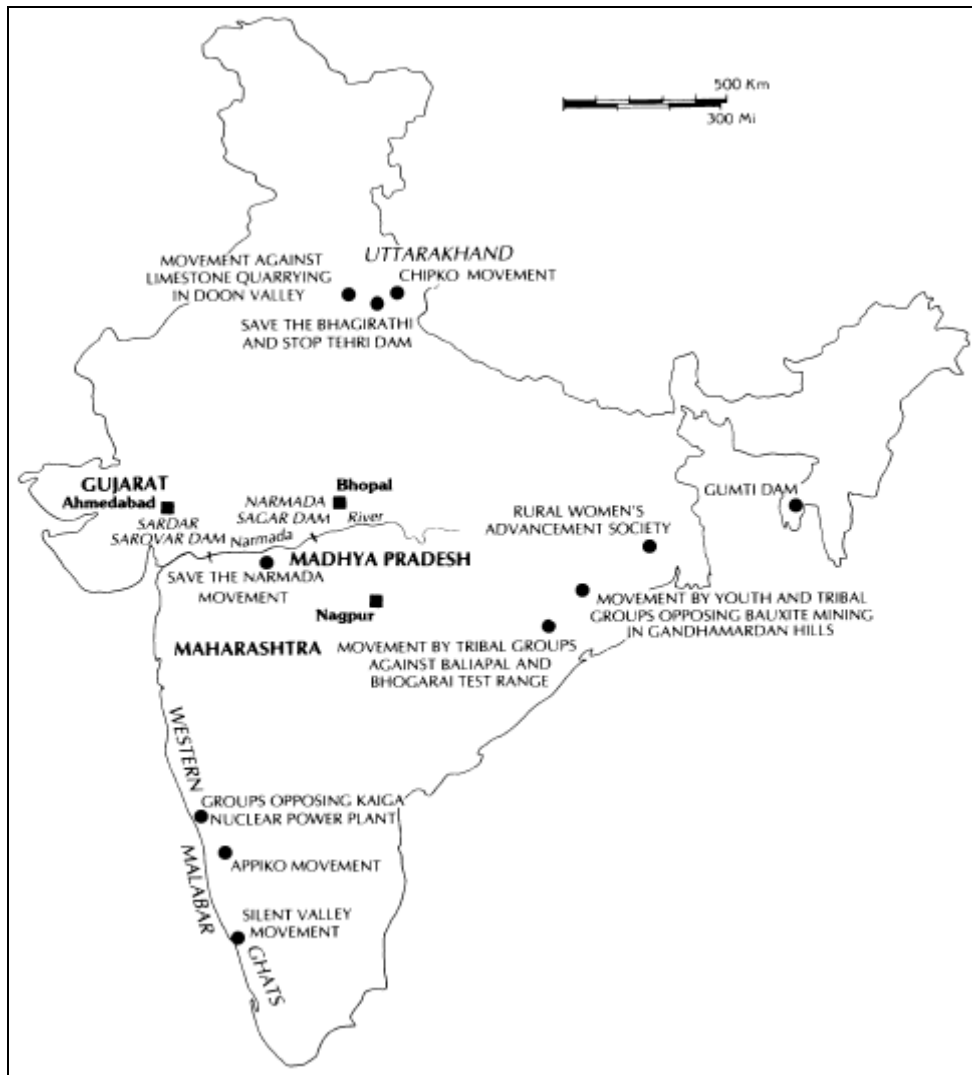
Εικόνα 26: Εθνικό Πάρκο κοιλάδας Silent River
(Πηγή: Wikipedia Encyclopedia, 2007g)

Η επιτυχία της κινητοποίησης στην κοιλάδα Silent River δημιούργησε ένα **θετικό κλίμα** για τη διεξαγωγή και άλλων εκστρατειών ενάντια σε υδροηλεκτρικά έργα που επρόκειτο να κατασκευαστούν στους **ποταμούς Godavari και Indravari** στην κεντρική Ινδία. Τα **φράγματα Bodhghat, Inchampalli και Bhopalpatnam** αναμενόταν να προκαλέσουν συνολικά τον εκτοπισμό 111.000 adivasi και την αποδάσωση μιας μεγάλης δασικής έκτασης εντός της οποίας υπήρχαν σημαντικά ενδιαίτημα ειδών άγριας ζωής. Ινδοί και ξένοι περιβαλλοντιστές μαζί με ακτιβιστές προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των ιθαγενών και ομάδες adivasi της περιοχής κινητοποιήθηκαν επιτυχώς αναγκάζοντας την Παγκόσμια Τράπεζα να αποχωρήσει από τη χρηματοδότηση των έργων και τις τοπικές αρχές να αποφασίσουν την ακύρωση κατασκευής τους (McCully 2001:300, Khagram 2004:49).

Η εκστρατεία ενάντια στο **φράγμα Tehri**, στο κρατίδιο Uttar Pradesh, η οποία ξεκίνησε την ίδια περίοδο με εκείνη στην κοιλάδα Silent River, διεξάγεται εδώ και 25 χρόνια (Khagram, 2004:53). Τα αρχικά σχέδια υλοποίησης του έργου χρονολογούνται το **1961**. Παρόλο που η κατασκευή του δεν εμποδίστηκε τελικά, η διαδικασία ολοκλήρωσης του (που ξεκίνησε το **1976** και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, McCully, 2001) έχει συναντήσει πολλές καθυστερήσεις και αναθεωρήσεις ως αποτέλεσμα της εγχώριας κινητοποίησης (Khagram, 2004:53). Η εκδήλωση της αντίδρασης εμφανίστηκε κυρίως ως αποτέλεσμα της κινητοποίησης βάσης που είχε εξαπλωθεί στο κρατίδιο Uttar Pradesh από το **κίνημα Chipko**⁴⁸, το οποίο καταδίκασε τις καταστροφικές συνέπειες της αποδάσωσης λόγω ανάπτυξης εμπορικών δραστηριοτήτων στα ευαίσθητα οικοσυστήματα των Ιμαλαίων. Η κινητοποίηση ενάντια στο φράγμα ισχυροποιήθηκε λόγω της εγχώριας θεσμοποίησης των περιβαλλοντικών κανόνων και των κανόνων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και λόγω των πολιτικών ευκαιριών που παρείχε το δημοκρατικό καθεστώς της χώρας (Khagram, 2004:53). Ο Sunderlal Bahaguna (ένας γνωστός Ινδός ακτιβιστής ο οποίος είχε ήδη εμπλακεί στο κίνημα Chipko) σε συνεργασία με

⁴⁸ Το κίνημα Chipko (το οποίο συχνά αναφέρεται ότι προκάλεσε την εμφάνιση του σύγχρονου περιβαλλοντικού κινήματος στην Ινδία) δημιουργήθηκε λόγω της άρνησης των αρχών του κρατιδίου Uttar Pradesh να παραχωρήσουν τον έλεγχο των δασικών εκτάσεων στους τοπικούς κατοίκους. Οι κάτοικοι της περιοχής ανέπτυξαν μια συμβολική τακτική διαμαρτυρίας αγκαλιάζοντας τους κορμούς των δέντρων για να εμποδίσουν την κοπή τους (Khagram, 2004:53).

την **Επιτροπή Αγώνα Ενάντια στο Φράγμα** που συγκροτήθηκε άσκησαν κριτική ενάντια στην υλοποίηση του έργου κυρίως όσον αφορά τα ζητήματα της σεισμικής του ασφάλειας (Pearce, 1992:144), της αποδάσωσης και της παροχής προγραμμάτων αποκατάστασης των εκτοπιζόμενων (Swain 1997, McCully 2001:300, Khagram 2004:54). Ωστόσο, η μακροχρόνια κατασκευή του έργου σε συνδυασμό με την περιορισμένη εμπλοκή διακρατικών Μ.Κ.Ο. έχουν συμβάλει καθοριστικά στη σημερινή εξασθένιση του κινήματος ενάντια στο φράγμα (McCully 2001, Khagram 2004:58). Το έργο βρίσκεται **υπό κατασκευή** έχοντας εκτοπίσει μέχρι σήμερα 105.000 άτομα (McCully, 2001).

Χάρτης 3: Περιοχές στις οποίες δραστηριοποιούνται ή έχουν δραστηριοποιηθεί τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά κινήματα της Ινδίας (Karan, 1994)

4.3. Γενικά χαρακτηριστικά της κοιλάδας του ποταμού Narmada

Ο ποταμός Narmada είναι ο πέμπτος μεγαλύτερος ποταμός της χώρας. Πηγάζει από το οροπέδιο Amarkandar, στο κρατίδιο Madhya Pradesh. Ρέει στο μεγαλύτερο μέρος του εντός του κρατιδίου αυτού αλλά διασχίζει επίσης τα κρατίδια Maharashtra και Gujarat πριν καταλήξει τελικά μετά από ένα ταξίδι 1.300 km στην Αραβική θάλασσα. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα ο Narmada θεωρείται ως **ένας από τους περισσότερο ιερούς ποταμούς της Ινδίας**. Μαζί με τη λεκάνη απορροής του διαμορφώνει ένα σημαντικό τοπίο για την ιστορία της Ινδικής χερσονήσου. Αρχαιολογικά ευρήματα φανερώνουν μια συνεχή ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή από τα προϊστορικά έως τα ιστορικά χρόνια. Σήμερα η κοιλάδα του ποταμού, **μια από τις περισσότερο εύφορες περιοχές της χώρας**, φιλοξενεί γύρω στα 25 εκατομμύρια ανθρώπων εύπορων γαιοκτημόνων και adivasi (Roy 2000:52, Turaga 2000, Routledge 2001; 2003, Samgvai 2002:8, Bose 2004, Friends of the river Narmada 2007, Wikipedia Encyclopedia 2007).

Εικόνα 27: Ποταμός Narmada (Wikipedia Encyclopedia, 2007h)

Οι **adivasi** (Baiga, Gong, Korku, Bhil, Bhilala) οι οποίοι κατοικούν στην περιοχή έχουν αναπτύξει μια σχετικά αυτόνομη ζωή, εξασφαλίζοντας τα προς το ζην κυρίως από τις δασικές περιοχές. Οι φυλές αυτές διαθέτουν τη δική τους γλωσσική ταυτότητα, τις δικές τους κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές νόρμες. Η εκμετάλλευση των ομάδων αυτών από εμπόρους και κυβερνητικούς υπαλλήλους (αστυνομικούς ή δασικούς υπαλλήλους), ο εκτοπισμός τους από τη γη στην οποία κατοικούν και οι κοινωνικοπολιτικές επιρροές που δέχονται από το εξωτερικό τους περιβάλλον διαμορφώνουν τις ιδιαίτερες συνθήκες ζωής τους. Η κατάσταση αυτή έχει οδηγήσει ορισμένα κινήματα να εγείρουν θέματα που αφορούν την επιβίωση, τα δικαιώματα και την αυτονομία των adivasi (Samgvai, 2002:9).

Εικόνα 28: Οικισμός adivasi στο Anjanwada στις όχθες του ποταμού Narmada (Friends of the River Narmada, 2007a)

Σε αντίθεση με τους adivasi, ο υπόλοιπος αγροτικός πληθυσμός της κοιλάδας, ιδιαίτερα εκείνος που κατοικεί στα γόνιμα εδάφη της **πεδιάδας Nimad** στο κρατίδιο Madhya Pradesh, παρουσιάζει μια διαφορετική εικόνα. Οι κάτοικοι αυτών των περιοχών αφομοίωσαν με ευκολία τις αστικές, βιομηχανικές και κοινωνικο-πολιτισμικές επιρροές του εξωτερικού τους περιβάλλοντος. Ο γεωργικός τομέας στην περιοχή είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος, παρ' όλο που τις τελευταίες δεκαετίες εμφανίζονται έντονα προβλήματα γεωργικών χρεών και υποβάθμισης της ποιότητας του εδάφους. Στην περιοχή αυτή παρατηρείται επίσης μια σημαντική δραστηριοποίηση των πολιτικών κομμάτων (Samgvai, 2002:10).

4.4. Επιχειρήματα υπέρ και κατά της υλοποίησης του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας του ποταμού Narmada

Το **αναπτυξιακό πρόγραμμα της κοιλάδας του ποταμού Narmada** περιλαμβάνει την κατασκευή μιας σειράς 30 mega-φραγμάτων, 135 μεσαίας κλίμακας φραγμάτων και 3.000 μικρής κλίμακας έργων για τη συλλογή του νερού (microharvesting conservation schemes), (Routledge 2003, Bose 2004). Οι υποστηρικτές του έργου το θεωρούν ως το **περισσότερο φιλόδοξο σχέδιο ανάπτυξης μιας ποτάμιας λεκάνης στον κόσμο** (Χάρτης 4) το οποίο θα μετατρέψει την συνολική περιοχή του ποταμού Narmada και των 41 παραπόταμων του σε μια mega-δεξαμενή διαχείρισης των υδάτων (Roy, 2000:56). Τα **mega-φράγματα Sardar Sarovar στο κρατίδιο Gujarat** και το **Narmada Sagar στο κρατίδιο Madhya Pradesh** αποτελούν τη ραχοκοκαλιά του έργου αυτού (Sangvai, 2002:28). Ορισμένα από τα φράγματα του συνολικού έργου έχουν ήδη ολοκληρωθεί από το 1970. Το πρώτο από αυτά, το **φράγμα Bargi** ολοκληρώθηκε το 1989 και εκτόπισε 100.000 ανθρώπους από 162 οικισμούς. Κανένα πρόγραμμα αποζημίωσης ή αποκατάστασης των εκτοπιζόμενων δεν εφαρμόστηκε από το κράτος στην περίπτωση του φράγματος αυτού όπως επίσης και άλλων φραγμάτων του συνολικού προγράμματος (**Tawa, Barna, Sutka και Kolar**), (Sangvai, 2002:29).

Η Roy (2000:17) υποστηρίζει ότι μέσα από την παρατήρηση της εξέλιξης των σχεδίων υλοποίησης του έργου μπορεί να μελετηθεί η ιστορία της σύγχρονης Ινδίας. Οράματα για την εκτροπή των υδάτων του ποταμού πρωτοεμφανίστηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Samgvai, 2002:11). Ωστόσο τα σχέδια για την κατασκευή του πολυδιάστατου αυτού έργου αναπτύχθηκαν αμέσως μετά την περίοδο της Ανεξαρτησίας της χώρας. Είχαν ως στόχο τους τη γεωργική και βιομηχανική ανάπτυξη της, στα πλαίσια της προσπάθειας που αυτή κατέβαλε για οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία (Samgvai 2002:9, Routledge 2003, Bose 2004). Το όραμα κατασκευής του έργου, χρησιμοποιήθηκε έντονα για την ενίσχυση της ισχύος πολιτικών προσώπων, κυρίως στο κρατίδιο Gujarat στο οποίο και υπάρχει μια διάχυτη θετική αίσθηση γύρω από τα μελλοντικά οφέλη που μπορεί αυτό να αποδώσει (Roy 2000:71, Samgvai 2002:12, Friends of the river Narmada 2007).

Το αναπτυξιακό έργο της Narmada παραλληλίζεται όσον αφορά την κλίμακα και το σκοπό υλοποίησης του με το φράγμα Three Gorges στην Κίνα (Bose 2004). Η κυβέρνηση προωθεί το πρόγραμμα χαρακτηρίζοντας το ως **“το περισσότερο μελετημένο αναπτυξιακό έργο της Ινδίας”** (Roy, 2000:63), ενώ αντίθετα, οι επικριτές του κάνουν λόγο για **“τη μεγαλύτερη προσχεδιασμένη περιβαλλοντική**

και κοινωνική καταστροφή στην Ινδία” (Roy 2000:69, Friends of the river Narmada 2007). Κοινές διαπιστώσεις των μελετητών πάντως αποτελούν **η έλλειψη ολοκληρωμένης μελέτης του συνόλου των επιπτώσεων του έργου** (κοινωνικών, περιβαλλοντικών και οικονομικών) και η έλλειψη συμμετοχής των επηρεαζόμενων από το έργο στα αρχικά στάδια της διαδικασίας λήψης αποφάσεων (Palit 2003, Khagram 2004:66).

Οι υποστηρικτές του αναπτυξιακού έργου θεωρούν ότι **η υλοποίηση του θα έχει πολλαπλά οφέλη όσον αφορά την ύδρευση, την άρδευση και την παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας**. Υποστηρίζουν ότι η λειτουργία του αναμένεται να εξασφαλίσει στο κρατίδιο Gujarat (αυτό που κυρίως θα επωφεληθεί από αυτή), εκτός από την παραγωγή ενέργειας (200 MW), τη δυνατότητα άρδευσης 1.8 εκατομμυρίων εκταρίων γης, ύδρευσης 135 αστικών κέντρων και 8.125 οικισμών και την τροφική ασφάλεια της πόλης Bhaguch και άλλων 210 οικισμών. Για τα κρατίδια Madhya Pradesh και Maharashtra η δυναμικότητα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας υποστηρίζεται ότι θα φτάσει τα 800 και 400 MW αντίστοιχα. Τέλος και το κρατίδιο του Rajasthan που αντιμετωπίζει πολύ σημαντικά και μόνιμα προβλήματα ξηρασίας υποστηρίζεται ότι θα επωφεληθεί επίσης, μέσω της δυνατότητας άρδευσης 75.000 εκταρίων γης (Bose 2004).

Οι επικριτές του έργου, από την άλλη πλευρά, τονίζουν τη **σημασία του κοινωνικού κόστους του** το οποίο θα προκύψει λόγω της κατάκλυσης των περιοχών που ανήκουν σε συνολικά 245 οικισμούς καθώς επίσης και λόγω της απαλλοτρίωσης των εκτάσεων 140.000 αγροτών για την κατασκευή των καναλιών άρδευσης. Επιπλέον, χιλιάδες άτομα (στην πλειοψηφία τους adivasi) θα επηρεαστούν αρνητικά από την κατασκευή του έργου (αγρότες, αλιείς στα κατάντη του φράγματος, κ.α.), (Bose 2004). Σύμφωνα με τους επικριτές η υλοποίηση του έργου διαθέτει επίσης **ισχυρούς οικολογικούς και οικονομικούς περιορισμούς**. Οι **(πιθανές) περιβαλλοντικές επιπτώσεις** της υλοποίησης των σχεδιαζόμενων φραγμάτων περιλαμβάνουν την αποδάσωση, την εξαφάνιση ειδών της άγριας ζωής, την εμφάνιση σεισμών και φαινομένων υφαλμύρυνσης των υπογείων υδροφορέων, την απώλεια επιφανειακού εδάφους (topsoil), την αύξηση των κινδύνων για την υγεία από μεταδιδόμενες από το νερό ασθένειες όπως η ελονοσία. Οι επικριτές του έργου διεκδικούν την εφαρμογή **εναλλακτικών λύσεων** για τη διαχείριση των υδατικών πόρων μέσω της υλοποίησης έργων μικρής κλίμακας (π.χ. μικρών δεξαμενών συλλογής νερού), (Palit 2003, Bose 2004), η οποία να βασίζεται στις αρχές τις κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας (Friends of the River Narmada 2007b).

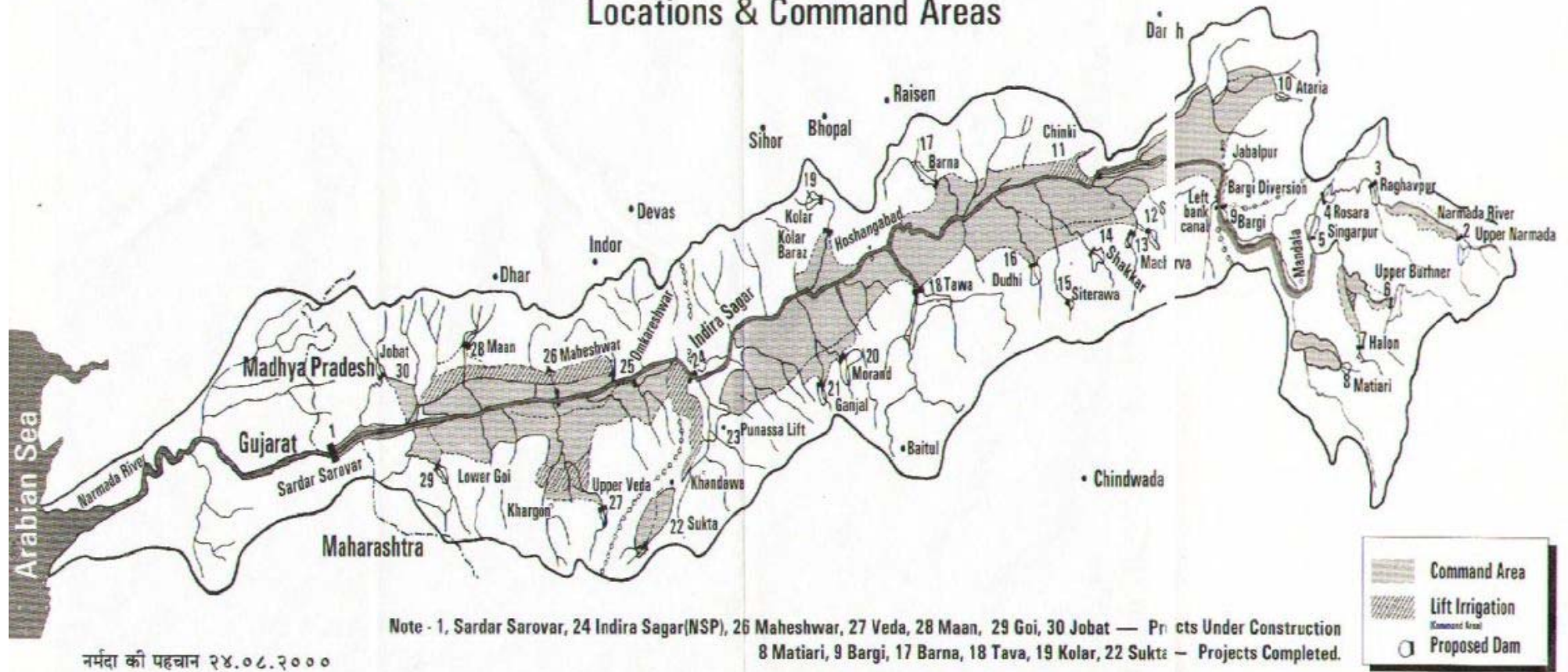
Η αντίδραση ενάντια στην υλοποίηση του έργου που αναπτύχθηκε ήταν συνεχής. Εντάθηκε ωστόσο τις τελευταίες 2 δεκαετίες (Bose 2004) **οδηγώντας τελικά στην εμφάνιση ενός από τα περισσότερο εκτεταμένα λαϊκά κινήματα την περίοδο αυτή στην Ινδία** (Fisher, 2001) **και πιθανά στον κόσμο** (Turaga, 2000). Γύρω στο **1985**, οι κάτοικοι της κοιλάδας άρχισαν να οργανώνονται με στόχο τη διεκδίκηση του δικαιώματος πρόσβασης στις πληροφορίες και την έναρξη των διαπραγματεύσεων με τις κυβερνητικές υπηρεσίες για την εφαρμογή καλύτερων προγραμμάτων αποζημιώσεων και μετεγκατάστασης. Αρκετές από αυτές τις ομάδες συνενώθηκαν το **1987 δημιουργώντας το Κίνημα για τη Σωτηρία του ποταμού Narmada (Narmada Bachao Andolan, N.B.A.)**, έναν **οργανισμό-ομπρέλα** στον οποίο συμμετείχαν κάτοικοι των περιοχών, εργαζόμενοι, αγρότες, κοινωνικοί και περιβαλλοντικοί ακτιβιστές, συγγραφείς, επιστήμονες, ακαδημαϊκοί, κ.α. (Bose

2004). Το N.B.A. αρχικά δημιουργήθηκε για να συντονίσει την κινητοποίηση ενάντια στο φράγμα Sardar Sarovar, ενώ τώρα πλέον διεξάγει έναν ευρύτερο αγώνα ενάντια και στα υπόλοιπα φράγματα (π.χ. Narmada Sagar, Bargi, Maheshwar, Man, Veda, Goi, κ.α.) του αναπτυξιακού έργου για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων που θα έχει αυτό στο περιβάλλον και τον άνθρωπο (Sangvai, 2002:94). Η εκδήλωση της αντίθεσης του N.B.A. υπερέβη το τοπικό και το εθνικό επίπεδο και επεκτάθηκε στη διαμόρφωση μιας κριτικής απέναντι στο συνολικό έργο και στο μοντέλο ανάπτυξης που αυτό αντιπροσωπεύει σε διεθνές επίπεδο (Bose 2004).

Γενικά μέσα από τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις που εκδηλώνονται γύρω από το αναπτυξιακό έργο, **ο ποταμός της Narmada, έγινε ένα συμβολικό πεδίο εμφάνισης συγκρούσεων** γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα, την κατανομή και τη χρήση των φυσικών πόρων, τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τους αναπτυξιακούς στόχους ανάμεσα σε ένα μεγάλο αριθμό εμπλεκομένων οι οποίοι διαθέτουν διαφορετική ισχύ, κοσμοθεωρίες και απόψεις γύρω από τα ζητήματα αυτά. Η αντίθεση που εκδηλώνεται στην κοιλάδα υπερβαίνει μια σύγκρουση σχετικά με τη βιωσιμότητα ενός έργου. Βρίσκεται στην καρδιά των συζητήσεων που αφορούν την ανάπτυξη, την πολιτική, την οικονομία και την ηθική σε διεθνές επίπεδο (Fisher, 2001).

Map Of The Proposed Thirty Big Dams In Narmada Valley Locations & Command Areas

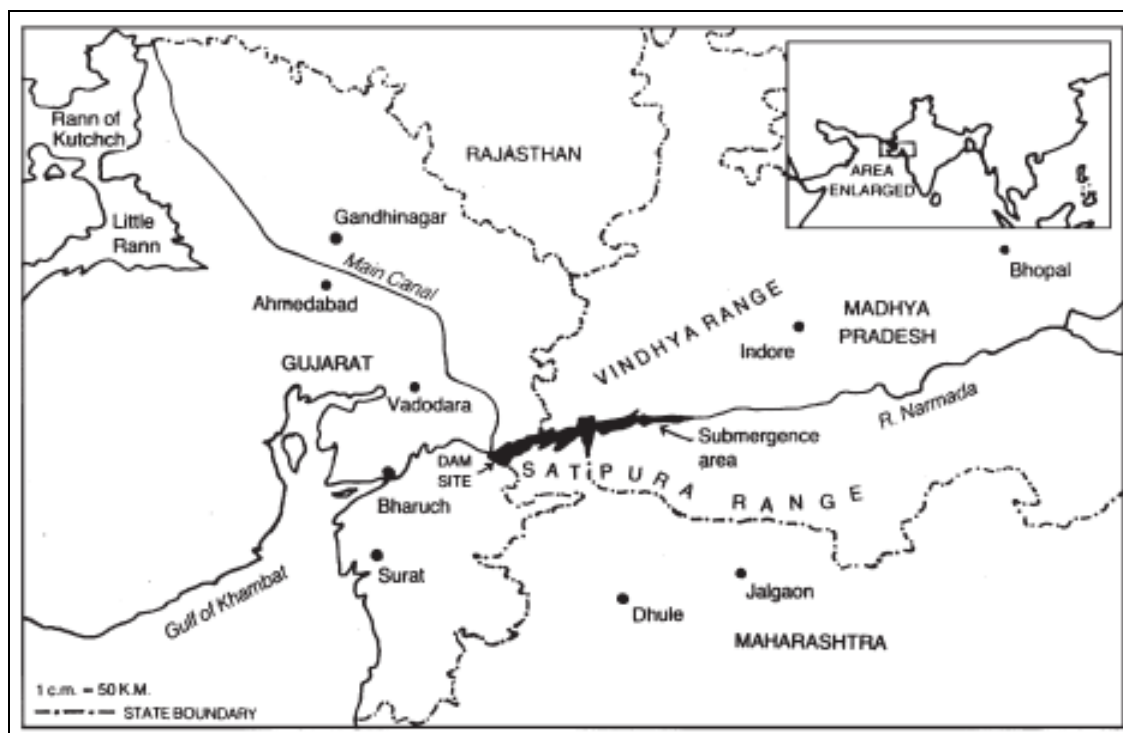
Χάρτης 4: Θέσεις κατασκευής των 30 μεγάλων φραγμάτων στην κοιλάδα του ποταμού Narmada σύμφωνα με το αναπτυξιακό σχέδιο (Friends of the River Narmada, 2007b)

4.5. Κινητοποίηση ενάντια στο έργο Sardar Sarovar

“Η αυξανόμενη οικονομική ανάπτυξη της Ινδίας στον 21^ο αιώνα επιβάλλει την επιτάχυνση των διαδικασιών ανάπτυξης έργων όπως το Sardar Sarovar τα οποία συμβάλλουν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και στην οικονομική ένταξη της χώρας στο διεθνή χώρο.”

(Jaynarayan Vyas, Ομοσπονδιακός Υπουργός για το έργο της Narmada στο Mumbai, 1999, αναφορά από Sangvai, 2002:170)

Στο επίκεντρο της μακροχρόνιας αντίθεσης που εκδηλώνεται στην κοιλάδα του ποταμού Narmada και έχει επεκταθεί σε διεθνές επίπεδο βρίσκεται το κεντρικό έργο του αναπτυξιακού προγράμματος, το **μέγα-φράγμα Sardar Sarovar** (Χάρτης 5), (Cullet, 2001, Fisher, 2001). Το έργο περιλαμβάνει την κατασκευή στο κρατίδιο Gujarat ενός φράγματος, το οποίο θα επιτελεί **πολλαπλές λειτουργίες** (παραγωγή ενέργειας, άρδευση και έλεγχος πλημμυρών), και ενός δικτύου καναλιών το οποίο θα είναι ένα από τα μεγαλύτερα του κόσμου (Roy 2000:66, Cullet 2001, Sangvai 2002:24)⁴⁹. Για τη λειτουργία του Sardar Sarovar είναι απαραίτητη και η κατασκευή ενός δεύτερου φράγματος, του **Narmada Sagar στο κρατίδιο Madhya Pradesh**, στα ανάντη (Sangvai, 2002:28). Η υλοποίηση αυτών των δύο μόνο έργων θα συγκρατήσει συνολικά μεγαλύτερη ποσότητα υδάτων από οποιοδήποτε άλλο φράγμα στην ινδική υποήπειρο (Roy, 2000:56).

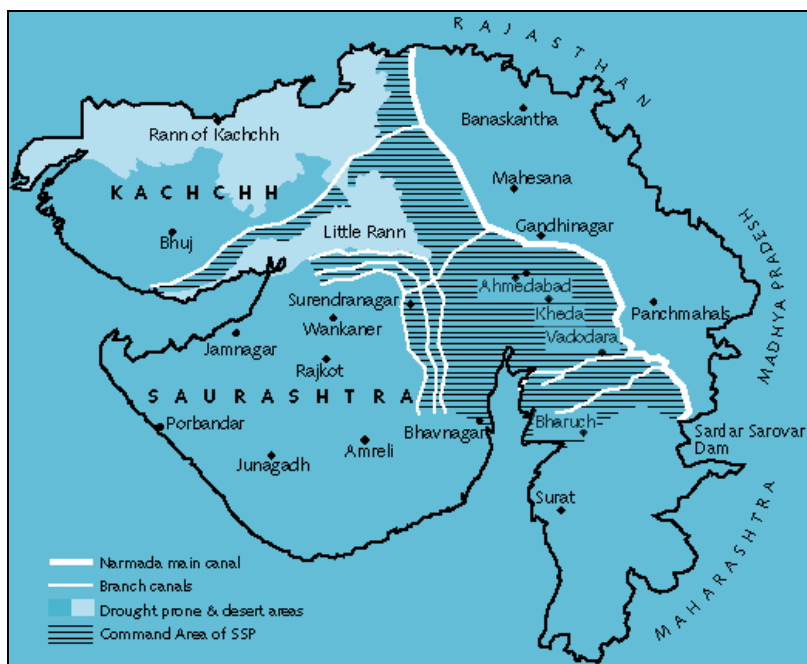
Χάρτης 5: Περιοχή κατασκευής του φράγματος Sardar Sarovar (Turaga, 2000)

⁴⁹ Τα τεχνικά χαρακτηριστικά του φράγματος Sardar Sarovar καταγράφονται αναλυτικά από τον Sangvai, (2002:22): λεκάνη απορροής 88.000 km², ύψος 480,6 ft, επιφάνεια ταμειυτήρα 37.000 εκτάρια, παραγωγή ενέργειας (installed capacity) 1.200 MW, μήκος κύριων καναλιών 460 km, μήκος δικτύου διανομής ύδατος 75.000 km.

“Ο εκτοπισμός είναι ανάπτυξη”,
(σύνθημα των υποστηρικτών του Sardar Sarovar,
αναφορά από Sangvai, 2002:84)

Η διαμάχη γύρω από το έργο αφορά κυρίως τις κοινωνικές του επιπτώσεις (O’Bannon 1994, Baviskar 1995:198) **καθώς αναμένεται να προκαλέσει το μεγαλύτερο μαζικό εκτοπισμό σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο έργο στην Ινδία** (Cullet, 2001). Ο πληθυσμός που θα επηρεαστεί είναι στην πλειοψηφία του adivasi: το σύνολο του πληθυσμού από τα κρατίδια Gujarat και Maharashtra και ο μισός πληθυσμός από το κρατίδιο Madhya Pradesh, (Vartak, 2000). **Ενώ ο αριθμός των οικογενειών που επηρεάστηκαν άμεσα από το έργο υπολογιζόταν γύρω στις 6.147 το 1979, τα επίσημα στοιχεία των κυβερνητικών υπηρεσιών των 3 κρατιδίων κάνουν λόγο σήμερα για 41.000 οικογένειες (205.000 άτομα). Στον αριθμό αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται τα 157.000 άτομα των έμμεσα εκτοπιζόμενων που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν λόγω της κατασκευής των καναλιών, της αποδάσωσης και της δημιουργίας της αποικίας στην οποία εγκαταστάθηκαν οι εργαζόμενοι στην κατασκευή του έργου (construction colony), (Cullet, 2001).**

Ταυτόχρονα με το ζήτημα του εκτοπισμού έντονη αμφισβήτηση υπάρχει γύρω από την **οικονομική βιωσιμότητα του έργου, την κατανομή των οφελών, τα δικαιώματα χρήσης του ύδατος και τις περιβαλλοντικές του επιπτώσεις** (Alvares, Billorey 1988, Baviskar 1995:198, Roy 2000:107). Στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου περιλαμβάνονται η αποδάσωση, η μείωση της βιοποικιλότητας, η αλλαγή του υδρολογικού καθεστώτος, η εμφάνιση φαινομένων διάβρωσης και υφαλμύρυνσης, κ.α. (Roy 2000:107). Σύμφωνα με τους επικριτές του, το φράγμα θα καταλήξει κατά τη λειτουργία του να παράγει μόνο το 3% της ηλεκτρικής ενέργειας που παρουσιάζεται στα σχέδια των υποστηρικτών του λόγω των τεχνικών προβλημάτων που παρουσιάζει ο πολυδιάστατος χαρακτήρας λειτουργίας του (Roy, 2000:66). Και οι δύο πλευρές ωστόσο (υποστηρικτές και κατακριτές) αναγνωρίζουν ότι τα προβλήματα διαχείρισης των υδατικών πόρων στις περιοχές **Kutch και Saurashtra** του κρατιδίου Gujarat οι οποίες πλήττονται από ξηρασία είναι πολύ έντονα και απαιτούν δραστικές λύσεις (Χάρτης 6), (Roy 2000:63, Fisher 2001, Sangvai 2002:119, Friends of the River Narmada 2007b).

Χάρτης 6: Η περιοχή κατασκευής του φράγματος Sardar Sarovar (Friends of the River Narmada, 2007b)

Η υλοποίηση των σχεδίων για την κατασκευή ενός φράγματος στο κρατίδιο Gujarat χρονολογείται στο 1946. Το **1961** ο πρωθυπουργός της Ινδίας Jawaharlal Nehru θεμελίωσε ένα φράγμα-πρόγονο του Sardar Sarovar ύψους 49,8 μέτρων. Οι αρχές του κρατιδίου Gujarat στη συνέχεια αποφάσισαν να κατασκευάσουν ένα πολύ μεγαλύτερο φράγμα με τη συνεργασία των δύο γειτονικών κρατιδίων (Roy, 2000:53). Η κατασκευή ωστόσο του φράγματος αυτού δεν ξεκίνησε αμέσως επειδή τα τρία κρατίδια διαφώνησαν σχετικά με τα ζητήματα διανομής του νερού. Το κρατίδιο Gujarat κινήθηκε δικαστικά ενάντια στα άλλα δύο κρατίδια Madhya Pradesh και Maharashtra, βάση της Διακρατιδιακής Νομοθετικής Πράξης σχετικά με τη διαχείριση των υδατικών πόρων (Inter-State Water Disputes Act), (Cullet, 2001). Η κυβέρνηση σύνεστησε το **Δικαστήριο Επίλυσης των Διαφορών για τα Ύδατα του ποταμού Narmada** (Narmada Water Disputes Tribunal, N.W.D.T.) το **1969** για να επιληφθεί το ζήτημα, το οποίο και εξέδωσε την **τελική του απόφαση** 10 χρόνια αργότερα, δηλαδή το **1979** (Roy, 2000:54).

Η έκδοση της απόφασης βασίστηκε σε στοιχεία εκτίμησης της διαθεσιμότητας του νερού τα οποία ήταν ελλιπή και μη αξιοπιστία (Turaga, 2000). Η **απόφαση** καθόριζε το μέγιστο βάθος του ταμιευτήρα (138,68 μέτρα) και την κατανομή των δικαιωμάτων χρήσης του νερού και εκμετάλλευσης της ηλεκτρικής ενέργειας ανάμεσα στα κρατίδια (Cullet, 2001). Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, μετά την ολοκλήρωση του έργου, το κρατίδιο Gujarat θα έχει δικαίωμα χρήσης ενός ποσοστού 33% της ποσότητας των υδάτων και 16% της παραγόμενης ενέργειας, αν και μόνο το 0,5% της λεκάνης κατάκλυσης του έργου ανήκει γεωγραφικά σε αυτό (Sangvai, 2002:17). Το δικαστήριο αποφάσισε επίσης τη σύσταση μιας **Διακρατιδιακής Διοικητικής Αρχής Ελέγχου (Narmada Control Authority, N.C.A.)**, η κύρια αρμοδιότητα της οποίας θα ήταν η εφαρμογή της απόφασης. Όσον αφορά το ζήτημα του εκτοπισμού και της μετεγκατάστασης του πληθυσμού, η απόφαση αναγνώρισε το δικαίωμα απόκτησης γης σε όλους τους ιδιώτες των οποίων η γη θα έπρεπε να απαλλοτριωθεί καθώς βρισκόταν στη λεκάνη κατάκλυσης του φράγματος (Cullet, 2001). Μια τέτοια

απόφαση ήταν προοδευτική για τα δεδομένα της εποχής καθώς η συνήθης κυβερνητική τακτική που εφαρμοζόταν μέχρι τότε σε αντίστοιχες περιπτώσεις ήταν εκείνη της παροχής χρηματικής αποζημίωσης στους άμεσα επηρεαζόμενους. Ωστόσο, σημαντικό πρόβλημα όσον αφορά την εφαρμογή της απόφασης αυτής υπήρξε λόγω του ότι η πλειοψηφία των επηρεαζόμενων adivasi δε διέθεταν τίτλους ιδιοκτησίας γης και συνεπώς σε αυτούς δεν αναγνωριζόταν το δικαίωμα απόκτησης νέων εκτάσεων μετά την απαλλοτρίωση (Drèze *et. al.*, 1997:66).

Κατά τη διάρκεια της **περιόδου 1969-1979** που μεσολάβησε μέχρι την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου η κυβέρνηση του κρατιδίου Gujarat, προχώρησε στην έναρξη διαπραγματεύσεων με ξένους χρηματοδότες όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, τα Ηνωμένα Έθνη και η Ιαπωνία, για την εξασφάλιση πόρων για την υλοποίηση του Sardar Sarovar (Khagram, 2004:82). Έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον το γεγονός ότι η **Παγκόσμια Τράπεζα χορήγησε δάνειο ύψους 450 εκατομμυρίων δολαρίων** προς την κυβέρνηση της Ινδίας για την κατασκευή του φράγματος και του δικτύου των καναλιών του το **1985**, πριν ακόμα δοθεί η **περιβαλλοντική έγκριση** (environmental clearance) του έργου από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Δασών (Roy 2000:57, Turaga 2000, Cullet 2001, Sangvai 2002:24). Η έγκριση αυτή δόθηκε τελικά από το Υπουργείο το **1987**, χωρίς ωστόσο να έχει συνταχθεί μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, γεγονός το οποίο αποτελούσε εξαίρεση στη νόμιμη διαδικασία υλοποίησης έργων αυτής της κλίμακας. **Το έργο υλοποιείται ακόμα και σήμερα χωρίς να έχει ολοκληρωθεί μια συνολική εκτίμηση των περιβαλλοντικών του επιπτώσεων** (Turaga 2000, Sangvai 2002:134).

Η έγκριση της χρηματοδότησης από την Παγκόσμια Τράπεζα είχε ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση των κυβερνητικών διαδικασιών υλοποίησης του έργου (Baviskar, 1995:199) και την παράλληλη **διεθνοποίηση της τοπικής εκστρατείας ενάντια σε αυτό**. Η εμφάνιση της τοπικής αντίθεσης ενάντια στο έργο οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν υπήρξε καμία συμμετοχή των επηρεαζόμενων στα αρχικά στάδια λήψης αποφάσεων και ταυτόχρονα στο ότι η υλοποίηση του προχωρούσε χωρίς την παροχή των απαραίτητων πληροφοριών από την πλευρά της κυβέρνησης. Αρχικά η εξασφάλιση αποζημιώσεων και καλών συνθηκών μετεγκατάστασης ήταν το βασικό κίνητρο της εγχώριας κινητοποίησης. Η **Medha Pradesh**, ερευνήτρια του Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών Tata και κοινωνική ακτιβίστρια, η οποία εργαζόταν από το **1984** στην περιοχή για τις ανάγκες της ακαδημαϊκής της έρευνας, ήταν η κινητήριος δύναμη της οργάνωσης των πρώτων αυτών τοπικών κινητοποιήσεων (Turaga 2000, Bose 2004).

Η έναρξη των εργασιών κατασκευής του Sardar Sarovar πραγματοποιήθηκε το **1985**, ενώ ο εκτοπισμός του πληθυσμού στα κρατίδια Gujarat και Maharashtra είχε ήδη ξεκινήσει την περίοδο **1980-1983** (Sangvai 2002:25). Το **1988** η εκστρατεία η οποία διεξαγόταν για την εξασφάλιση καλύτερων προγραμμάτων αποζημίωσης και μετεγκατάστασης μετατράπηκε σε **εκστρατεία ενάντια στην κατασκευή του φράγματος**, καθώς οι κάτοικοι θεώρησαν ότι οι αρχές δεν είχαν πρόθεση να ανταποκριθούν στα αιτήματά τους (Turaga 2000, Sangvai 2002:145, Gandhi 2003). Οι διάφορες όμως τακτικές άσκησης πίεσης που υιοθέτησαν οι ομάδες των adivasi, οι εγχώριες M.K.O. και το N.B.A. δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικές έως ότου η κινητοποίηση να επεκταθεί σε διεθνές επίπεδο (Jordan, Van Tuijl 2000, Khagram 2004:90) με αφορμή την εκδήλωση ενδιαφέροντος για την προστασία των ενδιαιτημάτων της άγριας ζωής στην κοιλάδα. Το διεθνές ενδιαφέρον για την

περιβαλλοντική προστασία σύντομα διευρύνθηκε και σε θέματα που αφορούσαν την προστασία των δικαιωμάτων των adivasi και έτσι τελικά η κατάσταση αυτή οδήγησε σε μια διεθνοποίηση της εθνικής εκστρατείας ενάντια στο φράγμα (Turaga 2000, Jordan, Van Tuijl 2000).

Η άσκηση πίεσης που προκάλεσε η υλοποίηση της διεθνούς εκστρατείας ενάντια στο Sardar Sarovar οδήγησε την Παγκόσμια Τράπεζα να αναθέσει το **1991** σε μια **ανεξάρτητη επιτροπή υπό την προεδρία του Brandford Morse** να αξιολογήσει την υπάρχουσα κατάσταση επιτρέποντας της την πρόσβαση ακόμα και σε απόρρητα σχετικά έγγραφα (Roy 2000:72,77, Cullet 2001). Αυτή η εξέλιξη βιώθηκε ως μια σημαντική νίκη από τους κατοίκους της κοιλάδας καθώς **ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία της Παγκόσμιας Τράπεζας που υπήρξε σύσταση επιτροπής αναθεώρησης** ενός χρηματοδοτούμενου από αυτή έργου το οποίο βρισκόταν σε στάδιο υλοποίησης (Turaga 2000, Sangvai 2002: 58). Η επιτροπή πραγματοποίησε μια ενδελεχή έρευνα για όλες τις πτυχές του έργου (Sangvai, 2002: 61), αν και αρχικά το N.B.A. την αντιμετώπισε με έντονη δυσπιστία (Roy 2000:78, Turaga 2000).

Το τελικό αρκετά αναλυτικό **πόρισμα της επιτροπής Morse**, είναι πιθανά η **περισσότερο σημαντική και ανεξάρτητη αναφορά που συντάχθηκε στην ιστορία της Παγκόσμιας Τράπεζας** (Phade, 1999:33). Αποτελεί ένα δριμύ κατηγορώ ενάντια στις τακτικές που ακολούθησαν οι εθνικές, τοπικές αρχές και η Παγκόσμια Τράπεζα κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου, αν και κρατά ψύχραιμους τόνους επιστημονικής τεκμηρίωσης. Στο πόρισμα αυτό αναφέρονται τα εξής (Roy, 2000:79):

“Πιστεύουμε ότι το αναπτυξιακό πρόγραμμα Sardar Sarovar ως έχει είναι προβληματικό, ότι η μετεγκατάσταση και η αποκατάσταση των εκτοπιζόμενων δεν είναι δυνατή υπό τις υπάρχουσες συνθήκες και ότι οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του δεν έχουν εκτιμηθεί επαρκώς και αντιμετωπιστεί αναλόγως. **Επίσης πιστεύουμε ότι η Παγκόσμια Τράπεζα είναι εξίσου υπεύθυνη με το δανειολήπτη για την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί...Είναι φανερό ότι η βαρύτητα που δόθηκε στις τεχνικές και οικονομικές παραμέτρους του έργου οδήγησαν στην απαξίωση τόσο του παράγοντα “άνθρωπος” όσο και του παράγοντα “περιβάλλον”.** Η Ινδία και τα εμπλεκόμενα κρατίδια της δαπάνησαν μεγάλα χρηματικά ποσά. Κανείς δε θέλει να δει τα χρήματα αυτά να πηγαίνουν χαμένα. Παρ’ όλα αυτά, θα θέλαμε να επιστήσουμε την προσοχή στο ενδεχόμενο που υπάρχει η ολοκλήρωση του προγράμματος, χωρίς απόλυτη γνώση του ανθρώπινου και του περιβαλλοντικού του κόστους, να αποδειχθεί μακροπρόθεσμα ακόμα μεγαλύτερη σπατάλη...**Συνακόλουθα πιστεύουμε ότι η ορθότερη επιλογή για την Παγκόσμια Τράπεζα θα ήταν να αναστείλει τη χρηματοδότηση του προγράμματος και να μελετήσει το θέμα εξαρχής...**”

Το πόρισμα της Επιτροπής Morse όπως ήταν φυσικό προκάλεσε αίσθηση σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η Παγκόσμια Τράπεζα, ωστόσο παρέμεινε απρόθυμη να αποχωρήσει από τη χρηματοδότηση του έργου. Για το λόγο αυτό, δύο μήνες μετά από τη δημοσιοποίηση του πορίσματος, ανέθεσε και σε **μια άλλη επιτροπή υπό την προεδρία της Pamela Cox** την πραγματοποίηση νέων προτάσεων σχετικά με το έργο (Roy 2000:80, Turaga 2000, Sangvai 2002:49). Η επιτροπή αυτή υπέβαλλε το

πόρισμα της το **1992** προτείνοντας ορισμένες λύσεις. Λόγω της συνεχούς πίεσης που είχε ασκηθεί όλη αυτή την περίοδο από το λόμπυ ενάντια στα φράγματα, η Παγκόσμια Τράπεζα αναγκάστηκε να ζητήσει από την κυβέρνηση της Ινδίας την πραγματοποίηση ορισμένων ελαχίστων τροποποιήσεων στα σχέδια υλοποίησης του έργου (οι οποίες αφορούσαν τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις του) εντός ενός διαστήματος 6 μηνών. Την περίοδο αυτή η αστυνομική καταστολή της τοπικής κινητοποίησης εντάθηκε: υπήρξαν μαζικές συλλήψεις, ξυλοδαρμοί ακτιβιστών, καταστροφές ιδιωτικών περιουσιών, κ.α. (Palit, 2003). Η κυβέρνηση της Ινδίας τελικά δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στο αίτημα της Παγκόσμιας Τράπεζας και στις 30 Μαρτίου του **1993** (μία μέρα πριν τη λήξη της εξάμηνης προθεσμίας που της είχε δοθεί) απέσυρε το αίτημα χρηματοδότησης που είχε καταθέσει (Roy 2000:80, Sangvai 2002:62).

Η αποχώρηση αυτή της Παγκόσμιας Τράπεζας από τη χρηματοδότηση του έργου ήταν ένα ορόσημο στην ιστορία του Sardar Sarovar. Το πόρισμα της Επιτροπής Morse σαφώς αποτέλεσε ένα βασικό καταλύτη για την αποχώρηση αυτή (Cullet, 2001), η οποία είχε ως επακόλουθο και την αποχώρηση και άλλων επίσημων χρηματοδοτών όπως το **Ταμείο Οικονομικής Συνεργασίας της Ιαπωνίας** (Bose, 2004). Η αποχώρηση της Ιαπωνίας ήταν εξίσου σημαντική καθώς **για πρώτη φορά δεν υπήρξε έγκριση παροχής δανείου από την Ιαπωνία λόγω παραβίασης περιβαλλοντικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων** (Turaga, 2000). Καθώς πλέον η εξασφάλιση χρηματοδότησης από τη διεθνή κοινότητα δεν ήταν δυνατή, το κρατίδιο Gujarat στράφηκε σε επενδυτές για τη χρηματοδότηση του έργου (Bose, 2004).

Η επιμονή της κυβέρνησης να προχωρήσει στην ολοκλήρωση του έργου οδήγησε το N.B.A. στην **κατάθεση αιτήματος ακύρωσης του έργου στο Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας το 1994**. Στο αίτημα αυτό γινόταν κριτική στη διαδικασία έκδοσης, στο περιεχόμενο και στην εφαρμογή της απόφασης του Δικαστηρίου Επίλυσης των Διαφορών για τα Ύδατα του ποταμού Narmada. Υποστηριζόταν ότι οι παραλείψεις που υπήρξαν είχαν οδηγήσει στην υποεκτίμηση του κοινωνικού και περιβαλλοντικού κόστους του έργου και ότι αν τελικά προχωρήσει η υλοποίηση του θα προκληθούν σημαντικές καταπατήσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβαλλοντικές βλάβες. Το N.B.A. ζητούσε τελικά από το Δικαστήριο είτε την ακύρωση της υλοποίησης του έργου και την εφαρμογή των προτεινόμενων λύσεων είτε τη σύσταση μιας ανεξάρτητης επιτροπής ή ενός νέου επίσημου σώματος επίλυσης των υπαρχόντων διαφορών με στόχο την αναθεώρηση του σχεδιασμού του έργου (Cullet, 2001).

Στα έξι χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στην κατάθεση του αιτήματος και στην **έκδοση της τελικής απόφασης το 2000**, δυο σημαντικές εξελίξεις έλαβαν χώρα: υπήρξε αναστολή των εργασιών υλοποίησης του έργου το **1995** και έκδοση απόφασης από το Δικαστήριο το **1999** σύμφωνα με την οποία το κρατίδιο του Gujarat μπορούσε να προχωρήσει στην ανύψωση του φράγματος από τα 80 στα 88 μέτρα (Cullet, 2001). Την περίοδο των 6 αυτών χρόνων έλαβαν χώρα δικαστικές διαμάχες, οι οποίες αφορούσαν κυρίως θέματα μετεγκατάστασης και περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ανάμεσα στο N.B.A., τα εμπλεκόμενα κρατίδια και την εθνική κυβέρνηση της Ινδίας. Παράλληλα, το N.B.A. συνέχισε την υλοποίηση εκστρατειών ενάντια στην κατασκευή και άλλων φραγμάτων του συνολικού αναπτυξιακού έργου της Narmada (π.χ. για το υδροηλεκτρικό έργο Maheshwar), (Bose, 2004).

Το Ανώτατο Δικαστήριο με την έκδοση της απόφασης του το 2000 δεν έκανε τελικά δεκτό το αίτημα του N.B.A., χαρακτηρίζοντας την κατάθεση του ως “αργοπορημένη”, επιτρέποντας την **επανεναρξη των εργασιών κατασκευής του έργου** και καλώντας μάλιστα σε μια ταχεία υλοποίηση του (Cullet 2001, Sangvai 2002:85, Bose 2004). Το περιεχόμενο της απόφασης αναφέρει ότι οι συνθήκες μετεγκατάστασης των επηρεαζόμενων ομάδων είναι ικανοποιητικές, ότι δεν υπήρξαν παραβιάσεις των περιβαλλοντικών κανονισμών ούτε παραβιάσεις των συνταγματικών δικαιωμάτων των adivasi. Διατυπώνεται επίσης, χωρίς τεκμηρίωση, η άποψη ότι το Sardar Sarovar είναι απαραίτητο για την επίλυση των προβλημάτων διαχείρισης των υδατικών πόρων στο κρατίδιο Gujarat και η άποψη ότι τα μεγάλα φράγματα δεν έχουν προκαλέσει περιβαλλοντικά προβλήματα. Η παρακολούθηση της κατασκευής του έργου και των προγραμμάτων μετεγκατάστασης παραμένει σύμφωνα με την απόφαση αυτή στην αρμοδιότητα της Διακρατιδιακής Αρχής Ελέγχου (N.C.A.). Ενδιαφέρον σημείο αποτελεί επίσης το γεγονός ότι τα συμπεράσματα του πορίσματος της Επιτροπής Morse δεν ελήφθησαν υπόψη από το Δικαστήριο κατά την εξέταση του αιτήματος του N.B.A., με την αιτιολογία ότι δεν μπορεί το πόρισμα αυτό να γίνει αποδεκτό από την κυβέρνηση της Ινδίας (Sangvai, 2002:79).

Στο κρατίδιο Gujarat η **έκδοση της απόφασης** έγινε δεκτή με εορτασμούς ενώ το N.B.A. δήλωσε την απογοήτευση του γι’ αυτήν θεωρώντας ότι τα κρίσιμα θέματα της εκτίμησης του κόστους-οφέλους του έργου, της μη ολοκλήρωσης των απαιτούμενων μελετών και των συνταγματικών παραβιάσεων των περιβαλλοντικών και κοινωνικών δικαιωμάτων δεν εξετάστηκαν από το δικαστήριο (Bose, 2004). Μετά την έκδοση της απόφασης μεγάλες διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ενάντια σε αυτήν έλαβαν χώρα σε διάφορες περιοχές της Ινδίας αλλά και σε πόλεις όπως το Λονδίνο, το San Francisco και το Cape Town (Sangvai, 2002:80). Μέχρι και σήμερα το N.B.A. συνεχίζει τον αγώνα του ενάντια στο έργο παρακολουθώντας την εξέλιξη των εργασιών ολοκλήρωσης του και την πορεία υλοποίησης των προγραμμάτων μετεγκατάστασης και παροχής αποζημιώσεων (Gandhi, 2003).

Ταυτόχρονα, εκτός από το N.B.A., ένα μεγάλο εύρος παρατηρητών και επικριτών του έργου σε διεθνές επίπεδο συνεχίζουν να παρακολουθούν την εξέλιξη των γεγονότων στην κοιλάδα του ποταμού Narmada (Fisher, 2001). Για παράδειγμα, το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια πραγματοποίησε πρόσφατα μία έρευνα πεδίου με στόχο τη **διερεύνηση της προόδου των εργασιών μετεγκατάστασης** των εκτοπιζόμενων. Σε σχετική αναφορά που συνέταξε (Vartak, 2002) διαπιστώνει ότι ελάχιστα βήματα έχουν πραγματοποιηθεί από τις αρχές όσον αφορά την ανταπόκριση στην απαίτηση του Δικαστηρίου το 2000 για την άμεση δημιουργία ενός master plan μετεγκατάστασης και την αποζημίωση των άμεσα επηρεαζόμενων από το έργο⁵⁰. Τα προβλήματα είναι εντονότερα στο κρατίδιο Madhya Pradesh, όπου δεν υπάρχει διαθεσιμότητα αγροτικής γης για μετεγκατάσταση και αστικών παροχών στις περιοχές μετεγκατάστασης (Vartak, 2002). Στις περιοχές των adivasi, κάποιες

---

⁵⁰Σύμφωνα με την απόφαση του δικαστηρίου το 2000 οι αρχές έπρεπε εντός ενός μήνα να προετοιμάσουν ένα master plan για την μετεγκατάσταση και την αποζημίωση των άμεσα επηρεαζόμενων από το έργο. Το πλάνο που τελικά συντάχθηκε είχε τη μορφή χρονοδιαγράμματος συνολικής έκτασης μίας σελίδας και δε συμπεριλάμβανε πληροφορίες που αφορούν το συνολικό αριθμό των επηρεαζόμενων και τη διαθεσιμότητα εκτάσεων για μετεγκατάσταση. Κατά την έρευνα πεδίου που πραγματοποίησε το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια διαπιστώνεται επίσης έλλειψη παρακολούθησης της εξέλιξης των διαδικασιών μετεγκατάστασης (Vartak, 2000).

οικογένειες αρνούνται ακόμα να μετεγκατασταθούν, κάποιες άλλες έχουν ήδη μετεγκατασταθεί σε φτωχές περιοχές αστικών κέντρων ενώ ορισμένες άλλες έχουν επιστρέψει στις αρχικές τους περιοχές κατοικίας λόγω των προβληματικών συνθηκών διαβίωσης που επικρατούν στις περιοχές μετεγκατάστασης (Gandhi, 2003). Οι έμμεσα επηρεαζόμενοι από το έργο, καθώς δεν τους έχει αναγνωριστεί το δικαίωμα αποζημίωσης ή αποκατάστασης, έρχονται αντιμέτωποι με σημαντικά κοινωνικά προβλήματα και προβλήματα επιβίωσης (Vartak, 2002)⁵¹.

Το σύνολο αυτό των προβλημάτων είχε ως αποτέλεσμα το **2005** το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας να εκδώσει μια απόφαση σύμφωνα με την οποία έπρεπε να σταματήσουν οι εργασίες ανύψωσης του φράγματος έως ότου η αποκατάσταση των άμεσα επηρεαζόμενων αντιμετωπιστεί επαρκώς σύμφωνα με όσα οριζόταν στην απόφαση του 2000. Το ύψος του φράγματος σήμερα έχει “παγώσει” στα 110,64 μέτρα (Εικόνα 29), είναι δηλαδή αρκετά υψηλότερο από τα 88 μέτρα που είχαν προταθεί από το N.B.A. και χαμηλότερο από τα 130 μέτρα που αναμένεται να φτάσει μετά την ολοκλήρωση των εργασιών το **2025**. Η τελική κατάληξη όσον αφορά την ανύψωση του φράγματος παραμένει ασαφής μέχρι σήμερα (Kuchimanchi 2005, Wikipedia Encyclopedia 2007h).

Εικόνα 29: Το φράγμα Sardar Sarovar, “παγωμένο” στο ύψος των 110,64 μέτρων
(Πηγή: www.sardarsarvardam.org/)

Παρά τη μακροχρόνια διαμάχη που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στους κατακριτές και στους υποστηρικτές του έργου και τις αβεβαιότητες που υπάρχουν, τα θεμέλια για τη διαμόρφωση του μελλοντικού τοπίου στην περιοχή έχουν ήδη τοποθετηθεί με την **ίδρυση μιας επίσημης αρχής**, κύρια αρμοδιότητα της οποίας είναι η διαχείριση των υδατικών αποθεμάτων. Η αρχή αυτή αναλαμβάνει την πώληση του νερού όχι σε μεμονωμένα άτομα αλλά μόνο σε αγροτικούς συνεταιρισμούς (οι οποίοι δεν έχουν ακόμα συσταθεί) στην περιοχή⁵². Η διαχειριστική αρχή πρόκειται να λαμβάνει επίσης **αποφάσεις σχετικά με το είδος των καλλιεργειών** της περιοχής. Ήδη έχει ανακοινωθεί ότι οι αγρότες της περιοχής δεν θα μπορούν να χρησιμοποιήσουν το νερό του φράγματος για την άρδευση καλλιεργειών ζαχαροκάλαμου, ενώ αντίθετα, δικαίωμα χρήσης του θα έχουν οι ιδιοκτήτες των εργοστασίων ζάχαρης της περιοχής

⁵¹ Το κράτος δεν έχει υλοποιήσει τα τελευταία 20 χρόνια στην περιοχή αναπτυξιακά προγράμματα στον τομέα της υγείας και της εκπαίδευσης (Roy 2000:74, Turaga 2000).

⁵² Το ζήτημα της τιμολόγησης του νερού είναι κρίσιμο για τους φτωχούς πληθυσμούς της περιοχής (Roy, 2000:122), με δεδομένο ότι το μεγαλύτερο μέρος της παρεχόμενης από το φράγμα ποσότητας νερού θα είναι διαθέσιμο στα αστικά κέντρα της περιοχής και όχι στις αγροτικές περιοχές (Palit, 2003).

(Roy, 2000:122). Το **λόμπυ της ζάχαρης** είναι ιδιαίτερα ισχυρό και διαθέτει πολιτική επιρροή στην περιοχή (Roy 2000:122, Sangvai 2002:114). Περίπου 11 μεγάλης και μεσαίας κλίμακας εργοστάσια ζάχαρης κατασκευάζονται στην περιοχή ενώ αρκετές επίσης άδειες για την κατασκευή και λειτουργία νέων εγκαταστάσεων έχουν ήδη εκδοθεί (Sangvai, 2002:114). Εκτός από τα ενεργοβόρα εργοστάσια ζάχαρης επενδύσεις αρχίζουν ήδη να πραγματοποιούνται και στον τομέα των **χημικών βιομηχανιών** (Sangvai, 2002:114). Η διαχειριστική αρχή ανακοίνωσε επίσης τα σχέδια της για την απαλλοτρίωση και την πώληση εκτάσεων κατά μήκος του αρδευτικού καναλιού του έργου σε ιδιώτες με στόχο την **κατασκευή πολυτελών ξενοδοχειακών μονάδων, γηπέδων γκολφ, υδατικών πάρκων, λούνα πάρκ, υπαίθριων εστιατορίων, κ.α.**, στα πλαίσια της υλοποίησης ενός ευρύτερου προγράμματος “οικονομικής αναγέννησης” της περιοχής (Roy, 2000:122).

4.6. Χαρακτηριστικά Κινήματος για τη Σωτηρία του ποταμού Narmada (N.B.A.)

Στους κόλπους του N.B.A συνυπάρχουν **διαφορετικές ομάδες υποστήριξης**: M.K.O., κοινωνικά κινήματα και μεμονωμένα άτομα (Routledge, 2003), γεγονός το οποίο έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση εντός του κινήματος αντιθέσεων αλλά και καρποφόρων συνενώσεων (Baviskar, 1995:227). Τελικά η πολιτική συμμαχία που δημιουργήθηκε ανάμεσα σε αυτές τις διαφορετικές ομάδες υποστήριξης ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική (Baviskar, 1995:234). Η επιτυχία της δράσης του **N.B.A. αναγνωρίστηκε διεθνώς με την απονομή** σε αυτό, το 1991 στη Σουηδία του Βραβείου Right Livelihood και αμέσως μετά, το 1992, του Βραβείου Goldman (Baviskar, 1995:204).

Οι Jordan, Van Tuijl (2000) θεωρούν την εκστρατεία που διεξήγαγε το N.B.A. ως μια **συνεργατική εκστρατεία (cooperative campaign)**, η οποία χαρακτηρίζεται από ένα βέλτιστο επίπεδο πολιτικής υπευθυνότητας (political responsibility). Οι συνεργατικές εκστρατείες γενικά αποτελούν το ιδεατό πρότυπο συνεργασίας και αλληλεπίδρασης σε διακρατικά δίκτυα συμμαχιών, ωστόσο η εμφάνιση τους είναι σπάνια. Η εκστρατεία δηλαδή της Narmada δεν είναι αντιπροσωπευτική της πραγματικότητας των διακρατικών δικτύων συμμαχιών, αλλά αποτελεί την εξαίρεση του κανόνα. Το **βέλτιστο επίπεδο πολιτικής υπευθυνότητας** προκύπτει από τα εξής (Jordan, Van Tuijl, 2000):

1. Οι στόχοι των ομάδων των δρώντων στις διαφορετικές πολιτικές αρένες ορίστηκαν με σαφήνεια, κατανοήθηκαν και συνδέθηκαν επαρκώς κατά την υλοποίηση της εκστρατείας.

Ο αγώνας ενάντια στο αναπτυξιακό έργο της Narmada έχει τη μορφή μιας **παγκοσμιοποιημένης τοπικής δράσης** καθώς αναπτύχθηκαν πολιτικές πρωτοβουλίες σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη για την υποστήριξη του τοπικού αγώνα των κατοίκων της κοιλάδας (Routledge, 2000). Κάθε δρών της εκστρατείας επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στη δική του πολιτική αρένα, αναπτύσσοντας εξειδικευμένες τακτικές και πρωτοβουλίες διαλόγου με τα εμπλεκόμενα μέρη (Jordan, Van Tuijl, 2000). Η στρατηγική του N.B.A. ενάντια στην υλοποίηση του έργου είναι δομημένη σε πολλαπλά επίπεδα και **απευθύνεται σε διαφορετικά πολιτικά ακροατήρια** (διεθνείς φορείς

χρηματοδότησης, εθνικό κράτος, τοπικές κυβερνήσεις, κοινή γνώμη), (Baviskar, 1995:204;226). Σε **τοπικό επίπεδο** το N.B.A. ανέπτυξε τον αγώνα του ενάντια στα φράγματα κινητοποιώντας τους αγρότες των οικισμών της κοιλάδας του ποταμού Narmada (adivasi, εύπορους αγρότες κοιλάδας Nimad), (Routledge, 2000;2003). Σε **εθνικό επίπεδο** το N.B.A. συμμετείχε στην ίδρυση και στη λειτουργία της **Εθνικής Συμμαχίας των Κινήματων** (National Alliance of People's Movement), μια συμμαχία κοινωνικών κινήματων που δραστηριοποιείται ενάντια στις επιπτώσεις της εφαρμογής νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών στην Ινδία (Routledge, 2003).

Σε **διεθνές επίπεδο** το N.B.A. ανέπτυξε επαφές και συνεργασίες με διάφορες ομάδες όπως το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια, το Environmental Defense Fund, τους Φίλους της Γης, M.K.O. υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των ιθαγενών (π.χ. Survival International), αναπτυξιακές οργανώσεις (π.χ. Σύνδεσμος για την Ανάπτυξη της Ινδίας), κ.α. Παράλληλα δικτυώθηκε και με άλλες ομάδες οι οποίες δραστηριοποιούνται αποκλειστικά ενάντια στην υλοποίηση του αναπτυξιακού έργου της Narmada (π.χ. Συμμαχία Αλληλεγγύης στον αγώνα της Narmada της Νέας Υόρκης), οι οποίες είναι μέλη ευρύτερων δικτύων ακτιβιστών της Νότιας Ασίας τα οποία έχουν έδρα τους τις Η.Π.Α. όπως η Επιτροπή Δράσης για τη Narmada και οι Φίλοι του Ποταμού Narmada (Routledge, 2003). Στα πλαίσια μιας γενικότερης σύγκλισης το N.B.A. ανέπτυξε μια ενεργό δράση εντός του Λαϊκού Δικτύου Παγκόσμιας Δράσης (People's Global Action Network) από την ίδρυση του το 1998. Οι ακτιβιστές του N.B.A. συμμετείχαν το 1999 στο Διηπειρωτικό Καραβάνι καθώς επίσης και στις παγκόσμιες ημέρες δράσεις κατά της παγκοσμιοποίησης στο Seattle κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής διάσκεψης των μελών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και στην Πράγα το 2000. Ορισμένοι από τους ακτιβιστές οργάνωσαν αντίστοιχες διαμαρτυρίες και εντός της χώρας (Routledge, 2003).

2. Υπήρξε μια ευρεία και μόνιμη ροή πληροφοριών ανάμεσα στους δρώντες και μια συνεχής και συμμετοχική αξιολόγηση/αναθεώρηση των στρατηγικών του κινήματος.

Το κίνημα έχει **δομή 'περιφέρειας - πυρήνα' (core-periphery structure)** κατά τον Dwivedi (1997). Την **αρχηγία** του κινήματος την έχει αναλάβει μια **βασική ομάδα 15-20 σταθερών ακτιβιστών** υψηλής μόρφωσης και επαγγελματικής εξειδίκευσης. Αρκετά από τα μέλη της ομάδας αυτής δεν κατάγονται από την κοιλάδα της Narmada και δρουν έχοντας ως έδρα τους τα γραφεία του κινήματος στις αστικές περιοχές. Οι **κύριες δράσεις** τους περιλαμβάνουν την ανάπτυξη του στρατηγικού σχεδιασμού του κινήματος, τη δικτύωση με άλλες M.K.O. και ομάδες ακτιβιστών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, τη διεξαγωγή ερευνών, την τεκμηρίωση και τη διάχυση των πληροφοριών προς το κοινό και τα MME, την άσκηση πίεσης προς την κυβέρνηση και τους διεθνείς οργανισμούς, το συντονισμό της τοπικής διαμαρτυρίας, την εξεύρεση οικονομικών πόρων, κ.α. Στις **ομάδες υποστήριξης** του N.B.A. συμπεριλαμβάνονται ομάδες Ινδών ακτιβιστών και M.K.O. εκτός της κοιλάδας του ποταμού Narmada που ασχολούνται με τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προστασία του περιβάλλοντος και την εναλλακτική ανάπτυξη. Παρέχουν λογιστική και οικονομική υποστήριξη και

συμμετέχουν στην υλοποίηση δράσεων κινητοποίησης στην περιοχή της κοιλάδας. Ταυτόχρονα δρουν ως σύνδεσμοι του N.B.A. με άλλες ομάδες στην Ινδία. Το N.B.A. διαθέτει επίσης **τοπικές επιτροπές** που τις στελεχώνουν μικρές άτυπες ομάδες κατοίκων της κοιλάδας. Στην κοιλάδα Nimar τα μέλη αυτών των επιτροπών είναι κυρίως αγρότες με ισχυρή οικονομική δύναμη και πολιτική επιρροή ενώ στις περιοχές των adivasi, είναι πρόσωπα με ισχυρή επιρροή στις δομές εξουσίας των κοινοτήτων. Τα μέλη των τοπικών αυτών επιτροπών συμμετέχουν σε διαδηλώσεις και σε πολιτικά συλλαλητήρια και αναλαμβάνουν την εξεύρεση οικονομικών πόρων για την ενίσχυση της κινητοποίησης (Routledge, 2003).

Εικόνα 30: Τα γραφεία του N.B.A. στην Mandleshwar (Friends of the River Narmada, 2007a)

Μια **Επιτροπή Δράσης (Narmada Action Committee, N.A.C.)** ιδρύθηκε σε διεθνές επίπεδο για την τυποποίηση των σχέσεων των δρώντων που συμμετέχουν στο N.B.A. Η επιτροπή αυτή ανέλαβε την αμφίδρομη κάλυψη των αναγκών πληροφόρησης, η οποία ήταν ιδιαίτερα σημαντική κυρίως για τους adivasi⁵³. Συντόνισε επίσης τη συμμετοχή των δρώντων στη λήψη αποφάσεων σχετικά τη στρατηγική που έπρεπε να ακολουθηθεί και την εξέλιξη των κινητοποιήσεων. Συναντήσεις διοργανώνονταν ετήσια για την ανταλλαγή πληροφοριών και την επιβεβαίωση της δέσμευσης για συνέχιση της εκστρατείας ενάντια στο αναπτυξιακό έργο. Το N.B.A. λειτούργησε ως εθνικός σύνδεσμος μεταφοράς πληροφοριών ανάμεσα στη διεθνή και την τοπική αρένα (π.χ. μέσω των μεταφράσεων των πληροφοριών που πραγματοποίησε στις γλώσσες των adivasi και μέσω της ενημέρωσης των διεθνών ομάδων υποστήριξης σχετικά με τις εξελίξεις στην κοιλάδα), (Jordan, Van Tuijl, 2000). Η χρήση του διαδικτύου ήταν σημαντική για την ανταλλαγή αυτή των πληροφοριών και το συντονισμό των δράσεων (Routledge 2000, Gandhi 2003).

---

⁵³ Οι adivasi μπορούσαν καλώντας για παράδειγμα τηλεφωνικά τα μέλη της Επιτροπής Δράσης στο Amsterdam ή στη Washington να γνωστοποιήσουν τις θέσεις και τα αιτήματα τους εντός λίγων ωρών σε διεθνές επίπεδο (Jordan, Van Tuijl, 2000).

3. Η διαχείριση του κινδύνου (risk management) όσον αφορά τις σχέσεις εξουσίας και εξάρτησης που δημιουργεί η ροή των οικονομικών πόρων ανάμεσα στις διαφορετικές πολιτικές αρένες ήταν αποτελεσματική.

Το N.B.A αποφάσισε από το αρχικό στάδιο της ίδρυσης του να μη δεχθεί οικονομική στήριξη από την κυβέρνηση ούτε από ξένους χρηματοδότες, καθώς θεώρησε ότι μια τέτοια επιλογή θα έθετε σε κίνδυνο την αυτονομία του κινήματος (Palit, 2003) και πιθανά θα οδηγούσε στην εμφάνιση προβληματικών σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στους δρώντες που συμμετείχαν στη διεξαγωγή της εκστρατείας (Jordan, Van Tuijl, 2000). Περίπου το 40% των οικονομικών πόρων του N.B.A. προέρχεται από τους σχετικά εύπορους αγρότες που κατοικούν στην κοιλάδα Nimad. Το υπόλοιπο 60% προέρχεται από υποστηρικτές των αστικών κέντρων. Επιπλέον, μια σημαντική οικονομική συνεισφορά προήλθε από τη γνωστή συγγραφέα και ακτιβίστρια του N.B.A. Arundhati Roy η οποία προσέφερε τα χρήματα από το βραβείο Booker που της απονεμήθηκε το 1997 για το βιβλίο της “ο Θεός των Μικρών Πραγμάτων” στην ενίσχυση του αγώνα του N.B.A. Αρκετοί Ινδοί καλλιτέχνες μέσω των δράσεων τους συνεισέφεραν επίσης οικονομικά στον αγώνα του N.B.A. (Palit 2003, Bose 2004).

Τακτικές που υιοθετήθηκαν από το N.B.A.

Υπάρχει μια συνεχής συζήτηση εντός του N.B.A. για την επίλυση των διαφωνιών που προκύπτουν και την εξασφάλιση της συναίνεσης σχετικά με τον τύπο των τακτικών που πρέπει να υιοθετούνται (Baviskar, 1995:225). Το N.B.A. **προσπάθησε να εκμεταλλευτεί όλους τους διαθέσιμους πολιτικούς χώρους** αναπτύσσοντας τον αγώνα του σε διάφορα μέτωπα. Ανέπτυξε διάφορες τακτικές όπως τακτικές πολιτικής ανυπακοής που πήραν τη μορφή μη συνεργασίας με τους κυβερνητικούς υπαλλήλους (Baviskar, 1995:225), άσκησης πίεσης μέσω των πολιτικών κομμάτων, δικαστικών διεκδικήσεων για τα ζητήματα που αφορούσαν τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις, τη μετεγκατάσταση του πληθυσμού, την κρατική καταστολή, την παραβίαση των συνταγματικών δικαιωμάτων, κ.α. (Baviskar 1995:204,225, Sangvai 2002:50, Palit 2003).

Οι **τακτικές παθητικής αντίστασης** που αναπτύχθηκαν σε συνδυασμό με τις παραπάνω τακτικές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το αίτημα του N.B.A. “**η εξουσία στους οικισμούς μας** (Hamaare gaon mein hamaara raj)” φανερώνει την άρνηση αποδοχής και νομιμοποίησης ενός κράτους μη δημοκρατικού που παραβιάζει το δικαίωμα των πληθυσμιακών ομάδων της κοιλάδας να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων. Παράλληλα η διεκδίκηση αυτού του αιτήματος από το N.B.A. διαμορφώνει μια **πρόταση εναλλακτικής αυτοδιακυβέρνησης σε επίπεδο οικισμού** βασισμένης στη **μη βίαιη συλλογική δράση και συμμετοχή** και στην **αποκεντρωμένη εξουσία**. Η θέση αυτή του N.B.A. καλεί για μια **μη συνεργασία με το κράτος** σύμφωνα με τις απόψεις του Gandhi, από τις οποίες και είναι έντονα επηρεασμένο (Nilsen, 2004), σχετικά με την παθητική αντίσταση απέναντι στην εκμετάλλευση της εξουσίας και στην αστυνομική καταστολή (Baviskar, 1995:224). Στα πλαίσια αυτά της παθητικής αντίστασης κινείται και η υιοθέτηση τακτικών από τους ακτιβιστές του N.B.A. όπως η άσκηση ηθικής πίεσης μέσω διεξαγωγής

απεργιών πείνας (Εικόνα 31) και **satyagraha**⁵⁴ με τη μορφή “αυτοθυσίας στο νερό (**jal sampraran**)” (Εικόνα 32) κατά τη διάρκεια της ανόδου της στάθμης των υδάτων την περίοδο των μουσώνων στους οικισμούς της λεκάνης κατάκλυσης του φράγματος Sardar Sarovar (Baviskar 1995:224, Sangvai 2002: 50, Nilsen 2004).

Εικόνα 31: Απεργία πείνας της Medha Pradesh, (Πηγή: N.B.A.)

Εικόνα 32: Αριστερά: Satyagrahis στην περιοχή Domkhedi (Σεπτέμβριος 1999), (Πηγή: Friends of the River Narmada, Harikrishna, Deepa Jani), Δεξιά: Σύμβολο “αυτοθυσίας στο νερό” (Friends of the River Narmada, 2007)

Ο αγώνας του N.B.A. ως κριτική στο μοντέλο ανάπτυξης

Η **ιδεολογία** που πρεσβεύει το N.B.A. έχει έναν **οικολογικό-μαρξιστικό προσανατολισμό**, έχει διαμορφωθεί δηλαδή από το συνδυασμό “πράσινων” και “κόκκινων” ιδεολογιών (Patkar 1992, Baviskar 1995:244). Ο αγώνας του N.B.A. γενικά συνδέθηκε με μία ευρύτερη ανάλυση του ταξικού χαρακτήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και του σφετερισμού των φυσικών πόρων από το κράτος το οποίο εξυπηρετεί τα ενδιαφέροντα μιας ελίτ σε εθνικό επίπεδο και τα συμφέροντα

⁵⁴ Η Satyagraha είναι μία φιλοσοφία, ένα δόγμα μη βίαιης αντίστασης που αναπτύχθηκε από τον Gandhi και υιοθετήθηκε από το Κίνημα Ανεξαρτησίας της Ινδίας και από τον Martin Luther King κατά τη διάρκεια της εμφάνισης του κινήματος των πολιτικών δικαιωμάτων στις Η.Π.Α. Ο όρος προέρχεται από τις λέξεις "Satya" και "agraha" που σημαίνουν “αλήθεια” και “προσπάθεια” αντίστοιχα. Η φιλοσοφία βασίζεται στις αρχές της αλήθειας (ειλικρίνεια και τιμιότητα), στη μη χρήση φυσικής ή πνευματικής βίας και στην αρχή της αυτοθυσίας. Η Satyagraha και οι παρόμοιες με αυτήν έννοιες της μη συνεργασίας και της πολιτικής ανυπακοής σπλίζουν τα άτομα με ηθική και όχι φυσική υπεροχή και δύναμη (Wikipedia Encyclopedia, 2007i).

Στην περίπτωση της δράσης του N.B.A. η Satyagraha συνδέθηκε με τις ετήσιες δράσεις διαμαρτυρίας που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των μουσώνων (Ιούνιος-Σεπτέμβριος) την περίοδο 1991-2002. Οι Satyagrahis, τα άτομα δηλαδή τα οποία συμμετείχαν στη σύμφωνη με τις αρχές της Satyagraha διαμαρτυρία, αρνήθηκαν να μετακινηθούν από τα σπίτια τους κατά τη διάρκεια των μουσώνων όταν υπήρξε άνοδος της στάθμης των υδάτων ως ένδειξη διαμαρτυρίας και άσκησης ηθικής πίεσης ενάντια στον εκτοπισμό. Η διαμαρτυρία οξύνθηκε όταν ομάδες ακτιβιστών δήλωσαν την απόφασή τους για “αυτοθυσία στο νερό (**jal sampraran**)” αντιστεκόμενοι στον επιβαλλόμενο εκτοπισμό. Η αστυνομία απομάκρυνε βίαια τους ακτιβιστές από την περιοχή (Nilsen, 2004).

του ξένου κεφαλαίου, καταστέλλοντας τη νομιμοποιημένη εγχώρια κινητοποίηση. Καθώς το N.B.A. εγείρει ερωτήματα σχετικά με την περιβαλλοντική και κοινωνική βιωσιμότητα των έργων μεγάλης κλίμακας (όπως π.χ. το Sardar Sarovar) τα οποία περιβάλλονται από δοξολογήματα περί “ανάπτυξης”, “μοντερνοποίησης”, και “εξυπηρέτησης του εθνικού συμφέροντος” διατυπώνει μια ανοικτή κριτική και αμφισβήτηση απέναντι στο μοντέλο ανάπτυξης που εφαρμόζεται. Αυτή η **θεωρητική επεξεργασία της διαμάχης που εκδηλώνεται και η διατύπωση του προβλήματος** πραγματοποιείται κυρίως από την ελίτ των διανοουμένων του N.B.A. και από τους ακτιβιστές του κινήματος. Οι κάτοικοι της κοιλάδας αντιλαμβάνονται τον αγώνα τους περισσότερο ως ένα πρόβλημα εκτοπισμού, ως μια πτυχή της συνεχούς αντίστασης τους στην εξωτερική επιβολή (Baviskar, 1995:222) και ως μια προσπάθεια διασφάλισης των δικαιωμάτων τους επί της ιδιοκτησίας τους και επί της πρόσβασης και χρήσης των φυσικών πόρων (Sangvai, 2002:42).

5. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ (ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ)

Η προσπάθεια εξαγωγής γενικών συμπερασμάτων για το καθεστώς κατασκευής φραγμάτων στη Βραζιλία και στην Ινδία καθώς επίσης και προσδιορισμού των βασικών σημείων συγκριτικής ανάλυσης των κινήματων ενάντια στα φράγματα στις χώρες αυτές, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, επιχειρείται με δεδομένους τους περιορισμούς που θέτει η έλλειψη βιβλιογραφίας (βλ. κεφ. 1.2.).

5.1. Γενικά συμπεράσματα για το καθεστώς κατασκευής φραγμάτων

5.1.1. Κατασκευή φραγμάτων, μοντέλο ανάπτυξης και μύθος μοντερνοποίησης

Και οι δύο χώρες κατατάσσονται ανάμεσα στις πρώτες παγκοσμίως όσον αφορά την κατασκευή φραγμάτων πολυδιάστατης λειτουργίας. Στην Ινδία τα φράγματα κατασκευάζονται κατά κύριο λόγο για την κάλυψη των αναγκών άρδευσης και την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας⁵⁵, ενώ αντίθετα στη Βραζιλία κατασκευάζονται πρωτίστως για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και δευτερευόντως για τον έλεγχο πλημμυρών⁵⁶. Η κατασκευή φραγμάτων και στις δύο χώρες αποτέλεσε ένα βασικό στοιχείο των εθνικών, **προσανατολισμένων στην οικονομική μεγέθυνση, αναπτυξιακών μοντέλων** που υιοθετήθηκαν. Τα μοντέλα αυτά δε διέφεραν από εκείνα που επικράτησαν διεθνώς μετά τη δεκαετία του 1950. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, τα αδιέξοδα της εφαρμογής των μοντέλων αυτών οδήγησαν σε μια αλλαγή στο αναπτυξιακό πρότυπο και σε μια σταδιακή θεσμοποίηση βασικών αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο (Chabbott, 1999:239).

Μια σημαντική διαφορά ωστόσο διαπιστώνεται ανάμεσα στις δύο χώρες όσον αφορά την εφαρμογή των αναπτυξιακών αυτών μοντέλων. Στη Βραζιλία το προσανατολισμένο στην οικονομική μεγέθυνση αυτό μοντέλο ανάπτυξης εδραιώθηκε κυρίως κατά την περίοδο που το στρατιωτικό απολυταρχικό καθεστώς κατείχε την εξουσία (1964-1985), ενώ αντίθετα, στην Ινδία το μοντέλο αυτό υιοθετήθηκε από τις δημοκρατικές κυβερνήσεις της χώρας μετά την Ανεξαρτησία της το 1947. Και στις δύο περιπτώσεις το αναπτυξιακό μοντέλο είχε κοινά **χαρακτηριστικά**: δηλαδή ήταν τεχνοκρατικό, εφαρμοζόμενο εκ των άνω και βασιζόμενο στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και την κατασκευή έργων μεγάλης κλίμακας.

Οι αναπτυξιακές αυτές επιλογές των εθνικών κυβερνήσεων καθοριζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό από την προσπάθεια αντιμετώπισης του εξωτερικού χρέους, η οποία με τη σειρά της ισχυροποιούσε την εμπλοκή διεθνών δρώντων (π.χ. της Παγκόσμιας Τράπεζας) στο σχεδιασμό και την εφαρμογή των εθνικών τομεακών πολιτικών. Στην περίπτωση της κατασκευής φραγμάτων, οι αναπτυξιακές προτεραιότητες και επιλογές

⁵⁵ Σύμφωνα με στοιχεία της ICOLD (1984) τα οποία αναφέρονται από McCully (2001:150), το 44% των φραγμάτων με ύψος άνω των 30 μέτρων κατασκευάστηκαν στην Ινδία για την κάλυψη των αναγκών άρδευσης και το 22% για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

⁵⁶ Σύμφωνα με στοιχεία των McCormick (2006) και Carvalho (2006) που προαναφέρθηκαν στο κεφάλαιο 3.1.

στους τομείς της διαχείρισης των υδατικών πόρων, της γεωργίας και της παραγωγής ενέργειας διαμορφώνονταν υπό τη σκιά του εθνικού εξωτερικού χρέους και την “επίβλεψη” των διεθνών δρώντων ως αποτέλεσμα της στενής συνεργασίας των κυβερνητικών στελεχών με τις τοπικές ελίτ (βιομήχανους, μεγαλογαιοκτήμονες, τεχνοκράτες, barrageiros, κ.α.).

Ο μηχανισμός διαμόρφωσης των πολιτικών αυτών στην πράξη **απέκλειε τη συμμετοχή των επηρεαζόμενων από τα φράγματα ομάδων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων**, ακόμα και όταν υπήρξε θεσμοθέτηση αρχών σχετικών με τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων και παρά το γεγονός ότι οι ομάδες αυτές αναγκαζόταν να επωμιστούν το κοινωνικό κόστος των έργων αυτών. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι στη Βραζιλία, στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές του 1980, οι αντιτιθέμενοι στην κατασκευή φραγμάτων δικτυώθηκαν με άλλες τοπικές ομάδες (π.χ. αγροτικές ενώσεις) στη διεξαγωγή ενός ευρύτερου αγώνα για εκδημοκρατισμό. Η συμμετοχή των atingidos στη λήψη αποφάσεων αποτέλεσε και κεντρικό ζήτημα που διατυπώθηκε στη διακήρυξη του πρώτου εργατικού συνεδρίου των επηρεαζόμενων από τα φράγματα το 1989 και ένα βασικό αίτημα της δράσης του M.A.B.

Συνεπώς από όλα τα παραπάνω είναι φανερό ότι η κατασκευή των φραγμάτων και στις δύο χώρες αποτέλεσε κάτι περισσότερο από μια λύση διαχείρισης των υδατικών πόρων. Αποτέλεσε μια **αναπτυξιακή επιλογή με έντονη συμβολική σημασία η οποία συντήρησε αλλά και συντηρήθηκε από το μύθο της μοντερνοποίησης καθώς επίσης και ένα ισχυρό πολιτικό και οικονομικό όπλο**. Η οικονομική διάσταση της κατασκευής φραγμάτων, εκτός από τον τρόπο με τον οποίο αυτή έγινε αντιληπτή ως λύση διαχείρισης του εξωτερικού χρέους και ως βασικός πυλώνας της οικονομικής ανάπτυξης των δύο χωρών, αφορά και το ζήτημα της ιδιωτικοποίησης του τομέα παραγωγής ενέργειας το οποίο ήρθε στο προσκήνιο τη δεκαετία του 1990 κυρίως στη Βραζιλία. Το θέμα αυτό αναλύεται στη συνέχεια, κυρίως όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο εντάχθηκε στην ατζέντα των κινημάτων. Η χρήση της κατασκευής φραγμάτων ως πολιτικό όπλο είναι εντονότερη και περισσότερο φανερή στην περίπτωση της Αμαζονίας στη Βραζιλία.

Η ευρύτερη **περιοχή της Αμαζονίας** (το μεγαλύτερο μέρος της οποίας βρίσκεται στη Βραζιλία), η οποία χαρακτηρίζεται από τη μεγαλύτερη βιοποικιλότητα στον πλανήτη, ήταν πάντοτε μία περιοχή συγκρούσεων γύρω από την κατοχή και τη χρήση των πόρων τόσο από τοπικούς όσο και από διεθνείς δρώντες. Εκτός από το δυναμικό παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στην περιοχή αυτή υπάρχουν σημαντικά κοιτάσματα σε ορυκτά, πετρέλαιο και φυσικό αέριο. Η χλωρίδα της περιοχής αποτελεί το επίκεντρο “προσοχής” μεγάλων φαρμακευτικών εταιριών επίσης (Gherbrant 1991, Μαρκεζίνη 2006). Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία, το 1/5 της εξαγωγής των φυσικών πόρων που διακινούνται στο παγκόσμιο εμπόριο προέρχεται από την περιοχή της Αμαζονίας της Βραζιλίας (Lins Leal, 2007).

Συνεπώς είναι φανερό ότι ο **γεωπολιτικός έλεγχος** της περιοχής είναι πολύ σημαντικός για την κυβέρνηση της Βραζιλίας, η οποία στο παρελθόν χρησιμοποίησε την κατασκευή φραγμάτων στην περιοχή αυτή μεταξύ άλλων και ως μέσο για την άσκηση του ελέγχου αυτού. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της κατασκευής του φράγματος Tucuruí, μέσω της οποίας το στρατιωτικό καθεστώς του 1964 προσπάθησε να διατηρήσει την περιοχή υπό κρατικό έλεγχο, εμποδίζοντας

“ξένες παρεμβάσεις” (McCormick, 2006). Κατά την Cummings (1990:44, 1995) η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων και άλλων έργων μεγάλης κλίμακας στην Αμαζονία δεν εξυπηρετεί μόνο την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών αλλά παράλληλα είναι μέρος της εφαρμογής μιας ευρύτερης “σιωπηλής” πολιτικής ατζέντας που εξυπηρετεί συμφέροντα μιας πολιτικής και οικονομικής ελίτ και αντιμετωπίζει την περιοχή της Αμαζονίας ως μια **αποικία υπό καθεστώς εκμετάλλευσης** η οποία παρέχει πρώτες ύλες στη διεθνή αγορά εις βάρος των δικαιωμάτων των ιθαγενών και της περιβαλλοντικής προστασίας. Η περίπτωση του φράγματος της Balbina, της δέσμευσης των εκτάσεων των Waimiri-Atroari και της γενοκτονίας τους είναι ενδεικτική της άποψης της αυτής.

Η κατασκευή μεγάλων φραγμάτων στην περιοχή της Αμαζονίας δεν αναμένεται να ανακοπεί στο μέλλον με δεδομένο και τον κίνδυνο ενεργειακής κρίσης που υπάρχει. Σύμφωνα με τα κυβερνητικά σχέδια προωθείται η κατασκευή, εντός της επόμενης δεκαετίας, 25 νέων φραγμάτων στην ευαίσθητη περιοχή αυτή (McCormick, 2006) στην οποία και είναι πλέον διακριτές γεωγραφικά οι σφαίρες επιρροής των εταιριών κατασκευής φραγμάτων. Οι ευρύτερες **συγκρούσεις γύρω από την κατοχή και τον έλεγχο της γης** που λαμβάνουν χώρα έχουν θέσει την Αμαζονία υπό καθεστώς κινδύνου: Σύμφωνα με στοιχεία του Πανεπιστημίου της Minas Gerais, έως το 2050 κινδυνεύει να καταστραφεί το 40% του οικοσυστήματος της Αμαζονίας (Μαρκεζίνη, 2006).

Για τη **συμβολική σημασία των φραγμάτων** στις δύο χώρες, η οποία βρίσκεται σε συμφωνία με τα όσα αναφέρονται γενικά στη βιβλιογραφία (κεφ.2.2.), πολλά θα μπορούσαν να λεχθούν συμπληρωματικά των όσων προαναφέρθηκαν στο κύριο μέρος της εργασίας (π.χ. δηλώσεις Nehru- υδροηλεκτρικό έργο Bhakra Nangal, Jaynarayan Vyas-φράγμα Sardar Sarovar, χαρακτηρισμός φράγματος Itaipu ως σύγχρονο θαύμα του κόσμου, κ.α.). Ενδεικτικά, ως συμπληρωματικά στοιχεία, αναφέρονται τα εξής δυο γεγονότα που έλαβαν χώρα:

- Σε μία τηλεοπτική διαφήμιση η οποία αποτέλεσε μέρος μιας καμπάνιας που υλοποίησε η Eletronorte με στόχο την ενίσχυση της δημόσιας αποδοχής για το φράγμα Balbina στη Βραζιλία, μια γυναίκα των σπηλαίων, με ένα κόκαλο στερεωμένο στα μαλλιά της, χρησιμοποιήθηκε συμβολικά για την καλλιέργεια της άποψης ότι χωρίς το φράγμα της Balbina η πόλη Manaus θα επέστρεφε στη νεολιθική εποχή. Το σλόγκαν της δημόσιας αυτής καμπάνιας ήταν η φράση: “Όποιος είναι ενάντια στο φράγμα της Balbina είναι εναντίον σου!” (Fearnside, 1989), φράση η οποία ουσιαστικά μεταδίδει το μήνυμα ότι οι αντιτιθέμενοι στο φράγμα θα πρέπει να θεωρούνται ως εχθροί της εθνικής ανάπτυξης.
- Όταν πέθανε ο J.Patel, πρώην πρωθυπουργός του κρατιδίου Gujarat και ένθερμος υποστηρικτής της κατασκευής του φράγματος Sardar Sarovar στην Ινδία, οι στάχτες του διασκορπίστηκαν συμβολικά στο εργοτάξιο του φράγματος (Roy 2000:122).

Στη συνέχεια γίνεται μία προσπάθεια να εξειδικευτούν οι παραπάνω γενικές διαπιστώσεις στα πεδία τα οποία φαίνονται να διακρίνονται ως σημεία εστίασης των αναλύσεων που καταγράφονται στη βιβλιογραφία η οποία συγκεντρώθηκε. Τα πεδία αυτά αφορούν την εμπλοκή της Παγκόσμιας Τράπεζας στη διαμόρφωση του

καθεστώτος κατασκευής των φραγμάτων και την “παθογένεια” της διαδικασίας εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

5.1.2. Εμπλοκή Παγκόσμιας Τράπεζας στη διαμόρφωση του καθεστώτος κατασκευής φραγμάτων

Είναι φανερό ότι η κατανόηση του καθεστώτος κατασκευής φραγμάτων και της δημιουργίας και εξέλιξης των κινητοποιήσεων ενάντια στα έργα αυτά στη Βραζιλία και την Ινδία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την μελέτη της εμπλοκής της Παγκόσμιας Τράπεζας. Η μελέτη αυτή είναι αναγκαία καθώς η Παγκόσμια Τράπεζα αποτέλεσε στην πλειοψηφία των περιπτώσεων ένα (υποψήφιο) χρηματοδότη της κατασκευής των φραγμάτων και έναν βασικό δρώντα διαμόρφωσης του καθεστώτος κατασκευής των έργων αυτών⁵⁷. Παράλληλα, η εμπλοκή της ήταν ένας από τους κρισιμότερους παράγοντες για τη διεθνοποίηση των εκστρατειών ενάντια στα φράγματα. Επιπλέον, στις περιπτώσεις όπου υπήρξε απομάκρυνση της Παγκόσμιας Τράπεζας από τη χρηματοδότηση των έργων λόγω της πίεσης που της ασκήθηκε μέσω της υλοποίησης διεθνικών εκστρατειών, συνήθως η απομάκρυνση αυτή συνοδεύτηκε και από την αποχώρηση και άλλων χρηματοδοτών (π.χ. φράγμα Sardar Sarovar στην Ινδία, φράγματα στον ποταμό Xingu στη Βραζιλία, κ.α.).

Η **Παγκόσμια Τράπεζα** δημιουργήθηκε με στόχο να βοηθήσει στην ανοικοδόμηση της Ευρώπης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αργότερα, αναπροσδιόρισε το ρόλο της με σκοπό να συμβάλλει στην εξάλειψη της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Σήμερα πλέον λειτουργεί ως φορέας χρηματοδότησης αναπτυξιακών προγραμμάτων για τη βελτίωση των οικονομικών συνθηκών των αναπτυσσόμενων χωρών (Caritas Australia, 2007). Αποτελεί **το μεγαλύτερο αναπτυξιακό οργανισμό**, τον παγκόσμιο συντονιστή των αναπτυξιακών παρεμβάσεων του “πρώτου” στον “τρίτο” κόσμο (Cooke, 2004). Μαζί και με άλλους παγκόσμιους οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου ασκούν πολιτικές οι οποίες καθορίζονται από τα κέντρα διεθνούς ισχύος και τις πλούσιες χώρες και επηρεάζουν τις εθνικές οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών και το σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας. Λόγω της ισχύος τους αυτής, οι παραπάνω οργανισμοί θεωρούνται ότι **αποτελούν τους μηχανισμούς μιας αναπτυσσόμενης δομής παγκόσμιας διακυβέρνησης** (Cooke 2004, Caritas Australia 2007). Ειδικά στον τομέα διαχείρισης των υδατικών πόρων, η Παγκόσμια Τράπεζα διαδραματίζει ένα πολύ καθοριστικό ρόλο στη λήψη σχετικών αποφάσεων παγκοσμίως, καθώς είναι η σημαντικότερη πηγή χρηματοδότησης εθνικών προγραμμάτων που εντάσσονται στον τομέα αυτό. Η άλλη όψη της ισχύος της όμως αυτής όμως είναι η **έλλειψη λογοδοσίας, αυτονομίας και ευελιξίας** στην πολιτική διαχείρισης των υδατικών πόρων που εφαρμόζει (Moore, Sklar 1998:345).

Τα δάνεια που χορηγούνται από την Παγκόσμια Τράπεζα και τους άλλους παγκόσμιους οργανισμούς που προαναφέρθηκαν υπόκειται σε **όρους και**

---

⁵⁷ Οι όροι και οι δεσμεύσεις δανειοδότησης που καθορίζονταν από την Παγκόσμια Τράπεζα και από άλλους φορείς χρηματοδότησης ουσιαστικά καθόριζαν τους όρους και τους “παίχτες” της κατασκευής φραγμάτων. Για παράδειγμα η Ιαπωνία αρχικά είχε δεχθεί να δανειοδοτήσει την κατασκευή του έργου Sardar Sarovar της Ινδίας, με τον όρο της αγοράς των τουρμπινών από την ιαπωνική εταιρεία Sumitomo Corporation (Roy, 2000:60).

δεσμεύσεις, η εφαρμογή των οποίων πραγματοποιείται κυρίως μέσω της υλοποίησης **προγραμμάτων δομικών αλλαγών** (structural adjustment programs). Τα περισσότερα από τα προγράμματα αυτά επιβάλλουν περικοπές στις δημόσιες εθνικές δαπάνες των χωρών-δανειοληπτών (π.χ. στον τομέα της υγείας και της εκπαίδευσης), αύξηση των επιτοκίων για την αντιμετώπιση του πληθωρισμού, κ.α. Επιπλέον, η εφαρμογή των όρων δανειοδότησης στις αναπτυσσόμενες χώρες η οποία απαιτεί την κατάργηση των μέτρων προστασίας των εγχώριων βιομηχανιών και το “άνοιγμα” των αγορών στις εισαγωγές από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις Η.Π.Α., δημιουργεί συνθήκες άνισου ανταγωνισμού καθώς οι πλουσιότερες χώρες δεν είναι αναγκασμένες να τηρούν αντίστοιχους εμπορικούς κανόνες. Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας, την όξυνση της φτώχειας κυρίως στις ομάδες των μικρο-επιχειρηματιών και των αγροτών στις αναπτυσσόμενες χώρες και την όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο (Caritas Australia, 2007).

Η εφαρμογή των όρων και των δεσμεύσεων αυτών σε συνδυασμό με τα προβλήματα μη ολοκληρωμένων και μη αξιόπιστων εκτιμήσεων του κόστους των αναπτυξιακών έργων, κακής διαχείρισης των οικονομικών πόρων και διαφθοράς που εμφανίζονται οδηγούν στην αδυναμία των χωρών δανειοληπτών να αποπληρώσουν τα δάνεια που τους έχουν χορηγηθεί από την Παγκόσμια Τράπεζα. Αυτό τις οδηγεί σε μια “**κατάσταση παγίδευσης**”, καθώς για την αντιμετώπιση του χρέους τους αυτού στρέφονται στην εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και στην αποκοπή των δημοσίων κοινωνικών παροχών, πολιτικές οι οποίες με τη σειρά τους ενισχύουν τα οξυμμένα προβλήματα φτώχειας και κοινωνικών ανισοτήτων, για την επίλυση των οποίων απαιτείται εκ νέου η κατάθεση αιτήσεων δανειοδότησης (Wright, 2005:163).

Με δεδομένη την κατάσταση αυτή και το γεγονός ότι η δανειοδότηση της κατασκευής έργων μεγάλης κλίμακας στον τομέα διαχείρισης των υδατικών πόρων αποτέλεσε προτεραιότητα στην ιστορία της Παγκόσμιας Τράπεζας από την ίδρυση της (Moore, Sklar 1998:345), είναι εύκολο να γίνει κατανοητή η **σχέση εξάρτησης** χωρών που κατατάσσονται στις πρώτες θέσεις όσον αφορά την κατασκευή φραγμάτων (όπως η Ινδία και η Βραζιλία) με την Παγκόσμια Τράπεζα. Ακριβώς αυτή η κατάσταση παγίδευσης διαπιστώνεται από τη Roy (2000:58) για την χώρα της, την **Ινδία**. Λόγω του χρέους της η Ινδία προσπαθεί συνεχώς να εξασφαλίσει την παροχή νέων δάνειων για την αποπληρωμή παλιότερων από αυτά. Στην περίπτωση της **Βραζιλίας**, ενδιαφέρον (όπως προαναφέρθηκε) παρουσιάζει το γεγονός η Παγκόσμια Τράπεζα άρχισε να εγκρίνει με ταχείς ρυθμούς αιτήσεις δανειοδότησης της κυβέρνησης της Βραζιλίας για την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων μόνο μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1964.

Η σχέση αυτή εξάρτησης έχει πολλές πτυχές, από τις οποίες προκύπτουν σημαντικά **ερωτήματα** τα οποία αφορούν την πολιτική αυτονομία, την οικονομική ανάπτυξη των χωρών αυτών, το ζήτημα του χρέους του αναπτυσσόμενου κόσμου, την αποδοτικότητα των πολιτικών που ακολουθούνται για την εξάλειψη της φτώχειας, το “σκοτεινό πρόσωπο” της παροχής αναπτυξιακής βοήθειας, το ρόλο των παγκόσμιων οργανισμών, τη συμμετοχή των ευρύτερων κοινωνικών ομάδων στη λήψη

αποφάσεων, κ.α. Από το σύνολο αυτό των θεμάτων⁵⁸ θα γίνει προσπάθεια να αναφερθούν στη συνέχεια τα σημαντικότερα από αυτά τα οποία αφορούν την περιβαλλοντική προστασία, την κοινωνική δικαιοσύνη και την σχέση των κοινωνικών και περιβαλλοντικών κινήματων ενάντια στα φράγματα με την Παγκόσμια Τράπεζα και τους κρατικούς μηχανισμούς των δύο προς εξέταση χώρων.

5.1.3. “Παθογένεια” διαδικασίας εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων

Παρά την έντονη δραστηριοποίηση της στον τομέα της δανειοδότησης της κατασκευής μεγάλων φραγμάτων και τη δημοσιοποίηση σχετικών κατευθυντήριων περιβαλλοντικών και κοινωνικών αρχών, η **Παγκόσμια Τράπεζα** σπάνια πραγματοποίησε ικανοποιητικές εκτιμήσεις των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των έργων αυτών. Εσωτερικές αναφορές αξιολόγησης αλλά και αναφορές από εξωτερικούς μελετητές διαπιστώνουν μία **σωρεία προβλημάτων** όσον αφορά την ομαλή εξέλιξη της διαδικασίας εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων εντός του οργανισμού αυτού: εκ των υστέρων, περιορισμένου εύρους και όχι εκ των προτέρων εκτίμηση των επιπτώσεων σε όλα τα στάδια του κύκλου ζωής των έργων, έμφαση στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων στο στάδιο κατασκευής παρά αποφυγή δημιουργίας τους μέσω κατάλληλων επιλογών στο σχεδιασμό και τη χωροθέτηση τους, περιορισμένη εξέταση των επιπτώσεων των έργων όσον αφορά την αντιμετώπιση της φτώχειας και τη συνολική τους βιωσιμότητα, κ.α. (Moore, Sklar 1998:345).

Το ζήτημα όμως αυτό δεν είναι το μοναδικό πρόβλημα που εμφανίζεται στην ομαλή εξέλιξη της διαδικασίας εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της κατασκευής φραγμάτων. Η περίπτωση του έργου Sardar Sarovar στην **Ινδία** είναι ενδεικτική: Η διαδικασία έγκρισης του δανείου από την Παγκόσμια Τράπεζα για την κατασκευή του έργου ολοκληρώθηκε πριν ακόμα υπάρξει **περιβαλλοντική έγκριση** κατασκευής του από τους εθνικούς αρμόδιους οργανισμούς. Τελικά (όπως προαναφέρθηκε), η υλοποίηση του έργου προχώρησε ως εξαίρεση της νόμιμης διαδικασίας η οποία απαιτούσε την εκπόνηση μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Ουσιαστικά δηλαδή, το δάνειο της Παγκόσμιας Τράπεζας λειτούργησε ως μέσο νομιμοποίησης της κατασκευής του έργου και ως μέσο παράκαμψης των εθνικών νομοθετικών απαιτήσεων.

Για τη **Βραζιλία** τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν γύρω από το θέμα είναι αναλυτικότερα. Πολλά φράγματα στη χώρα αυτή κατασκευάστηκαν χωρίς την εκπόνηση μελέτης εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων επειδή δεν υπήρχε αντίστοιχη νομοθετική απαίτηση κατά την περίοδο λήψης των σχετικών αποφάσεων. Ακόμα και όταν όμως θεσπίστηκε ο σχετικός **νόμος (1986)**, η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων γινόταν με χρονική καθυστέρηση (είτε μετά την αποπεράτωση του έργου είτε κατά τη διάρκεια υλοποίησής του) και δεν ήταν

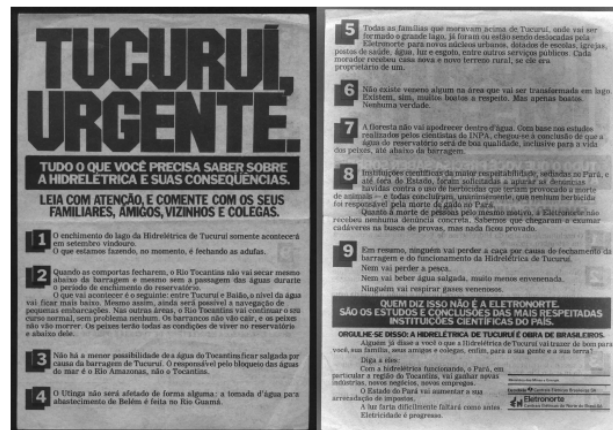
---

⁵⁸ Τα θέματα αυτά αναφέρονται στη Διακήρυξη Manibeli, την οποία υπέγραψαν 326 ομάδες από 44 χώρες, ζητώντας την παύση (moratorium) της χρηματοδότησης των μεγάλων φραγμάτων από την Παγκόσμια Τράπεζα έως ότου αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που υπάρχουν (McCully, 2001:308).

ολοκληρωμένη και αξιόπιστη. Επιπλέον, υπήρξαν περιπτώσεις στις οποίες η εκτίμηση αυτή όταν πραγματοποιήθηκε-όπως πραγματοποιήθηκε- χρησιμοποιήθηκε είτε ως μέσο νομιμοποίησης των κυβερνητικών αποφάσεων κατασκευής των φραγμάτων είτε ως μέσο “δημόσιου καλλωπισμού” της εικόνας των έργων αυτών. Ενδεικτικά αναφέρονται τα παρακάτω παραδείγματα τα οποία στηρίζουν αυτήν την άποψη:

- **Φράγμα Tucuruí:** Η πρώτη φάση κατασκευής ξεκίνησε το 1975 και η δεύτερη το 1998 (McCormick, 2006). Μέχρι πρόσφατα η Eletronorte παρουσίαζε το Tucuruí-II, ως συνέχεια του πρώτου έργου, η κατασκευή του οποίου είχε αποφασιστεί πριν την έκδοση του νόμου για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων το 1986, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να αποφύγει την εκπόνηση της αναγκαίας μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Fearnside, 1999). Για το Tucuruí-I, η Eletronorte είχε εκπονήσει μία “μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων” περιορίζοντας το περιεχόμενο της στην εξέταση του ζητήματος της απώλειας ξυλείας στην λεκάνη κατάκλυσης (Khagram, 2004:154).

Εικόνα 33: Φυλλάδιο στο οποίο η Eletronorte διαβεβαιώνει ότι η κατασκευή του φράγματος Tucuruí-I δεν πρόκειται να προκαλέσει αρνητικές συνέπειες. Η διανομή του έγινε από ελικόπτερο που πραγματοποίησε πτήση πάνω από την περιοχή (Fearnside, 2001)

- **Φράγμα Balbina:** Η περιβαλλοντική συμβατότητα του έργου υποστηρίχθηκε από την Eletronorte μέσω της μετάδοσης μιας 15λεπτης διάρκειας ραδιοφωνικής διαφήμισης το 1987 στην πόλη Manaus, στην οποία “ακουγόταν” η φωνή του πνεύματος των δασών Curupira το οποίο διαβεβαίωνε ότι δεν θα επέτρεπε την κατασκευή του φράγματος αν αυτό δεν είχε θετικές επιπτώσεις στα είδη της πανίδας (Fearnside, 1989). Η επιχείρηση διάσωσης της άγριας πανίδας (Operação Muiraquitã), η οποία πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια από ανειδίκευτους εργάτες χωρίς να έχει πραγματοποιηθεί προηγουμένως καμία βιολογική έρευνα, προβλήθηκε δημόσια ως μία σημαντική κρατική πρωτοβουλία που αναλήφθηκε υπέρ της περιβαλλοντικής προστασίας (Fearnside 1989, Cummings 1990:54).

Η προβληματική εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων οφείλεται μεταξύ άλλων και στην παθογένεια που χαρακτηρίζει την αλυσίδα παραγωγής τους. Η παθογένεια αυτή έγκυται στο **καθεστώς της κατά παραγγελίας υλοποίησης μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων**, πρόβλημα το οποίο εμφανίζεται για

παράδειγμα και στη δική μας χώρα (Τρούμπης, 1999:201). Οι υποστηρικτές και οι αρμόδιοι για την κατασκευή των έργων (κυβερνητικοί φορείς) αναθέτουν την εκπόνηση των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε εταιρίες συμβούλων-περιβαλλοντολόγων (ορισμένα στελέχη των οποίων ανήκουν έμμεσα ή άμεσα στις ομάδες που προωθούν την υλοποίηση των έργων), ελέγχοντας το τελικό περιεχόμενο των μελετών αυτών. Στο επόμενο στάδιο της “αλυσίδας παραγωγής” ο προβληματικός έλεγχος της ποιότητας των μελετών αυτών από τους αρμόδιους φορείς αδυνατεί να εντοπίσει τα προβληματικά τους σημεία, να οδηγήσει στην πραγματοποίηση ορισμένων βελτιώσεων στο σχεδιασμό τους ή ακόμα και στην τελική απόρριψη της έγκρισης τους, στην περίπτωση που αυτό θα ήταν δικαιολογημένο. Τελικά οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων, οι οποίες παρουσιάζουν έτσι και αλλιώς εγγενή προβλήματα ως τεχνικά εργαλεία εφαρμογής της περιβαλλοντικής πολιτικής, υποβαθμίζονται σε **εργαλεία παραγωγής “θεσμικών άλλοθι”** (Τρούμπης, 1999:201). Το καθεστώς αυτό της κατά παραγγελίας υλοποίησης μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων από εταιρίες συμβούλων-περιβαλλοντολόγων στη **Βραζιλία** το οποίο ελέγχουν ισχυρά λόμπυ (π.χ. εκείνα των *barraqueiros*) και το συντηρεί μια κυβέρνηση επιρρεπής στην υλοποίηση φαραωνικών έργων και “έργων-βαμπίρ”⁵⁹ (“vampire projects”) περιγράφεται πολύ αναλυτικά σε όλες τις δημοσιεύσεις του Fearnside που συγκεντρώθηκαν.

Για την περίπτωση της **Βραζιλίας** η ύπαρξη αυτή της παθογένειας στη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων έχει μελετηθεί και στα πλαίσια της “**επιστημονικοποίησης**” (**scientification**) της πολιτικής κατασκευής φραγμάτων από την McCormick (2006). Ο όρος “επιστημονικοποίηση” περιγράφει τη διεργασία αλληλεπίδρασης μεταξύ επιστήμης και διοικητικής γραφειοκρατίας την οποία περιέγραψε ο Habermas. Η διοίκηση “χρησιμοποιεί” την επιστημονική τεκμηρίωση για να νομιμοποιήσει τις αποφάσεις της, ενώ παράλληλα οι επιστήμονες “προσφέρουν” την τεκμηρίωση αυτή προς τους γραφειοκράτες θεωρώντας την πράξη τους αυτή ως απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση της χρηματοδότησης της έρευνας τους και ως “απόδειξη” του κοινωνικού τους ρόλου (Τρούμπης, 1999:111).

Η πολιτική κατασκευής φραγμάτων και γενικά η κυβερνητική διαδικασία λήψης αποφάσεων στη Βραζιλία είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαδικασίας αυτής επιστημονικοποίησης της πολιτικής. Η λήψη πολιτικών αποφάσεων στη χώρα αυτή βασίζεται ολοκληρωτικά στην επιστημονική εμπειρογνωμοσύνη χωρίς να επιτρέπει την ύπαρξη κάποιου τυπικού, πραγματικού και όχι “εικονικού”, χώρου (π.χ. χώρος που παρέχεται από περιβαλλοντικές ακροάσεις) για την ενσωμάτωση απόψεων μη εμπειρογνωμόνων (McCormick, 2006)⁶⁰. Οι δομές του κράτους τροποποιούνται από

---

⁵⁹ Ως “έργα-βαμπίρ” (“vampire projects”) είναι γνωστά τα έργα εκείνα την κατασκευή των οποίων η κυβέρνηση επαναφέρει στο προσκήνιο μετά την πάροδο κάποιου χρόνου όταν πια έχει αποκλιμακωθεί η κινητοποίηση και η δημόσια κριτική ενάντια σε αυτά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός “έργου-βαμπίρ” είναι το φράγμα Belo Monte στον ποταμό Xingu (Fearnside, 2002).

⁶⁰ Ακόμα όμως και αν υπάρχει ένας θεσμικά διαθέσιμος χώρος αυτής της μορφής, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των δημοσίων περιβαλλοντικών ακροάσεων (environmental hearing), αυτό δε σημαίνει ότι οι απόψεις που διατυπώνονται από το κοινό θα επηρεάσουν τη λήψη αποφάσεων (Fearnside, 2002). Η συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία της περιβαλλοντικής ακρόασης για την κατασκευή του φράγματος Belo Monte αποτελεί ένα ενδιαφέρον παράδειγμα προβληματικής διεξαγωγής των περιβαλλοντικών ακροάσεων: Πραγματοποιήθηκε στην πόλη Altamira, στην αίθουσα ενός μικρού κινηματογράφου. Ένας σημαντικός αριθμός θέσεων εντός του κινηματογράφου είχε δεσμευτεί για τους εκπροσώπους των δημόσιων αρχών, ενώ σε αρκετούς από τους κατακριτές του έργου δεν επιτράπηκε η είσοδος με τη δικαιολογία της έλλειψης χώρου (Fearnside, 2006).

ομάδες τεχνοκρατών ώστε να ενισχύεται ο κανονιστικός ρόλος εμπειρογνωμοσύνης που διαδραματίζουν στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή των πολιτικών στη Βραζιλία. Συχνά οι επιστήμονες αυτοί “παράγουν” νέα επιστημονική γνώση μέσα από χρηματοδοτούμενες και ελεγχόμενες από ιδιωτικά συμφέροντα έρευνες (McCormick, 2006). Ένας μεγάλος αριθμός κοινωνικών κινημάτων παγκοσμίως έχει επισημάνει τον τρόπο με τον οποίο η **χρηματοδότηση της επιστημονικής έρευνας από ιδιωτικά συμφέροντα (πολυεθνικές εταιρίες)** μπορεί να οδηγήσει στην “καλυμμένη” εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών οι οποίες μπορούν να ενισχύσουν την αύξηση των κερδών του ιδιωτικού τομέα εις βάρος της περιβαλλοντικής προστασίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης (McCormick, 2006).

Το κίνημα ενάντια στα φράγματα στη Βραζιλία αμφισβήτησε ακριβώς αυτή τη διαδικασία χρήσης της επιστημονικής τεκμηρίωσης για τη χάραξη πολιτικών διαχείρισης υδατικών πόρων και παραγωγής ενέργειας, τονίζοντας την ανάγκη για ιδεολογικό αναπροσδιορισμό της σχέσης επιστήμης και πολιτικής. Η διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, η οποία όπως προαναφέρθηκε αποτελεί το βασικό πεδίο εντός του πραγματοποιείται ο διάλογος μεταξύ επιστημόνων, ακτιβιστών, τοπικών κοινοτήτων και κράτους, βρέθηκε στο επίκεντρο της αμφισβήτησης αυτής (McCormick, 2006), όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της κατασκευής του φράγματος Belo Monte στον ποταμό Xingu όπου η επίλυση των διαφωνιών σχετικά με τη νομιμότητα διεξαγωγής αυτής της διαδικασίας έχει ακολουθήσει πλέον τη δικαστική οδό.

Στην περίπτωση της **Ινδίας** η συζήτηση που αποτυπώνεται στη βιβλιογραφία σχετικά με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των φραγμάτων παρατηρήθηκε ότι είχε διαφορετική μορφή. Δηλαδή σε βιβλία που αφορούν αποκλειστικά το αναπτυξιακό έργο της κοιλάδας του ποταμού Narmada (π.χ. Alvares, Billorey, 1988) πραγματοποιείται μια αναλυτική καταγραφή και επεξεργασία στοιχείων που αφορούν τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις των φραγμάτων, χωρίς ωστόσο οι συγγραφείς να εντάσσουν τα ζητήματα αυτά σε μια διατυπωμένη με σαφήνεια συζήτηση περί επιστημονικοποίησης της πολιτικής. Η μελέτη των επιπτώσεων αυτών εντάσσεται σε ένα **πλαίσιο αμφισβήτησης του αναπτυξιακού μοντέλου** που διαμορφώνει και προωθεί το κράτος της Ινδίας χωρίς τη συμμετοχή των πολιτών και χωρίς την ολοκληρωμένη μελέτη του κοινωνικού και περιβαλλοντικού κόστους των αναπτυξιακών της επιλογών.

5.1.4. Κοινωνικό κόστος κατασκευής έργων-εφαρμογή προγραμμάτων αποζημίωσης και μετεγκατάστασης

Κοινωνικό κόστος κατασκευής έργων

Η μελέτη των περιπτώσεων κατασκευής φραγμάτων στις δύο χώρες επιβεβαιώνει αυτό που αναφέρεται ως κοινά αποδεκτό στη βιβλιογραφία και το οποίο αναγνωρίστηκε και στην πρόσφατη αναφορά της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα: ότι δηλαδή **το κόστος της κατασκευής των έργων αυτών κατά κανόνα το επωμίζονται οι περισσότερο φτωχές και περιθωριοποιημένες πληθυσμιακές ομάδες**. Στην περίπτωση της Βραζιλίας, το κόστος της κατασκευής φραγμάτων στην περιοχή του Αμαζονίου το επωμίζονται κατά κύριο λόγο οι φυλές των ιθαγενών (φυλές Waimiri-Atroari-φράγμα Balbina, φυλή Parakana-φράγμα Tucuruí, φυλές στη λεκάνη απορροής του ποταμού Xingu) ενώ στην περίπτωση του φράγματος Sardar Sarovar στην Ινδία σε μεγάλο βαθμό οι ομάδες των adivasi.

Πιο συγκεκριμένα για το ζήτημα των **adivasi**, ο Baviskar (1995:36) που έχει πραγματοποιήσει ανθρωπολογική έρευνα στην κοιλάδα της Narmada η οποία εξειδικεύεται και στο ζήτημα της κινητοποίησης των adivasi, υποστηρίζει ότι η **θεωρία του οικολογικού μαρξισμού** εξηγεί σε ικανοποιητικό βαθμό τη σχέση που έχουν αναπτύξει οι adivasi με το κράτος της Ινδίας. Η θεωρία αυτή, η οποία αναπτύχθηκε με την ενσωμάτωση οικολογικών διαστάσεων στη μαρξιστική θεωρία, υποστηρίζει ότι η πολιτική οικολογία (ecological politics) σαφώς αφορά τα θέματα των κοινωνικών τάξεων ωστόσο δεν περιορίζεται μόνο σε αυτά. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι, στο όνομα της εθνικής ανάπτυξης, ελίτ μέσω των θεσμών του κράτους και της αγοράς και συχνά σε συνεργασία με ξένα συμφέροντα σφετερίζονται τους φυσικούς πόρους μετατρέποντας τους σε εμπορεύσιμα είδη (commodities). Οι ελίτ αυτές έχοντας την δυνατότητα αγοράς και κατανάλωσης των πόρων προκαλούν την υποβάθμιση της ποιότητας τους. Η αφαίρεση του δικαιώματος πρόσβασης και χρήσης των πόρων από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο σε συνδυασμό με αυτήν την υποβάθμιση τους έχουν αρνητικές συνέπειες στις κοινωνικές εκείνες ομάδες των οποίων η επιβίωση εξαρτάται από τους πόρους αυτούς. Οι ομάδες αυτές οδηγούνται σε μια αποξένωση (alienation) και σε μια ευρύτερη απώλεια της πολιτισμικής τους αυτονομίας και της ισχύος τους.

Και ενώ το κοινωνικό κόστος των έργων το επωμίζονται συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες άμεσα ή έμμεσα επηρεαζόμενων στο όνομα της “εθνικής ανάπτυξης” και του “κοινού καλού”, οι ομάδες αυτές δεν έχουν οφέλη από τη λειτουργία των έργων. Κατά κύριο λόγο, στη **Βραζιλία**, η παραγόμενη ενέργεια εξυπηρετεί τις ανάγκες των αστικών κέντρων ή τις ανάγκες λειτουργίας ενεργοβόρων βιομηχανικών εγκαταστάσεων (φράγματα Sobradinho, Balbina, Ità και Machadinho και Tucuruí). Η πολιτική που ακολουθεί η διαχειριστική αρχή η οποία έχει αναλάβει τη ρύθμιση της κατανομής των υδάτων του Sardar Sarovar στην **Ινδία** και τα σχέδια “οικονομικής αναγέννησης” που αυτή προγραμματίζει να υλοποιήσει έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά τη μελέτη της κατανομής των οφελών από τη λειτουργία του μέγα-φράγματος αυτού. Από την κατασκευή του θα επωφεληθούν κυρίως βιομηχανικές εταιρίες (εταιρίες ζάχαρης, χημικές εταιρίες) που θα λειτουργήσουν στην περιοχή. Επιπλέον, το περιεχόμενο της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου το 2000 σχετικά με το έργο αυτό παρουσιάζει πολύ ενδιαφέροντα σημεία προβληματισμού όσον

αφορά το κοινωνικό κόστος των έργων και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Cullet (2001), πραγματοποιεί μια ενδιαφέρουσα σχετική ανάλυση επισημαίνοντας τα παρακάτω σημεία:

- Η απόφαση αποτυγχάνει να θέσει στο επίκεντρο την ανθρώπινη διάσταση των αναπτυξιακών έργων που σχετίζεται με το περιβαλλοντικό τους κόστος, δίνοντας έμφαση κυρίως σε θέματα γραφειοκρατικών ρυθμίσεων. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της η περιβαλλοντική διαχείριση διαφοροποιείται από την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (π.χ. οι εκτοπιζόμενοι από την κατασκευή των καναλιών δεν θεωρούνται από το δικαστήριο ως επηρεαζόμενοι από το έργο).
- Αρκετά σημεία της απόφασης, κυρίως αυτά που αφορούν τη συμμετοχή των επηρεαζόμενων από το έργο στη λήψη αποφάσεων, δε βρίσκονται σε συμφωνία με τις μη δεσμευτικές αρχές διεθνών οργανισμών που αφορούν τα πολιτικά και τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προστασία των ιθαγενών και του περιβάλλοντος.
- Το δικαστήριο θεωρεί ότι οι adivasi βρίσκονται σε μειονεκτική θέση επειδή δεν απολαμβάνουν το σύγχρονο τρόπο ζωής που προσφέρει η “ανάπτυξη” και συνεπώς υποστηρίζει ότι οι αλλαγές που θα επιφέρει η κατασκευή και η λειτουργία του φράγματος μπορούν να επιδράσουν θετικά σε αυτούς.

“οι adivasi δικαιούνται και αυτοί μοντέρνα ρούχα, κάλτσες,
παπούτσια, δαχτυλίδια και ρολόγια”

(Gautam Thakar, 1999, φυλλάδιο “Το έργο Sardar Sarovar και τα ανθρώπινα δικαιώματα”, αναφορά από Sangvai, 2002:170)

Προγράμματα αποζημίωσης και μετεγκατάστασης

Τα προγράμματα μετεγκατάστασης και αποζημίωσης που υλοποιήθηκαν από τις κυβερνήσεις μετά από τις εγχώριες κινητοποιήσεις και τις διεθνείς εκστρατείες που υλοποιήθηκαν ήταν σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν προβληματικά (π.χ. φράγμα Sardar Sarovar, φράγμα Balbina στη Βραζιλία). Εξαίρεση ίσως αποτελεί η περίπτωση του φράγματος Itaipu στη Βραζιλία. Εκτός από την χαμηλή ποιότητα των προγραμμάτων αυτών η οποία έχει να κάνει και με το γεγονός ότι δεν υπάρχει, τουλάχιστον στην Ινδία, επίσημη πολιτική μετεγκατάστασης των επηρεαζόμενων από τα φράγματα ομάδων, πρόβλημα υπήρξε και με τους δικαιούχους των προγραμμάτων αυτών. Δηλαδή τα προγράμματα αυτά απευθυνόταν μόνο στους άμεσα και όχι στους έμμεσα επηρεαζόμενους και σε όσους διέθεταν τίτλους ιδιοκτησίας γης⁶¹. Για το αν οι γυναίκες αποκλείστηκαν ή όχι από την παροχή αυτών των προγραμμάτων μετεγκατάστασης και αποζημίωσης δεν υπήρξαν επαρκή στοιχεία για γενίκευση των συμπερασμάτων για το σύνολο των περιπτώσεων. Η αναφορά που συνέταξε το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια σχετικά με τις συνθήκες μετεγκατάστασης των εκτοπιζόμενων από το Sardar Sarovar στην Ινδία αναφέρει αρκετά στοιχεία τα οποία

---

⁶¹Ως άμεσα επηρεαζόμενοι θεωρούνται εκείνοι των οποίων οι εκτάσεις απαλλοτριώνονται για την κατασκευή των φραγμάτων. Δε διαθέτουν πάντα τίτλους ιδιοκτησίας γης (π.χ. adivasi). Ως έμμεσα επηρεαζόμενοι θεωρούνται εκείνοι οι οποίοι δεν κατοικούν στη λεκάνη κατάκλυσης του έργου αλλά επηρεάζονται από την κατασκευή και τη λειτουργία του (π.χ. κοινότητες στα κατάντη).

φανερώνουν τις δομές και τους μηχανισμούς εκείνους μέσω των οποίων αποκλείονται οι γυναίκες από την παροχή των προγραμμάτων αυτών.

5.2. Βασικές παράμετροι συγκριτικής ανάλυσης των κινημάτων ενάντια στα φράγματα

Γεωγραφική επέκταση κινητοποίησης και δομή κινημάτων

Η ιστορική εξέλιξη των κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων τις τελευταίες δεκαετίες στη Βραζιλία και στην Ινδία αναλύθηκε συνοπτικά στα κεφάλαια 3.3. και 4.2. Οι κινητοποιήσεις αυτές στη Βραζιλία (σε αντίθεση με την Ινδία) οδήγησαν στην δημιουργία ενός **εθνικού κινήματος** ενάντια στα φράγματα, το οποίο μάλιστα είναι το μοναδικό κίνημα με αυτή τη δομή παγκοσμίως. Μέσα από τη μελέτη της βιβλιογραφίας, διαπιστώνεται ότι η επαφή και η δικτύωση ισχυρών ομάδων που δραστηριοποιήθηκαν ενάντια στα φράγματα σε διαφορετικές περιοχές της Βραζιλίας (π.χ. CRAB, CRABI, Κίνημα για την Ανάπτυξη του Υπεραμαζονικού και του ποταμού Xingu, κ.α.) οδήγησε στην ίδρυση του M.A.B. Στην Ινδία κάτι αντίστοιχο δε συνέβη. Η ισχυρότερη κινητοποίηση ενάντια στα φράγματα εμφανίστηκε στην κοιλάδα του ποταμού Narmada. Είναι επίφοβο με δεδομένους τους περιορισμούς στη διαθεσιμότητα της βιβλιογραφίας που υπάρχουν να επιχειρηθεί στα πλαίσια της παρούσας εργασίας μια προσπάθεια διερεύνησης των αιτιών της μη εμφάνισης ενός εθνικού κινήματος ενάντια στα φράγματα στην Ινδία. Πιθανά η μη εμφάνιση ενός κινήματος αυτής της μορφής να πηγάζει και από το γεγονός ότι η Ινδία είναι μία χώρα με πολύ μεγάλη εσωτερική πολιτισμική και κοινωνική ετερογένεια.

Δημιουργία και εξέλιξη των κινημάτων-Διεύρυνση της ατζέντας τους

“Θα σας ζητήσουμε να φύγετε από τα σπίτια σας όταν θα αρχίσει η κατασκευή του φράγματος. Αν μετακινηθείτε, καλώς για εσάς... διαφορετικά θα αφήσουμε τα νερά να σας πνίξουν.”

(Desai M., Υπουργός Οικονομικών της Ινδίας, απόσπασμα από λόγο που εκφώνησε σε μια δημόσια συνάντηση που διοργανώθηκε στην περιοχή της λεκάνης κατάκλυσης του φράγματος Pong, το 1961, αναφορά από McCully, 2001:72)

Είναι σαφές ότι η αρχική εγχώρια κινητοποίηση ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων και στις δύο χώρες εμφανίστηκε αρχικά **ως συνέπεια της έλλειψης συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων** και ως αποτέλεσμα της έναρξης των διαδικασιών υλοποίησης των έργων χωρίς την παροχή δημόσιας πληροφόρησης από την πλευρά των κυβερνητικών υπηρεσιών. Το υπόβαθρο εκδήλωσης αυτής της κινητοποίησης αποτέλεσε η **προβληματική σχέση μεταξύ κράτους και πολιτών**, η οποία διαπιστώνεται ότι υπάρχει και στις δύο χώρες. Στην περίπτωση της Βραζιλίας, κατά τη διάρκεια εξουσίας της στρατιωτικής κυβέρνησης η προβληματική αυτή σχέση ήταν περισσότερο έντονη και φανερή. Οι επηρεαζόμενοι δηλαδή από τα φράγματα στη Βραζιλία και την Ινδία δεν είχαν εμπιστοσύνη στις “προθέσεις” και στις

“ικανότητες” του κράτους όσον αφορά την παροχή προγραμμάτων αποζημίωσης και μετεγκατάστασης στους άμεσα επηρεαζόμενους από την κατασκευή φραγμάτων.

Η έλλειψη αυτή εμπιστοσύνης μεταξύ κράτους-πολιτών στη Βραζιλία πηγάζει μεταξύ άλλων και από την συσσώρευση ορισμένων συλλογικών εμπειριών στην κοινωνική μνήμη οι οποίες αποδεικνυαν ακριβώς την απροθυμία και την ανικανότητα του κράτους να διαχειριστεί τον κίνδυνο που αφορούσε τις κοινωνικές επιπτώσεις της κατασκευής των φραγμάτων. Για παράδειγμα, οι εμπειρίες των επηρεαζόμενων από τα φράγματα Tucuruí και Balbina λειτούργησαν ενισχυτικά στην κινητοποίηση που υπήρξε ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων στον ποταμό Xingu. Επίσης, οι προβληματικές συνθήκες μετεγκατάστασης των εκτοπιζόμενων από το φράγμα Sobradinho λειτούργησαν ως μια αρνητική κοινωνική εμπειρία η οποία υποδαύλιζε την κινητοποίηση των ομάδων βάσης στην περίπτωση του φράγματος Itaparica. Ακολούθως, οι επηρεαζόμενοι από το φράγμα Itaparica όπως και το φράγμα Itaipu, αντάλλαξαν εμπειρίες με την C.R.A.B. βοηθώντας την να αναπτύξει αποτελεσματικότερες τακτικές για τη διεκδίκηση των αιτημάτων της στην περίπτωση της κατασκευής φραγμάτων στον ποταμό Uruguai. Ως αποτελεσματικό εργαλείο για τη σύναψη συμμαχιών και την κινητοποίηση στην περίπτωση των φραγμάτων στον ποταμό Uruguai αποδείχθηκε και ένα βίντεο που αφορούσε τις κοινωνικές διαστάσεις του φράγματος Itaipu το οποίο προέβαλλαν στην ευρεία περιοχή τα ηγετικά μέλη της CRAB (Hall, 1994).

Η ανησυχία γύρω από το κοινωνικό κόστος της κατασκευής φραγμάτων και η προσπάθεια άσκησης πίεσης για την εφαρμογή ικανοποιητικών προγραμμάτων αποζημιώσεων και μετεγκατάστασης δηλαδή και όχι η ανησυχία για το περιβαλλοντικό τους κόστος ήταν τα αρχικά αίτια δημιουργίας του κινήματος ενάντια στα φράγματα κυρίως στη Βραζιλία. Οι διεκδικήσεις δηλαδή των ομάδων βάσης και των τοπικών κινήματων είχαν **κοινωνικό και όχι περιβαλλοντικό χαρακτήρα στα αρχικά στάδια εμφάνισης τους.**

Η περίπτωση της Ινδίας είναι λίγο διαφορετική. Δηλαδή ενώ η παραπάνω διαπίστωση ισχύει για την περίπτωση του φράγματος Sardar Sarovar, δεν ισχύει για όλες τις περιπτώσεις για τις οποίες συγκεντρώθηκαν στοιχεία. Η περίπτωση της κινητοποίησης ενάντια στην κατασκευή του φράγματος στην κοιλάδα Silent River για παράδειγμα είχε καθαρά περιβαλλοντικό χαρακτήρα από τη γέννηση της. Και στην περίπτωση του φράγματος Tehri οι ομάδες βάσεις είχαν και έχουν διευρυμένες κοινωνικές και περιβαλλοντικές διεκδικήσεις. Το γεγονός αυτό καθιστά την περίπτωση της Ινδίας ιδιαίτερα σημαντική για τη μελέτη των κοινωνικών διαστάσεων της κατασκευής των φραγμάτων, καθώς όπως διαπιστώνει και ο Khagram 2004:29, η χώρα αυτή, η οποία διαθέτει τη μεγαλύτερης διάρκειας δημοκρατία σε σχέση με τις άλλες χώρες του τρίτου κόσμου και μια ιστορία ισχυρής εγχώριας κοινωνικής κινητοποίησης, είναι μία από τις πρώτες τροπικές χώρες στις οποίες εκδηλώθηκε διακρατική αντίθεση ενάντια στα φράγματα έχοντας ως **επίκεντρο** κανόνες περιβαλλοντικής προστασίας, σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των ιθαγενών.

Οι **κυβερνητικοί φορείς** (π.χ. η κρατική εταιρία Eletrobràs στη Βραζιλία) δεν κατάφεραν να “καθησυχάσουν” και να διαχειριστούν αυτή την αρχική κοινωνική ανησυχία των επηρεαζόμενων από τα φράγματα και στις δύο χώρες⁶². Αντίθετα, κατά κανόνα, **αρνήθηκαν την παροχή αξιόπιστων πληροφοριών** σχετικά με τα σχέδια υλοποίησης των έργων και την εφαρμογή προγραμμάτων αποζημίωσης και μετεγκατάστασης και παράλληλα προσπάθησαν μέσω της **βίαιης αστυνομικής καταστολής** (η οποία εκδηλώθηκε με την μορφή ξυλοδαρμών, μαζικών συλλήψεων, προφυλακίσεων, κ.α.) να καταπνίξουν την εγχώρια κινητοποίηση (φράγμα Hirakud, Sardar Sarovar στην Ινδία). Στην περίπτωση που η βίαιη αυτή καταστολή δεν κατέπνιξε τις κινητοποιήσεις (π.χ. φράγμα Hirakud), θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι συνέβαλλε σε συνδυασμό με άλλες παραμέτρους στην ενίσχυση τους, καθώς επίσης και στην εξασφάλιση μιας διεθνούς προσοχής και υποστήριξης, ιδιαίτερα κρίσιμης για την εξέλιξη τους. Για παράδειγμα, η σύλληψη και φυλάκιση της γνωστής συγγραφέως και ακτιβίστριας του N.B.A. Arundhati Roy αποτέλεσε ένα γεγονός που γνωστοποιήθηκε παγκοσμίως και προσέλκυσε το διεθνές ενδιαφέρον κατά την υλοποίηση της εκστρατείας ενάντια στο φράγμα Sardar Sarovar στην Ινδία (Σπανδώνης, 2000:7).

Διεθνής υποστήριξη των κινητοποιήσεων των ομάδων βάσης προήλθε όταν το θέμα της κατασκευής των φραγμάτων προβλήθηκε από αυτές ως ένα θέμα προστασίας του περιβάλλοντος και των δικαιωμάτων των ιθαγενών ή όταν εντάχθηκε σε μια ευρύτερη εκστρατεία ενάντια στις πολιτικές που ακολουθούσε η Παγκόσμια Τράπεζα (φράγμα Itaparica, Balbina, Ità και Machadinho, φράγματα στον ποταμό Xingu στη Βραζιλία, φράγματα Sardar Sarovar, Bodhghat, Inchampalli και Bhopalpatnam, φράγμα στην κοιλάδα Silent River στην Ινδία). Σταδιακά οι ομάδες βάσης που σχηματίστηκαν για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των άμεσα επηρεαζόμενων από την κατασκευή φραγμάτων και οι τοπικές και διεθνικές ομάδες υποστήριξης που πλαισίωναν τη δράση τους αλληλεπίδρασαν και οδηγήθηκαν σε μια διεύρυνση των αρχικών εστιασμένων στα ζητήματα αποζημιώσεων και μετεγκατάστασης διεκδικήσεων τους στους τομείς της περιβαλλοντικής προστασίας, της προστασίας των δικαιωμάτων των ιθαγενών και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ορισμένες από αυτές τις ομάδες κατέληξαν τελικά στο να διαμορφώσουν την τελική τους διεκδίκηση σε μια **ολική άρνηση της κατασκευής των έργων** (π.χ. CRAB) και να προχωρήσουν σε μια ευρύτερη αμφισβήτηση του μοντέλου ανάπτυξης και της εφαρμογής μιας εκ των άνω διαδικασίας σχεδιασμού και την εφαρμογής πολιτικών διαχείρισης των υδατικών πόρων (π.χ. N.B.A.).

Τακτικές κινημάτων

Και τα δύο κινήματα έχουν επιλέξει να διεκδικήσουν τα αιτήματα τους μέσω της μη βίαιης (μη ένοπλης δηλαδή) κινητοποίησης και μέσω της εφαρμογής τακτικών πολιτικής ανυπακοής (μη συνεργασία με τις αρχές κατά τη διεξαγωγή των ερευνών, κ.α.). Κοινή τακτική του M.A.B. και του N.B.A. αποτελεί η διοργάνωση ειρηνικών

---

⁶² Όταν το 1975 προτάθηκε η απαλλοτρίωση ενός μέρους της προστατευόμενης περιοχής των Waimiri-Atroari για την κατασκευή του φράγματος της Balbina (Cummins, 1990:50), η FUNAI, η Κυβερνητική Υπηρεσία για τους Ινδιάνους, προσπάθησε να πείσει με έναν πολύ “ιδιαίτερο” τρόπο τους ιθαγενείς να μετεγκατασταθούν προσφέροντας τους εξωλέμβιες μηχανές και βάρκες από αλουμίνιο για να αντικαταστήσουν τα παραδοσιακά κανό (Fearnside, 1989)!

πορειών. Στη Βραζιλία, περισσότερο επιθετικές τακτικές ακολουθήθηκαν από τις ομάδες βάσεις (π.χ. από την CRAB με καταλήψεις εργοταξίων, προσωρινές κρατήσεις εργαζομένων στην κατασκευή των έργων, κ.α.) σε αντίθεση με την περίπτωση της Ινδίας και της διεξαγωγής της εκστρατείας ενάντια στο φράγμα Sardar Sarovar, κατά τη διάρκεια της οποίας οι ακτιβιστές και οι συμμετέχοντες στις δράσεις του N.B.A. επηρεασμένοι από τις απόψεις του Gandhi υιοθετούν τακτικές παθητικής αντίστασης (απεργίες πείνας, satyagraha, κ.α.). Η πραγματοποίηση μη βίαιων καταλήψεων αποτελεί μια επίσημη πολιτική του M.A.B. Η άσκηση πίεσης προς τους κυβερνώντες και τα στελέχη των κομμάτων της αντιπολίτευσης όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την υλοποίηση των έργων φαίνεται ότι ακολουθήθηκε ως τακτική και από τα κινήματα των δύο χωρών παρόλο που δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία γύρω από το ζήτημα αυτό. Δικαστικές διεκδικήσεις υπήρξαν σε ορισμένες περιπτώσεις επίσης, οι οποίες ωστόσο είχαν διαφορετικό περιεχόμενο (π.χ. φράγμα Sobradinho στη Βραζιλία σχετικά με τα προγράμματα αποζημιώσεων και μετεγκατάστασης, φράγμα Sardar Sarovar στην Ινδία σχετικά με την ακύρωση του ή τη σύσταση ανεξάρτητης επιτροπής).

Χρηματοδότηση δράσεων κινημάτων

Το N.B.A. της Ινδίας αποφάσισε από το αρχικό στάδιο της ίδρυσης του να μη δεχθεί χρήματα από κυβερνητικούς φορείς ή εξωτερικούς δρώντες (διεθνικές ομάδες υποστήριξης). Το ευρύτερο κίνημα ενάντια στα φράγματα στη Βραζιλία, δέχθηκε οικονομική υποστήριξη από την Καθολική Εκκλησία και από άλλες εγχώριες και διεθνικές ομάδες υποστήριξης. Το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια στηρίζει οικονομικά επίσης τις δράσεις του M.A.B. (McCormick, 2006). Αναλυτικά στοιχεία για το θέμα της χρηματοδότησης των κινητοποιήσεων των ομάδων βάσης για τις μελέτες περιπτώσεων δε βρέθηκαν.

Αλλαγές που επέφερε η δράση των δυο κινημάτων

Συνοψίζοντας τα όσα αναφέρονται στη βιβλιογραφία, τα κινήματα ενάντια στα φράγματα στη Βραζιλία και στην Ινδία κατάφεραν:

- Να εμποδίσουν την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων με μεγάλο κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος (McCormick, 2006) και να πλήξουν τη συμβολική εικόνα και την αίγλη των φραγμάτων όπως αυτή έχει διαμορφωθεί στην κοινωνική φαντασία (Fisher 2001, McCormick 2006).
- Να εξασφαλίσουν καλύτερα προγράμματα μετεγκατάστασης και παροχής αποζημιώσεων στους άμεσα επηρεαζόμενους.
- Να πυροδοτήσουν παραγωγικές συζητήσεις σχετικά με την ανάπτυξη, τη διαχείριση των υδατικών πόρων, την κοινωνική δικαιοσύνη την περιβαλλοντική προστασία στους κύκλους των διεθνών οργανισμών, της ακαδημαϊκής κοινότητας, των κοινωνικών κινήματων και των Μ.Κ.Ο. (Fisher 2001, McCormick 2006). Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η περίπτωση του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας Narmada αποτελεί ένα κοινό θέμα μελέτης στους κύκλους των σπουδών για την ανάπτυξη και τα κοινωνικά κινήματα σε διεθνές επίπεδο (Bose, 2004).

- Να δημιουργήσουν στην περίπτωση της Βραζιλίας νέα κυβερνητικά σώματα και συμφωνίες ως “απάντηση” στις διεκδικήσεις τους (McCormick, 2006).
- Να επιφέρουν αλλαγές σε δομές και διαδικασίες διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα (π.χ. το N.B.A. της Ινδίας συνέβαλλε στην υλοποίηση δομικών αλλαγών μέσα στον οργανισμό αυτό εκτός από την ιστορική σύσταση της ανεξάρτητης επιτροπής Morse), (Fisher, 2001).
- Να συμβάλλουν στην ίδρυση της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα το 1998. Η ίδρυση μιας ανεξάρτητης επιτροπής όπως αυτή, η οποία θα αναλάμβανε την ολοκληρωμένη εξέταση θεμάτων που αφορούσαν τα μεγάλα φράγματα, αποτέλεσε αίτημα των διακηρύξεων που υπεγράφησαν από τους αντιτιθέμενους στην κατασκευή φραγμάτων σε συναντήσεις που πραγματοποιήθηκαν στο Manibeli και στην Curitiba (McCully, 2001:xix).
- Να διευρύνουν την ατζέντα των αρχικά περιβαλλοντικά επικεντρωμένων εκστρατειών που είχαν αρχίσει να διεξάγουν διάφορες ομάδες κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1980 και 1990 ενάντια στις πολιτικές διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα. Η εκστρατεία ενάντια στο έργο Sardar Sarovar βρέθηκε στο επίκεντρο των εκστρατειών αυτών εγείροντας πλήθος οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών ζητημάτων γύρω από την κατασκευή των μεγάλων φραγμάτων (Khagram 2004:108, 185).

Προβληματικά σημεία όσο αφορά τη μελέτη της δράσης των κινημάτων

Από τη μελέτη της βιβλιογραφίας στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, προέκυψε η διαπίστωση ότι οι μελετητές επικεντρώνονται στις αναμφισβήτητες θετικές αλλαγές που επέφερε η δράση των κινημάτων προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού της λήψης αποφάσεων, της παγκόσμιας δικτύωσης των κοινωνικών και περιβαλλοντικών Μ.Κ.Ο. και κινημάτων και της συμβολής τους στην επίτευξη θεσμικών αλλαγών ωστόσο στην πλειοψηφία τους **παρατηρούν, μελετούν και κρίνουν με συμπάθεια τα κινήματα αυτά**. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνεται από τον Routledge (2003) για την περίπτωση του N.B.A. της Ινδίας. Ο Routledge (2003) επισημαίνει τα ηθικά διλήμματα ορισμένων ερευνητών οι οποίοι, φιλικά προσκείμενοι στις απόψεις των κοινωνικών κινημάτων, προσπαθούν από τη μία πλευρά να τα στηρίξουν μέσω των δημοσιεύσεων τους και από την άλλη πλευρά να πραγματοποιήσουν μια “αντικειμενική” (ή λιγότερο υποκειμενική) ανάλυση κάνοντας χρήση των επιστημονικών εργαλείων που διαθέτουν. Το πρόβλημα του “ακτιβισμού που ασκούν από το σπίτι” (απομακρυσμένοι από την τοπική πραγματικότητα των κινημάτων αυτών) οδηγεί συχνά στην παραγωγή μιας βιβλιογραφίας η οποία παραβλέπει ή αποσιωπεί τα προβληματικά σημεία που εμφανίζονται στη δράση των κινημάτων αυτών.

Για την περίπτωση του M.B.A. στη Βραζιλία, για το οποίο οι διαθέσιμες πληροφορίες ήταν έτσι και αλλιώς πολύ περιορισμένες, δε συναντήθηκε καμία αναφορά σχετικά με την πιθανή κριτική που έχει ασκηθεί σε αυτό ή σχετικά με τα προβληματικά σημεία που θα μπορούσαν να εντοπιστούν στη δράση του. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί μια αναφορά που εντοπίστηκε σε δημοσίευση του Hall (1994) σχετικά με τη δράση της CRAB στην περίπτωση της κατασκευής φραγμάτων στην λεκάνη απορροής του ποταμού Uçuguai. Ο Hall πραγματοποιεί μια πολύ σύντομη αναφορά στα προβλήματα της ιεραρχικής δομής της CRAB και στην κριτική που της ασκήθηκε όσον αφορά την πιθανή παγίδευση της σε ένα κομματικό παιχνίδι.

Μια ανάλυση των βασικών εσωτερικών προβλημάτων του **N.B.A.** και των προβληματικών σημείων της δράσης του πραγματοποιείται από τους Baviskar (1995:227) και Routledge (2003). Τα προβλήματα αυτά αφορούν την ιεραρχική δομή του, τα φύλα (gender), τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνει μια δημόσια εικόνα για την ταυτότητα και τον τρόπο ζωής των adivasi και την παρουσίαση ενός εναλλακτικού σχεδίου διαχείρισης των υδατικών πόρων. Τα προβλήματα αυτά περιγράφονται αναλυτικότερα στη συνέχεια.

- **Προβολή εικόνας και ταυτότητας adivasi:** Το N.B.A. αποφεύγει τη σαφή διατύπωση του υπαρκτού προβλήματος που αφορά τη **μη βιώσιμη χρήση των φυσικών πόρων** που πραγματοποιείται από τους adivasi αλλά και από τους patidars (ανώτερη τάξη γαιοκτημόνων στην περιοχή Nimar) που κατοικούν στην κοιλάδα του ποταμού Narmada (Baviskar 1995:227, Kurian 2000)⁶³. Παρουσιάζοντας τους adivasi ως πολιτικούς δρώντες οι οποίοι πραγματοποιούν μια ολοκληρωμένη κριτική στο μοντέλο ανάπτυξης βασιζόμενοι στις παραδοσιακές τους αξίες, οι οποίες αμφισβητούν την κυρίαρχη κοσμοθεωρία για επιβολή του ανθρώπου στη φύση και υλική ευημερία, οι διανοούμενοι του N.B.A. τείνουν να περιγράφουν με ρομαντισμό και ηρωισμό τον αγώνα τους για επιβίωση, εξιδανικεύοντας την πραγματική τους ζωή. Το γεγονός αυτό ωστόσο προσδίδει στον αγώνα τους μια ιστορική διάσταση και διαμορφώνει το θεωρητικό πλαίσιο για να συνδεθεί αυτός με τα κοινωνικά κινήματα παγκοσμίως, σύνδεση η οποία έχει ιδιαίτερη στρατηγική σημασία για το ίδιο το κίνημα (Baviskar, 1995:237). Η **εξιδανίκευση** όμως αυτή επισκιάζει τη σημασία του ρόλου των εξωτερικών ακτιβιστών, οι οποίοι ενδυναμώνουν τον αγώνα των τοπικών κατοίκων και μετασχηματίζουν τη συνείδηση τους για αυτόν. Επιπλέον επισκιάζει και το γεγονός ότι η ικανότητα των adivasi να αρθρώσουν έναν κριτικό λόγο έχει διαβρωθεί λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών οι οποίες επικράτησαν και διαμόρφωσαν ιστορικά τον τρόπο ζωής τους (Baviskar, 1995:242).
- **Επιλεκτική προβολή συγκεκριμένων ομάδων που επηρεάζονται από τα φράγματα:** Το N.B.A. προβάλλει εντονότερα το ζήτημα του εκτοπισμού των adivasi, σε σχέση με τον εκτοπισμό των υπολοίπων κοινοτήτων. Επιπλέον, προβάλλει επιλεκτικά τη στάση που υιοθετούν απέναντι στο ζήτημα αποδοχής ή μη των προγραμμάτων μετεγκατάστασης και αποζημίωσης, γεγονός το οποίο εν μέρει δικαιολογείται από την ανάγκη κατασκευής της συλλογικής ταυτότητας του κινήματος (Routledge, 2003).
- **Ζήτημα των φύλων (gender issue):** Η εξέταση από τις κυβερνητικές υπηρεσίες των ζητημάτων που αφορούσαν τις επιπτώσεις του αναπτυξιακού έργου της Narmada στο γυναικείο πληθυσμό της περιοχής απουσίαζε από όλα τα στάδια του σχεδιασμού του έργου και της λήψης αποφάσεων σχετικά με τη μετεγκατάσταση και την αποκατάσταση των

⁶³ Το πρόβλημα της μη βιώσιμης χρήσης των φυσικών πόρων που πραγματοποιείται από τους adivasi και τους patidars είναι συνέπεια των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών και των κρατικών πολιτικών που εφαρμόζονται (Baviskar 1995:227, Kurian 2000).

επηρεαζόμενων⁶⁴. Ακόμα και οι γυναίκες ακτιβίστριες του N.B.A. επεσήμαναν το ζήτημα της μη ενσωμάτωσης θεμάτων που αφορούν τα φύλα στη δράση και στις διεκδικήσεις του N.B.A. Λόγω της μη ενσωμάτωσης αυτής, η εκδήλωση της αντίθεσης και των αποτελεσμάτων της δράσης του N.B.A. υποβαθμίστηκε σε μια “ανδρική συζήτηση” που αναπτύσσεται σε ένα σύστημα το οποίο ταυτόχρονα αμφισβητείται (O’Bannon, 1994). Η ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στις δράσεις του N.B.A. αναγνωρίζεται από την ηγετική μορφή του κινήματος, τη Medha Patkar (1992), ότι δεν αποτέλεσε θέμα προτεραιότητας στην ατζέντα του. Κάτι τέτοιο δε σημαίνει ωστόσο ότι ορισμένα βήματα δεν πραγματοποιήθηκαν προς αυτήν την κατεύθυνση (Patkar, 1992). Άλλωστε ορισμένες από τις ηγετικές μορφές του κινήματος ήταν γυναίκες (π.χ. Patkar, Roy), γεγονός το οποίο μπορεί να συμβάλλει μακροπρόθεσμα σε μια κοινωνική αλλαγή υπέρ της θέσης των γυναικών η οποία δεν είναι άμεσα ορατή (Kurian, 2000). Η κυρίαρχη παρουσία των ανδρών στη δημόσια σφαίρα της πολιτικής και ο περιορισμός των γυναικών στην ιδιωτική σφαίρα (Kurian, 2000) είναι ένα γενικότερο θέμα με ειδική βαρύτητα στα ζητήματα της υπανάπτυξης και της κατασκευής μεγάλων φραγμάτων, θεματική γύρω από την οποία διαπιστώνεται μια σημαντική έλλειψη βιβλιογραφίας (Pearce 1992:131, Mehta, Srinivasan 2000, McCully 2001:xxxι).

Εναλλακτικές λύσεις της κατασκευής φραγμάτων που προτείνονται από τα δύο κινήματα: Το ζήτημα αυτό δεν είναι αρκετά σαφές και αναλυμένο επαρκώς στο σύνολο της βιβλιογραφίας που συγκεντρώθηκε ιδιαίτερα για την περίπτωση της Βραζιλίας.

Η ιδρυτής του κινήματος στην Ινδία, Medha Patkar, θεωρεί ότι το **N.B.A.** δεν έχει καταφέρει να παρουσιάσει ένα ολοκληρωμένο και αναλυτικό εναλλακτικό πλάνο της κατασκευής του Sardar Sarovar καθώς αναλώθηκε σε προσπάθειες διεκδίκησης της πρόσβασης στις πληροφορίες, συλλογής και ανάλυσης των πληροφοριών αυτών και στην οργάνωση της κινητοποίησης. Αμφισβητώντας ωστόσο τις παραδοχές του υπάρχοντος μοντέλου ανάπτυξης το N.B.A. κατάφερε να προτείνει τις **αρχές εφαρμογής ενός εναλλακτικού αναπτυξιακού προτύπου** (Patkar 1992, Sangvai 2001:5). Η αμφισβήτηση αυτή των παραδοχών του μοντέλου ανάπτυξης πραγματοποιήθηκε καθώς το N.B.A. έθεσε σε διεθνές επίπεδο τα παρακάτω ερωτήματα (Sangvai, 2001:5):

- Με ποιόν τρόπο ορίζεται και από ποιόν η έννοια του “εθνικού δημοσίου συμφέροντος”;
- Τι είδους ανάπτυξη είναι επιθυμητή και με τι κόστος; Πως μπορεί να εκτιμηθεί η ποσοτική και ποιοτική διάσταση αυτού του κόστους; Με ποιο τρόπο θα σταθμιστεί το όφελος σε σχέση με το κόστος των αναπτυξιακών έργων;
- Ο τύπος της ανάπτυξης που επιλέγεται είναι αναγκαίος και κοινωνικά δίκαιος;

---

⁶⁴ Στην περίπτωση της κατασκευής του Sardar Sarovar, νέες μορφές γυναικείας καταπίεσης θα δημιουργηθούν σύμφωνα με μια ενδιαφέρουσα ανάλυση που πραγματοποιεί ο O’Bannon (1994).

- Λαμβάνονται τεκμηριωμένες αποφάσεις σχετικά με τα έργα αυτά; Ποιος ο ρόλος των οργανισμών χρηματοδότησης στον καθορισμό των αποφάσεων που λαμβάνονται; Ποιοι και με ποιο τρόπο συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων;
- Υπάρχει αναγνώριση των δικαιωμάτων των κοινοτήτων των οποίων η επιβίωση εξαρτάται από τους φυσικούς πόρους των εκτάσεων που δεσμεύονται;
- Μπορεί να υπάρξει αποζημίωση για το κόστος που προκύπτει από τη διατάραξη της σχέσης των τοπικών κοινοτήτων με τους φυσικούς πόρους, την απώλεια της πρόσβασης στους πόρους αυτούς και τις μη αντιστρεπτές περιβαλλοντικές επιπτώσεις;
- Η πρόσβαση και η χρήση των φυσικών πόρων, όπως αυτή διαμορφώνεται μετά την κατασκευή των έργων, βρίσκεται σε συμφωνία με τις υπάρχουσες συνταγματικές αρχές;

Για την περίπτωση της Βραζιλίας, δε βρέθηκαν στοιχεία σχετικά με το αν το **M.A.B.** έχει προχωρήσει πέρα από την αμφισβήτηση του μοντέλου ανάπτυξης (η οποία θα μπορούσαμε να πούμε ότι έθεσε κοινά ερωτήματα με αυτά του N.B.A. της Ινδίας), στη διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου εναλλακτικού πλάνου διαχείρισης των υδατικών πόρων. Στην ιστοσελίδα του το κίνημα προτείνει ως **εναλλακτικές λύσεις παραγωγής ενέργειας** τη μείωση των απωλειών του συστήματος ενέργειας (οι οποίες στην παρούσα φάση ανέρχονται σε ποσοστό 15%), την αναβάθμιση της λειτουργίας των μονάδων παραγωγής υδροηλεκτρικής ενέργειας, την κατασκευή υδροηλεκτρικών έργων μικρής κλίμακας και την εκμετάλλευση της ηλιακής ενέργειας (M.A.B., 2007a). Οι γενικές **αρχές** μιας εναλλακτικής πρότασης διαχείρισης των υδατικών πόρων έχουν προσδιοριστεί από το M.A.B. στην εθνική συνάντηση των ανθρώπων που επηρεάζονται από τα φράγματα η οποία πραγματοποιήθηκε το 2006 στην πόλη Curitiba (Πίνακας 3).

Δέκα κεντρικές ιδέες μια λαϊκή διαχείριση της ενέργειας

1. Το νερό και η ενέργεια δεν είναι εμπορεύσιμα είδη. Είναι η περιουσία του λαού και θα πρέπει να βρίσκεται υπό **λαϊκό έλεγχο**.
2. Είναι αναγκαίο να διαμορφωθεί ένα εναλλακτικό ενεργειακό μοντέλο χρήσης των φυσικών πόρων το οποίο **να εξυπηρετεί τις ανάγκες της εργατικής τάξης**, στο παρόν και στο μέλλον.
3. Αγώνας εναντίωσης στην **ιδιωτικοποίηση** του νερού και της ενέργειας, αγώνας ενάντια στα φράγματα και στις επιπτώσεις που αυτά έχουν στις επηρεαζόμενες ομάδες .
4. Αγώνας ενάντια στην εξαγωγή ενεργοβόρων προϊόντων η οποία χρησιμοποιείται για τη **συσσώρευση του κεφαλαίου**.
5. Το Μ.Α.Β. είναι ένα κίνημα εθνικό, αυτόνομο, μαζικό, αγωνιστικού χαρακτήρα και συλλογικής διοίκησης. Το Μ.Α.Β. εναντιώνεται σε διακρίσεις φύλου, θρησκείας, πολιτικών πεποιθήσεων, κ.τ.λ.
6. Τα κύρια μέσα του αγώνα μας βρίσκονται υπό λαϊκή κατοχή.
7. Ο οργανωμένος λαός είναι συνειδητοποιημένος και ικανός να τροποποιήσει **με τη χρήση ειρηνικών μέσων** τις δομές καταπίεσης μέσα στην κοινωνία
8. Οι **αγωνιστικές μας τακτικές** είναι προσανατολισμένες στην παιδαγωγία του παραδείγματος.
9. Δημιουργούμε **συμμαχίες** με κινήματα και με την κοινωνία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.
10. Ο αγώνας του Μ.Α.Β. πηγάζει από ένα βαθύ συναίσθημα αγάπης για τους φτωχούς και τη ζωή.

Το νερό και η ενέργεια δεν είναι εμπορεύσιμα είδη!
Η γη μας, τα ποτάμια μας, δεν είναι προς πώληση.
Υπεράσπιση της γης και των ποταμιών μας!
Ναι στη γη, όχι στα φράγματα!

Πίνακας 3: Δέκα κεντρικές ιδέες μια λαϊκή διαχείριση της ενέργειας που προτείνονται από το Μ.Α.Β. (Μ.Α.Β., 2006)

Ποιο το μέλλον των κινημάτων;

Το **μέλλον των δύο κινημάτων** δεν είναι εύκολο να προβλεφθεί ούτε και φυσικά μια τέτοια πρόβλεψη θα είχε κάποιο ιδιαίτερο νόημα. Η έκδοση της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ινδίας σχετικά με την ολοκλήρωση του φράγματος Sardar Sarovar δε φαίνεται, σύμφωνα με τις δηλώσεις των εκπροσώπων του **N.B.A.** και τις διαπιστώσεις των μελετητών, να οδηγήσει στην λήξη της δράσης του, καθώς εκκρεμούν τα ζητήματα μετεγκατάστασης και η κατασκευή και των άλλων φραγμάτων του συνολικού αναπτυξιακού έργου. Ήδη το N.B.A έχει αναπτύξει έναν δυναμικό ρόλο στην εκστρατεία ενάντια στο φράγμα Maheshwar. Το κίνημα ενάντια στην κατασκευή φραγμάτων στη **Βραζιλία** εφόσον πλέον έχει αποκτήσει μια εθνική διάρθρωση και έχει αναπτύξει μια ισχυρή δικτύωση το πιθανότερο είναι στο μέλλον

να διατηρήσει -ως δρών στη διαμόρφωση της πολιτικής διαχείρισης των υδατικών πόρων και της ενεργειακής πολιτικής- τον ενεργό του ρόλο σε εθνικό επίπεδο.

Το **M.B.A.** έχει ήδη διατυπώσει μια σαφή θέση όσον αφορά τις μελλοντικές του διεκδικήσεις. Στην 4^η εθνική συνέλευση των μελών του το 1999 ο αγώνας του κηρύχθηκε ως **ένας λαϊκός αγώνας ενάντια στις νεοφιλελεύθερες καπιταλιστικές πολιτικές** και ως ένας αγώνας υπέρ της **αναθεώρησης της ενεργειακής πολιτικής** της χώρας προς μια κατεύθυνση περισσότερο **συμμετοχική, δημοκρατική, δίκαιη και περιβαλλοντικά βιώσιμη**. Το M.A.B. διακηρύσσει επίσης την πρόθεση του να αγωνιστεί σε όλα τα επίπεδα, τοπικό και διεθνές, ενάντια στην κοινωνική αδικία (M.A.B., 2007c) και δηλώνει ότι η στρατηγική του είναι συμμαχική με εκείνη των λαϊκών κινήσεων και ιδιαίτερα εκείνων που αγωνίζονται για την επίτευξη αγροτικών μεταρρυθμίσεων (M.A.B., 2007d). Η θέση αυτή που διαμορφώνει το M.A.B. έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί με το γεγονός ότι το κίνημα με τη μεγαλύτερη επιρροή σε όλη τη Βραζιλία και πιθανά σε όλη τη Λατινική Αμερική είναι εκείνο των **Αγροτών Χωρίς Γη** (McCormick, 2006). Η κύρια διεκδίκηση του κινήματος αυτού είναι η αγροτική μεταρρύθμιση, ο εκδημοκρατισμός του κομματικού συστήματος και του συστήματος πολιτικής εκπροσώπησης και η καταπολέμηση των φαινομένων διαφθοράς που οδηγούν στο σφετερισμό των δημοσίων πόρων από μια οικονομική ελίτ (Εθνική Γραμματεία Κινήματος Αγροτών Χωρίς Γη, 2005).

Το ζήτημα της **εφαρμογής πολιτικών ιδιωτικοποίησης** στον τομέα των υδατικών πόρων και της ενέργειας βρίσκεται όπως είναι φυσικό στο επίκεντρο των νεοφιλελεύθερων αυτών πολιτικών. Το M.A.B. θεωρεί την εναντίωση στις πολιτικές αυτές ως μία κεντρική του επιδίωξη όπως είναι φανερό και από τον Πίνακα 3. Η ανάλυση ενός τέτοιου ζητήματος, το οποίο έχει πολλαπλές διαστάσεις δε θα μπορούσε να εξαντληθεί στην παρούσα εργασία. Ωστόσο κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν σύντομα ορισμένοι προβληματισμοί γύρω από το θέμα αυτό, οι οποίοι καταγράφονται στη βιβλιογραφία η οποία συγκεντρώθηκε.

Στη **Βραζιλία**, στο επίκεντρο των συγκρούσεων και των προβληματισμών γύρω από την κατασκευή φραγμάτων και τις πολιτικές ιδιωτικοποίησης βρίσκεται η δράση των πολυεθνικών εταιριών και η συνεργασία που αυτές αναπτύσσουν με τις εθνικές κυβερνήσεις. Η **σχέση τοπικών κυβερνήσεων-πολυεθνικών εταιριών** στις αναπτυσσόμενες χώρες αντιμετωπίζεται και από τις δύο πλευρές ως μια σχέση αμοιβαίας ωφέλειας. Από τη μία πλευρά οι πολυεθνικές εταιρίες αναζητούν ευκαιρίες πραγματοποίησης επενδύσεων στις αναπτυσσόμενες χώρες γιατί σε αυτές “βρίσκουν” φτηνό εργατικό δυναμικό και μη απαιτητικές νομικές προδιαγραφές σχετικά με την ασφάλεια και τον έλεγχο της ρύπανσης. Από την άλλη πλευρά οι τοπικές κυβερνήσεις θεωρούν τις επενδύσεις αυτές των πολυεθνικών εταιριών ως το λιγότερο “επώδυνο” τρόπο για να διαχειριστούν τα χρέη τους και να δημιουργήσουν ευκαιρίες απασχόλησης (O’Bannon, 1994). Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Dicter (1999), από τις αρχές τις δεκαετίας του 1990, λόγω αλλαγών που έχει επιφέρει η παγκοσμιοποίηση, οι ξένες ιδιωτικές επενδύσεις θεωρούνται πλέον ως οι σημαντικότερες πηγές αναπτυξιακής χρηματοδότησης σε σχέση με την παροχή επίσημης αναπτυξιακής βοήθειας και τη δανειοδότηση από διεθνείς τραπεζικούς οργανισμούς. Για την περίπτωση του Sardar Sarovar στην Ινδία, ο O’Bannon, (1994) θεωρεί ότι η προσέλκυση ξένων επενδυτών μπορεί να θεωρηθεί ως ένα “παραπροϊόν” της κατασκευής του έργου. Η λειτουργία του υδροηλεκτρικού έργου μπορεί να παρέχει

φτηνή ηλεκτρική ενέργεια σε βιομηχανικές πολυεθνικές εταιρίες οι οποίες μπορούν να εγκατασταθούν στην περιοχή.

Σε αντίθεση με το **M.A.B.**, το **N.B.A.** δεν έχει κηρύξει τον αγώνα του ως έναν αγώνα ενάντια στην εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών και στην παγκοσμιοποίηση. Ωστόσο συμμετέχει στην Εθνική Συμμαχία των Κινήματων (National Alliance of people's movement) η οποία εναντιώνεται στη φιλελευθεροποίηση, ενώ αρκετοί από τους ακτιβιστές του συμμετείχαν και σε παγκόσμιες ημέρες δράσης ενάντια στην παγκοσμιοποίηση.

ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΦΡΑΓΜΑΤΩΝ		
	ΙΝΔΙΑ	ΒΡΑΖΙΛΙΑ
Λειτουργίες φραγμάτων	Παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και άρδευση	Παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και έλεγχος πλημμυρών
Σχέση με αναπτυξιακό μοντέλο	Κατασκευή φραγμάτων στο επίκεντρο του αναπτυξιακού μοντέλου	
Ομάδες εκτοπιζόμενων	Φτωχότερες και περισσότερο περιθωριοποιημένες κοινωνικά πληθυσμιακές ομάδες (adivasi, ιθαγενείς).	
Δομή πολιτικών ευκαιριών-εκδημοκρατισμός	Εκδήλωση αντίθεσης σε ένα δημοκρατικό καθεστώς με προβληματικά σημεία όσον αφορά τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων.	Το κίνημα ενάντια στα φράγματα συνέβαλλε στη διαδικασία εκδημοκρατισμού της χώρας αλλά και διαμορφώθηκε από αυτή. Δημοκρατικό καθεστώς μετά το 1985 με προβληματικά σημεία όσον αφορά τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων.
Εμπλοκή Παγκόσμιας Τράπεζας	Μία από τις κύριες αιτίες διεθνοποίησης της εκστρατείας ενάντια στο έργο.	
	Ενέκρινε το δάνειο για την κατασκευή του φράγματος Sardar Sarovar πριν δοθεί έγκριση από την αρμόδια εθνική υπηρεσία.	Βασικός χρηματοδότης κατασκευής φραγμάτων ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του απολυταρχικού καθεστώτος.
Διαδικασία εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων	Έργο Sardar Sarovar: Δεν έχει πραγματοποιηθεί ολοκληρωμένη μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Εξαίρεση της νόμιμης διαδικασίας.	-Βασικό πεδίο διαλόγου μεταξύ ακτιβιστών, ακαδημαϊκών και κράτους. -Προβληματική διεξαγωγή διαδικασίας. Τα προβλήματα ανά μελέτη περίπτωσης καταγράφονται κυρίως σε δημοσιεύσεις του Fearnside.
Βίαιη αστυνομική καταστολή κινητοποιήσεων	Κυβερνητική τακτική για την αντιμετώπιση των κινητοποιήσεων. Μαζικές συλλήψεις, ξυλοδαρμοί ακτιβιστών, καταστροφές ιδιωτικών περιουσιών, κ.α. (Roy 2000, Palit 2003).	Κυβερνητική τακτική για την αντιμετώπιση των κινητοποιήσεων κυρίως κατά τη διάρκεια του απολυταρχικού καθεστώτος. Δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία σχετικά με το θέμα αυτό.

Πίνακας 4: Βασικά σημεία σχετικά με το καθεστώς κατασκευής φραγμάτων στη Βραζιλία και την Ινδία

ΔΙΑΦΟΡΕΣ/ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ		
	ΙΝΔΙΑ (κίνημα N.B.A., φράγμα Sardar Sarovar και αναπτυξιακό έργο στην κοιλάδα ποταμού Narmada)	ΒΡΑΖΙΛΙΑ (εθνικό κίνημα M.A.B.)
Γεωγραφική επέκταση κινητοποίησης	Γεωγραφικά περιορισμένο στην κοιλάδα του ποταμού Narmada.	Το μοναδικό σε παγκόσμιο επίπεδο εθνικό κίνημα ενάντια στα φράγματα.
Δομή	Δομή “περιφέρειας-πυρήνα”.	Ιεραρχική δομή. Τοπικές επιτροπές. Οργανωτικό διάγραμμα (Σχέδιο 2).
Διαθέσιμοι πόροι	Αποκλειστικά από N.B.A. (εύπορους αγρότες κοιλάδας Nimad, υποστηρικτές αστικών κέντρων, Arundhati Roy, καλλιτέχνες).	Οικονομική υποστήριξη από την Καθολική Εκκλησία και από άλλες εγχώριες και διεθνικές ομάδες (κυρίως το Διεθνές Δίκτυο για τα Ποτάμια). Δε βρέθηκαν σχετικά αναλυτικά στοιχεία.
Τακτικές κινήματων	Παθητική αντίσταση (απεργίες πείνας, satyagraha). Χρήση διαδικτύου ως βασικό εργαλείο ενίσχυσης κινητοποίησης και επικοινωνίας.	Επιθετικές τακτικές (ειρηνικές καταλήψεις, κ.α.).
	Μη ένοπλη κινητοποίηση, τακτικές πολιτικής ανυπακοής, διοργάνωση πορειών, δικαστικές διεκδικήσεις, άσκηση πίεσης μέσω πολιτικών κομμάτων.	
Κίνητρα αρχικών κινητοποιήσεων-εξέλιξη ατζέντας	-Διεκδίκηση δικαιώματος πρόσβασης σε πληροφορίες, παροχή καλύτερων αποζημιώσεων και προγραμμάτων μετεγκάστασης -Εξέλιξη σε άρνηση κατασκευής φραγμάτων και αμφισβήτηση μοντέλου ανάπτυξης	
	Μια από τις πρώτες τροπικές χώρες στις οποίες υπήρξε αντίθεση ενάντια στα φράγματα με επίκεντρο την περιβαλλοντική προστασία και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.	Λαϊκός αγώνας ενάντια σε νεοφιλελεύθερες πολιτικές.
Συμβολή πανεπιστημιακών και διανοούμενων	Αναλαμβάνουν αρχηγία έρευνα και ανάλυση πληροφοριών, δράσεις ακτιβισμού. Η συνεισφορά των Patkar και Roy αναλύεται από τον Bose (2004).	Πανεπιστημιακοί συμβάλλουν στη διάχυση και την ανάλυση πληροφοριών σχετικά με τα φράγματα (McCormick, 2006)

ΔΙΑΦΟΡΕΣ/ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ		
	ΙΝΔΙΑ (κίνημα N.B.A., φράγμα Sardar Sarovar και αναπτυξιακό έργο στην κοιλάδα ποταμού Narmada)	ΒΡΑΖΙΛΙΑ (εθνικό κίνημα M.A.B.)
Ανάπτυξη ενός αναλυτικού εναλλακτικού πλάνου για τη διαχείριση των υδατικών πόρων	Δε βρέθηκαν αναλυτικά στοιχεία Η ιδρυτική μορφή του κινήματος Medha Patkar αναγνωρίζει ότι δεν πραγματοποιήθηκε. Προτάθηκαν ορισμένες βασικές αρχές.	Δε βρέθηκαν αναλυτικά στοιχεία. Ορισμένες γενικές προτάσεις αναφέρονται στην ιστοσελίδα κινήματος. Έχουν προσδιοριστεί οι βασικές αρχές ενός εναλλακτικού μοντέλου (εθνική συνάντηση επηρεαζόμενων από τα φράγματα, Curitiba, 2006).
Αποτελέσματα όσον αφορά την επίτευξη αλλαγών	Εμποδισμός κατασκευής φραγμάτων με μεγάλο κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος, εξασφάλιση καλύτερων προγραμμάτων μετεγκατάστασης και παροχής αποζημιώσεων στους άμεσα επηρεαζόμενους, τροποποίηση συζητήσεων γύρω από τα φράγματα, δημιουργία νέων κυβερνητικών υπηρεσιών, επίτευξη αλλαγών εντός της Παγκόσμιας Τράπεζας, συμβολή στην ίδρυση Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα, διεύρυνση ατζέντας αρχικά περιβαλλοντικά επικεντρωμένων εκστρατειών ενάντια σε πολιτικές οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα.	
	Για πρώτη φορά στην ιστορία Παγκόσμιας Τράπεζας σύσταση ανεξάρτητης επιτροπής αναθεώρησης έργου (Επιτροπή Morse).	Κινητοποίηση ενάντια στα φράγματα ως αγώνας εκδημοκρατισμού κατά τη διάρκεια εξουσίας απολυταρχικού καθεστώτος.
Κριτική σε κινήματα	Περιορισμένη κριτική στο σύνολο της βιβλιογραφίας. Προβληματικά σημεία: Ιεραρχία, προβολή εικόνας, ταυτότητας και στάσης adivasi, διαμόρφωσης πρότασης για εναλλακτικό μοντέλο ανάπτυξης, θέματα που αφορούν τα φύλα.	Δε βρέθηκαν στοιχεία εκτός από μια απλή αναφορά για CRAB από τον Hall (1994).
Ζήτημα που αφορά τα φύλα (gender issue)	Δεν αποτέλεσε θέμα προτεραιότητας στην ατζέντα του N.B.A. Έχει ασκηθεί σχετική κριτική από ακτιβιστές και εξωτερικούς μελετητές.	Δε βρέθηκαν στοιχεία, ωστόσο δε φαίνεται να αποτελεί θέμα προτεραιότητας στην ατζέντα του M.B.A.

Πίνακας 5: Βασικά σημεία συγκριτικής αξιολόγησης των κινήματων N.B.A. και M.B.A.

5.3. Επίλογος

Περαιτέρω βιβλιογραφία που θα μπορούσε να συγκεντρωθεί

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν και αναφέρονται στο κεφάλαιο 5, θα μπορούσαν να ήταν περισσότερο σφαιρικά και ολοκληρωμένα αν υπήρχε το χρονικό περιθώριο και η δυνατότητα συγκέντρωσης στοιχείων σχετικά με τα παρακάτω ζητήματα:

- Την εξέλιξη των τομεακών πολιτικών που συνδέονται με τη διαχείριση των υδατικών πόρων στις δύο χώρες, δηλαδή των πολιτικών στον τομέα της γεωργίας και της ενέργειας. Για παράδειγμα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετηθούν οι επιπτώσεις της κατασκευής φραγμάτων σε σχέση με τα αδιέξοδα της πράσινης επανάστασης (green revolution), (Pearce, 1992:182) και τη σύγχρονη γεωργική κρίση στην Ινδία η οποία εκδηλώνεται και με τη μαζική αυτοκτονία αγροτών λόγω χρεών (Singh, 2006).
- Τα γενικά χαρακτηριστικά των ευρύτερων περιβαλλοντικών και κοινωνικών κινημάτων βάσης στις δύο χώρες. Οι πληροφορίες αυτές θα μπορούσαν να σκιαγραφήσουν καλύτερα το πλαίσιο εντός του οποίου εκδηλώνεται η κινητοποίηση ενάντια στα φράγματα.
- Το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης της αποτελεσματικότητας των κινημάτων βάσης ευρύτερα.

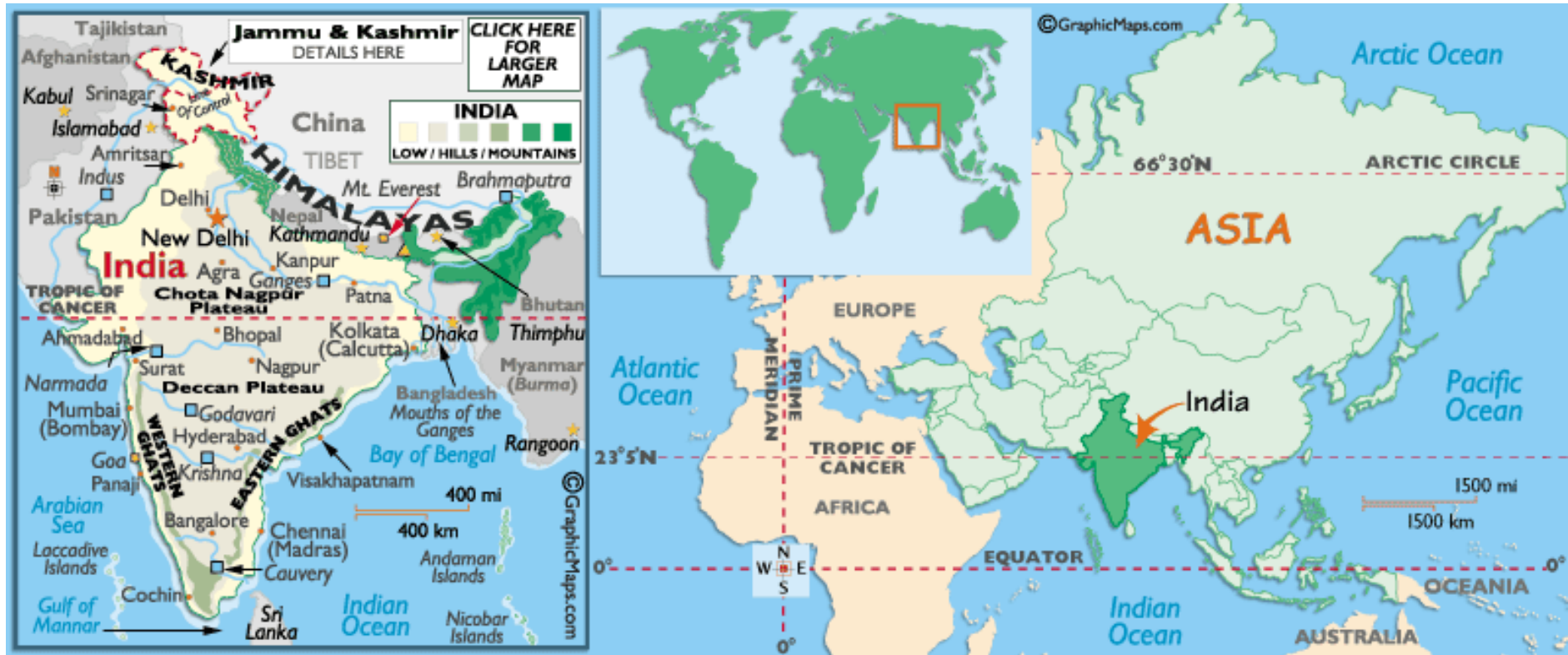
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Ι. Χάρτης Βραζιλίας

(Πηγή: <http://worldatlas.com/webimage/countrys/samerica/brlarge.htm>)

Παράρτημα II. Χάρτης Ινδίας

(Πηγή: <http://worldatlas.com/webimage/countrys/asia/in.htm>)

Παράρτημα III. Συγκεντρωτικός Πίνακας: Κινητοποιήσεις ενάντια σε μεγάλα φράγματα στη Βραζιλία

Έργο	Βιβλιογρ. πηγές	Έτος/περίοδος κατασκευής έργου/ κινητοποιήσεων	Αιτήματα ομάδων βάσης/Τακτικές/Δράσεις	Υποστήριξη-δικτύωση	Παράγοντες που καθόρισαν το αποτέλεσμα	Αποτέλεσμα κινητοποιήσεων/ εκστρατειών
Itaipu , ποταμός Paranà, σύνορα Βραζιλίας- Παραγουάης	Khagram 2004:149, McCully 2001:251	-Δεκαετία 1970 -Ολοκλήρωση έργου: 1982	-Δημιουργία Κινήματος για Δικαιοσύνη και Γη: 1978 -Αιτήματα: βελτίωση προγραμμάτων μετεγκατάστασης και αποζημίωσης.	-Τοπικό επίπεδο: Λουθηρανική Εκκλησία, Αποστολική Επιτροπή για τη Γη, αγροτικές ενώσεις.	-Απουσία διεθνούς υποστήριξης. -Πρόσφατη θεσμοποίηση περιβαλλοντικών κανόνων και κανόνων προστασίας δικαιωμάτων ιθαγενών -Εκστρατεία μη εστιασμένη σε περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις έργου.	-Δεν επέφερε αλλαγές, λειτούργησε ωστόσο “παραδειγματικά” για άλλες κινητοποιήσεις.
Φράγματα στον ποταμό Iguaçu , πολιτείες Santa Catarina και Paraná	Khagram, 2004:145	-Δεκαετία 1970 -Εμφάνιση κινητοποιήσεων: 1983-84	-Δημιουργία Τοπικής Επιτροπής Επηρεαζόμενων από τα Φράγματα (CRABI).	-Τοπικό επίπεδο: Υποστήριξη από αγροτικές και άλλες ομάδες.	-Δε βρέθηκαν στοιχεία.	-Αναβολή κατασκευής έργου για περισσότερο από μία δεκαετία. -CRABI: Συνεισφορά στη δημιουργία M.A.B.
Sobradinho (Paulo Alfonso IV), κοιλάδα São Francisco, πολιτείες Bahia/Pernambuco	Khagram 2004:153, Hall 1994	-Έναρξη κατασκευής: 1972 -Έναρξη κινητοποιήσεων: 1976	-Κινητοποίηση αγροτικών ομάδων. -Αίτημα: καλύτερες αποζημιώσεις. -Μακροχρόνιες δικαστικές διαμάχες όσον αφορά συνθήκες μετεγκατάστασης και παροχή αποζημιώσεων.	-Τοπικό επίπεδο: Αποστολική Επιτροπή για τη Γη.	-Δε βρέθηκαν στοιχεία.	-Καμία αλλαγή όσον αφορά τροποποίηση σχεδίου μετεγκατάστασης.

Έργο	Βιβλιογρ. πηγές	Έτος/περίοδος κατασκευής έργου/ κινητοποιήσεων	Αιτήματα ομάδων βάσης/Τακτικές/Δράσεις	Υποστήριξη-δικτύωση	Παράγοντες που καθόρισαν το αποτέλεσμα	Αποτέλεσμα κινητοποιήσεων/ εκστρατειών
Itaparica , κοιλάδα ποταμού São Paulo, πολιτείες Bahia/Pernambuco	Hall 1994, Khagram 2004:144; 153	-Ολοκλήρωση έργου: 1976-1988	-Δημιουργία Αγροτικής Ένωσης Εργαζομένων του São Paulo -Αιτήματα: 1. Βελτίωση παρεχόμενης αποζημίωσης και προγραμμάτων μετεγκατάστασης 2.Εφαρμογή περιβαλλοντικών και κοινωνικών όρων κατά την έγκριση δανείου από Παγκόσμια Τράπεζα.	-Τοπικό επίπεδο: Καθολική Εκκλησία -Διεθνές επίπεδο: Διεξαγωγή διεθνούς εκστρατείας σε συνεργασία με διεθνικές Μ.Κ.Ο.	-Άσκηση συνδυασμένης πίεσης σε τοπικό και διεθνές επίπεδο.	-Για πρώτη φορά στην ιστορία της κατασκευής μεγάλων υδροηλεκτρικών έργων στη Βραζιλία εφαρμόστηκε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα για το σύνολο των εκτοπιζόμενων.
Tucuruí , ποταμόςTocantins-Araguaia, πολιτεία Pará	Fearnside 2001, Khagram 2004:154, McCormick 2006	-Έναρξη πρώτης φάσης κατασκευής: 1975, δεύτερης φάσης: 1998. -Έναρξη κινητοποιήσεων: 1981	-Αίτημα: βελτίωση προγραμμάτων μετεγκατάστασης και αποζημίωσης. -Άσκηση πίεσης μέχρι και σήμερα για βελτίωση συνθηκών μετεγκατάστασης.	-Τοπικό επίπεδο: καθηγητές από το τοπικό Πανεπιστήμιο, ακτιβιστές και Μ.Κ.Ο. -Εκδήλωση διεθνούς ενδιαφέροντος γύρω από επιπτώσεις έργου.	-Έκδοση (2000) αναφοράς Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα σχετικά με επιπτώσεις έργου. -Διοργάνωση συνεδρίου με θέμα “Λαϊκά κινήματα, εκπαιδευτικά και ερευνητικά ινστιτούτα και περιφερειακή ανάπτυξη στην περιοχή του Tucuruí”	-Ορισμένες παραχωρήσεις από την πλευρά της Eletronorte. -Δημιουργία προστατευόμενης περιοχής για τη φυλή Parakana (1985), μετά από βίαιες συγκρούσεις που εκδηλώθηκαν λόγω προβληματικής μετεγκατάστασης. -Εμπειρία η οποία λειτούργησε “παραδειγματικά” στις κινητοποιήσεις στον ποταμό Xingu.

Έργο	Βιβλιογρ. πηγές	Έτος/περίοδος κατασκευής έργου/ κινητοποιήσεων	Αιτήματα ομάδων βάσης/Τακτικές/Δράσεις	Υποστήριξη-δικτύωση	Παράγοντες που καθόρισαν το αποτέλεσμα	Αποτέλεσμα κινητοποιήσεων/ εκστρατειών
Balbina , ποταμός Uatumã, πολιτεία Amazonas	Khagram, 2004:155, Cummings 1990:45, Reid, De Sousa 2005, Fearnside, 1989, Eletronorte 2006	-Μελέτη βιωσιμότητας έργου: 1975-1976	-Ίδρυση Κινήματος υποστήριξης των Waimiri-Atroari (MAREWA). -Διεκδίκηση τίτλων ιδιοκτησίας σε περιοχές μετεγκατάστασης. -Κόμματα αντιπολίτευσης: υποστήριξη συμμετοχικού σχεδιασμού.	-Τοπικό επίπεδο: Καθολική Εκκλησία, τοπικό Πανεπιστήμιο, κ.α.	-Περιορισμένη κινητοποίηση Waimiri-Altroari. - Περιορισμένη δράση τοπικών Μ.Κ.Ο. - Έλλειψη διεθνούς υποστήριξης. -Αδύναμη θεσμοποίηση κανονισμών προστασίας δικαιωμάτων των ιθαγενών.	-Δεν υπήρξαν αλλαγές στο σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου. -Εμπειρία η οποία λειτούργησε “παραδειγματικά” στις κινητοποιήσεις στον ποταμό Xingu.
Έργα στον ποταμό Xingu (φράγμα Belo Monte)	McCully 2001:295, Khagram 2004:155	-Πρώτη πρόταση κατασκευής: 1975, συνεχείς αναθεωρήσεις έως σήμερα. -Εκδήλωση αντίθεσης ενάντια στο έργο διάρκειας 20 ετών (1989, 2003).	-Συνάντηση Altamira (1989)	-Συνένωση τοπικών και διεθνών περιβαλλοντικών/ κοινωνικών κινημάτων και Μ.Κ.Ο.	-(1989) Εγχώρια άσκηση πίεσης ενάντια στο έργο η οποία βασίστηκε σε νέους κανονισμούς της Βραζιλίας για την προστασία του περιβάλλοντος και των δικαιωμάτων των ιθαγενών, ισχυρή δικτύωση, υλοποίηση διεθνούς εκστρατείας ενάντια σε πολιτική Παγκόσμια Τράπεζας.	-1975:απομάκρυνση έργου από κυβερνητική ατζέντα. -Δημιουργία Επιτροπής επηρεαζόμενων από τα φράγματα Αμαζονίου (CABA), η οποία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε δημιουργία Μ.Α.Β.

Έργο	Βιβλιογρ. πηγές	Έτος/περίοδος κατασκευής έργου/ κινητοποιήσεων	Αιτήματα ομάδων βάσης/Τακτικές/Δράσεις	Υποστήριξη-δικτύωση	Παράγοντες που καθόρισαν το αποτέλεσμα	Αποτέλεσμα κινητοποιήσεων/ εκστρατειών
Ità και Machadinho, ποταμός Uruguai, πολιτείες Santa Catarina και Rio Grande do Sul	Hall 1994, McCully 2001:295, Oliver-Smith 2001, McCormick 2006, Khagram 2004:150,	-Πρόταση κατασκευής έργου: 1978 - Δυο περίοδοι εξέλιξης CRAB: 1979-1984, 1984-1987	-Σύσταση CRAB, Τοπικής Επιτροπής των Επιηρεαζόμενων από τα Φράγματα: 1979 -Αιτήματα: αρχικά καλύτερες αποζημιώσεις, αργότερα ολική άρνηση κατασκευής έργων. -Επιθετικές τακτικές (διαδηλώσεις, σαμποτάρισμα εργασιών κατασκευής έργου, προσωρινή κράτηση εργαζομένων), συμμετοχή σε επιτροπές, κυκλοφορία εντύπου, γραπτό αίτημα, διοργάνωση τοπικών συναντήσεων, διεξαγωγή εκστρατείας	-Τοπικό επίπεδο: Αποστολική Επιτροπή για τη Γη, Ευαγγελική και Λουθηρανική Εκκλησία, αγροτικές ενώσεις, ακαδημαϊκοί, τοπικά κινήματα και Μ.Κ.Ο. -Διεθνές επίπεδο: διεξαγωγή εκστρατείας άσκησης πίεσης προς φορείς χρηματοδότησης, δικτύωση με ομάδες που αγωνίζονται ενάντια στην επέκταση της καπιταλιστικής οικονομίας.	-Δυναμική δράση ομάδων βάσης και διεθνική υποστήριξη.	-Ενεργό ρόλο σε διεθνές επίπεδο όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. -Συμφωνίες 1987 σχετικά με τα φράγματα Ità και Machadinho.

Παράρτημα IV. Συγκεντρωτικός Πίνακας: Κινητοποιήσεις ενάντια σε μεγάλα φράγματα στην Ινδία

Έργο	Βιβλιογρ. πηγές	Έτος/περίοδος κατασκευής έργου/ κινητοποιήσεων	Αιτήματα ομάδων βάσης/Τακτικές/Δράσεις	Υποστήριξη-δικτύωση	Παράγοντες που καθόρισαν το αποτέλεσμα	Αποτέλεσμα κινητοποιήσεων/ εκστρατειών
Hirakud κρατίδια Orissa και Madhya Pradesh	Swain 1997, Khagram 2004:29, McCully, 2001: 299	1948-1957	-Τακτικές: διαδηλώσεις, πορείες και απεργίες.	-Δε βρέθηκαν στοιχεία.	-Δεν υπήρξε άσκηση πίεσης ενάντια στην κατασκευή του έργου από διακρατικές ή εγχώριες Μ.Κ.Ο. -Αδύναμη θεσμοποίηση κανόνων περιβαλλοντικής προστασίας και προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων.	-Χωρίς αποτέλεσμα.
Κοιλάδα Silent River , κρατίδιο Kerala	Khagram, 2004:43, McCully, 2001:300 Rich, 1993:135	1973-1984	-Περιβαλλοντική προστασία.	-Συνεργασία εγχώριων και διεθνών Μ.Κ.Ο.	-Ισχυρή κινητοποίηση και δικτύωση με επίκεντρο κανόνες περιβαλλοντικής προστασίας.	-Πρώτη νίκη πράσινου κινήματος στην Ινδία. -Ακύρωση κατασκευής έργου -Θετικό κλίμα για τη διεξαγωγή και άλλων εκστρατειών.
Φράγμα Tehri , κρατίδιο Uttar Pradesh	Khagram, 2004:53, McCully, 2001, Pearce, 1992:144, Swain 1997	1976-σήμερα	-Δε βρέθηκαν στοιχεία.	-Δε βρέθηκαν στοιχεία.	-Πολιτικές ευκαιρίες λόγω ύπαρξης δημοκρατικού καθεστώτος. - Θεσμοποίηση περιβαλλοντικών κανόνων και κανόνων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. -Κίνημα Chipko. -Μακροχρόνια κατασκευή έργου. -Περιορισμένη εμπλοκή διακρατικών Μ.Κ.Ο.	Καθυστερήσεις/ αναθεωρήσεις έργου.

Έργο	Έτος/περίοδος κατασκευής έργου/ κινήτοποιήσεων	Αιτήματα ομάδων βάσης/Τακτικές/Δράσεις	Υποστήριξη-δικτύωση	Παράγοντες που καθόρισαν το αποτέλεσμα	Αποτέλεσμα κινήτοποιήσεων/ εκστρατειών
Αναπτυξιακό έργο κοιλάδας ποταμού Narmada	-Έναρξη κινήτοποιήσεων: 1985 έως σήμερα.	-Αρχικά βελτίωση προγραμμάτων μετεγκατάστασης και αποζημιώσεων, στη συνέχεια ολική άρνηση κατασκευής έργου. -Τακτικές: πολιτικής ανυπακοής, παθητικής αντίστασης, διοργάνωση πορειών, δικαστικές διεκδικήσεις, άσκηση πίεσης μέσω πολιτικών κομμάτων, κ.α.	-Ισχυρή εγχώρια και διεθνής δικτύωση.	-Ισχυρή εγχώρια και διεθνής δικτύωση. -Αμφισβήτηση έργου με περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς όρους --Διεξαγωγή συνεργατικής εκστρατείας με βέλτιστο επίπεδο πολιτικής υπευθυνότητας. - Θεσμοποίηση περιβαλλοντικών κανόνων και κανόνων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων.	-Απονομή βραβείων Right Livelihood και Goldman. -Η κατασκευή του έργου δεν εμποδίστηκε σύμφωνα με απόφαση Ανωτάτου Δικαστηρίου (2000). -Για πρώτη φορά στην ιστορία της Παγκόσμιας Τράπεζας υπήρξε σύσταση ανεξάρτητης επιτροπής (Επιτροπή Morse). -Συμβολή στην ίδρυση Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα. -Πυροδότηση συζητήσεων σχετικά με αναπτυξιακό μοντέλο και τα οφέλη κατασκευής φραγμάτων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Παράρτημα V. Χρονολόγιο εξέλιξης κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασκευή του αναπτυξιακού έργου της κοιλάδας του ποταμού Narmada (Sardar Sarovar)

Το χρονολόγιο αυτό παρέχεται από τον Sangvai 2002:205. Εμπλουτίστηκε με φωτογραφικό υλικό από την ιστοσελίδα των Φίλων του Ποταμού Narmada (www.narmada.org).

1946-1969

Σχεδιασμός έργων και αναθεώρηση διαφόρων σχεδίων για τη χρήση των υδάτων του ποταμού Narmada. Συστήνεται το Δικαστήριο Επίλυσης των Διαφορών για τα ύδατα του ποταμού Narmada (N.W.D.T.) το 1969 από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση.

1979

Καθορισμός ύψους φραγμάτων Sardar Sarovar (455 ft, κρατίδιο Gujarat) και Narmada Sagar (860ft, κρατίδιο Madhya Pradesh) μετά την έκδοση της απόφασης του N.W.D.T..

1979-1980

Η έκδοση της απόφασης προκαλεί τοπικές λαϊκές αντιδράσεις (Nimad Bachao Andolan) που “σβήνουν” εξαιτίας πολιτικών και κομματικών λόγων.

1983

Η περιβαλλοντική ομάδα “Kalpranvikska” ετοιμάζει μια αναφορά για τα φράγματα που σχεδιάζονται να κατασκευαστούν στην κοιλάδα, στην οποία επισημαίνονται και οι πιθανές αρνητικές περιβαλλοντικές και κοινωνικές τους επιπτώσεις.

1985-1986

Η ARCH-Vahini, μια Μ.Κ.Ο. του κρατιδίου Gujarat, εγείρει το θέμα της παροχής καλύτερων προγραμμάτων μετεγκατάστασης και της διεκδίκησης εκτάσεων γης για όλους τους εκτοπιζόμενους.

Μάιος 1985

Η Παγκόσμια Τράπεζα εγκρίνει ένα δάνειο 450 εκατομμυρίων δολαρίων για την υλοποίηση του έργου Sardar Sarovar.

Φεβρουάριος 1986

Οι πιθανοί εκτοπιζόμενοι από το φράγμα Maharashtra σχηματίζουν την “Narmada Dharangrast Samiti”. Διεξαγωγή συνεδρίασης στην περιοχή Dhadgaon. Στη συνεδρίαση αυτή διατυπώνεται το αίτημα της πρόσβασης στις πληροφορίες σχετικά με θέματα που αφορούν τον εκτοπισμό, τα σχέδια μετεγκατάστασης και το συνολικό κόστος του έργου.

Ιανουάριος-Μάιος 1987

Σχηματίζεται η Narmada Ghati Navnirman Samiti στο κρατίδιο Madhya Pradesh από ακτιβιστές.

Ιούνιος 1987

Ενώ αρκετές μελέτες δεν έχουν ακόμα ολοκληρωθεί το Υπουργείο Περιβάλλοντος δίνει άδεια υπό όρους (conditional clearance) για την υλοποίηση του έργου Sardar Sarovar. Τον Οκτώβριο η Επιτροπή Σχεδιασμού (Planning Commission) δίνει επίσης άδεια υπό όρους για την υλοποίηση του έργου.

1988-1989

Η MARG, μια Μ.Κ.Ο. με έδρα το Νέο Δελχί, διεξάγει έρευνες σχετικά με τις νομικές πτυχές του έργου.

Ιανουάριος 1988

250 εκτοπιζόμενοι από τα κρατίδια Gujarat, Maharashtra και Madhya Pradesh διαδηλώνουν στην Kevadia. Δεν υπάρχουν απαντήσεις από την πλευρά των αρμοδίων. Δίνεται τελεσίγραφο.

18 Αυγούστου 1988

Οι Narmada Dharangrast Samiti, Maharashtra, Narmada Ghati Navnirman Samiti, Madhya Pradesh και Narmada Asargrast Sangharsh Samiti Gujat δηλώνουν την πλήρη αντίθεση τους ενάντια στο φράγμα και ασκούν κριτική στην ποιότητα των μελετών και των ερευνών που έχουν υλοποιηθεί. Αμφισβητούν τις απόψεις περί ύπαρξης οφελών από το φράγμα.

18 Δεκεμβρίου 1988

Περισσότερες από 25 οργανώσεις συναντιόνται στο Ahmedabad του κρατιδίου Gujarat αμφισβητώντας διάφορες πτυχές του έργου Sardar Sarovar.

30 Ιανουαρίου 1989

Διεξαγωγή satyagraha ενάντια στην επιβολή της ειδικής επίσημης νομοθετικής πράξης (Official Secrets Act) σε 10 οικισμούς γύρω από το φράγμα. Οι εργαζόμενοι στην κατασκευή του φράγματος ξεκινούν απεργία επ' άοριστον.

22 Φεβρουαρίου 1989

Μεγάλο συλλαλητήριο στην περιοχή του φράγματος στο οποίο συμμετέχουν περισσότεροι από 10.000 κάτοικοι της κοιλάδας.

4 Απριλίου 1989

Πρώτη κύρια πορεία διαμαρτυρίας ενάντια στο φράγμα στην περιοχή Bhopal στο κρατίδιο Madhya Pradesh.

16-18 Απριλίου 1989

Συνάντηση ακτιβιστών του N.B.A. στην περιοχή Saurashtra στην Rajkot, Bhavnagar.

28 Σεπτεμβρίου 1989

Συλλαλητήριο ενάντια στην “καταστρεπτική ανάπτυξη” στην περιοχή Harsud.

24 Οκτωβρίου 1989

Οι ακτιβιστές του N.B.A. παρουσιάζουν τη θέση τους ενάντια στο έργο Sardar Sarovar και την αμερικανική πολιτική που ασκείται στην Υποεπιτροπή για τη Γεωργία και το Περιβάλλον του Κογκρέσου των Η.Π.Α.

6 Μαρτίου 1990

Μπλόκα στην εθνική οδό Mumbai-Agra, στη γέφυρα Khaghat για 28 ώρες από 10.000 ανθρώπους. Η κυβέρνηση του κρατιδίου της Madhya Pradesh διαβεβαιώνει ότι θα αναθεωρήσει το έργο. Η Baba Amte προσχωρεί στο κίνημα.

28 Μαρτίου έως 5 Απριλίου 1990

Διεξαγωγή **dharma** (καθιστική διαμαρτυρία) και απεργιών πείνας στο Mumbai λόγω της κατάκλυσης ορισμένων περιοχών στο κρατίδιο Maharashtra. Η κυβέρνηση του κρατιδίου διαβεβαιώνει ότι θα υπάρξει μετεγκατάσταση των ατόμων που κατοικούν στη λεκάνη κατάκλυσης του φράγματος.

7-8 Απριλίου 1990

Διαδήλωση υποστήριξης της κίνησης διαμαρτυρίας στο Mumbai στις περιοχές Alirajpur και Badwani του κρατιδίου Madhya Pradesh. Ξυλοδαρμοί, βάνανυση επίθεση με ρόπαλα μπαμπού (lathi) και συλλήψεις από την αστυνομία.

14-18 Μαΐου 1990

Περισσότεροι από 1.500 άτομα από την κοιλάδα διαδηλώνουν έξω από το σπίτι του πρωθυπουργού στο Νέο Δελχί. Ο πρωθυπουργός διαβεβαιώνει ότι θα υπάρξει αναθεώρηση του έργου. Δεν υπάρχει όμως περαιτέρω εξέλιξη στο θέμα αυτό.

14-19 Μαΐου 1990

Η πραγματοποίηση ερευνών στους οικισμούς του Alirajpur εμποδίζονται από τους κατοίκους. Αστυνομική καταστολή.

25 Δεκεμβρίου 1990 -30 Ιανουαρίου 1991

Μεγάλη πορεία (Jan Vikas Sangharsh Yatra, The Long March) 6.000 ανδρών και γυναικών στην κοιλάδα. Κατευθύνονται στη θέση κατασκευής του φράγματος και διεξάγουν satyagraha. Στάση στα σύνορα του κρατιδίου Gujarat, στην Ferkuva και απεργία πείνας διάρκειας 22 ημερών.

25 Ιανουαρίου 1991

Βίαιες επιθέσεις σε ειρηνικές διαδηλώσεις στα σύνορα Badwani και Segawa.

18 Απριλίου 1991

Επίθεση με ρόπαλα μπαμπού, ξυλοδαρμοί ανθρώπων στις περιοχές Nagar, Chikhalda και Nisarpur στο κρατίδιο Madhya Pradesh.

14 Ιουνίου 1991

Διεξαγωγή satyagraha στο Manibeli ενάντια στον αναγκαστικό εκτοπισμό του πληθυσμού και στην κατάκλυση της περιοχής.

Αύγουστος 1991

Επέμβαση της αστυνομίας και συλλήψεις κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής satyagraha στο Manibeli

30 Αυγούστου 1991

Καταστολή και συλλήψεις στην περιοχή Kasaravad όπου ομάδες ανθρώπων μαζί με τη Baba Amte εκδήλωναν την αντίθεση τους στην κατασκευή γέφυρας. Συνέχιση της αστυνομικής καταστολής στους οικισμούς της περιοχής Nimar.

Νοέμβριος 1991

Βάνουση επίθεση με ρόπαλα μπαμπού (lathi), ξυλοδαρμοί και συλλήψεις στην Kothda και Tavlai στην κοιλάδα Nimad των ανθρώπων που αντιστεκόταν στη διεξαγωγή των ερευνών για το φράγμα. Στόχος ο γυναικείος πληθυσμός. Φυλάκιση διάρκειας άνω του ενός μήνα.

3 Μαρτίου 1992

Εκτοπιζόμενοι από το κρατίδιο Gujarat από την περιοχή μετεγκατάστασης επιστρέφουν στον παλιό τους οικισμό Vadgaon.

25-26 Μαρτίου 1992

Το N.B.A. (Narmada Bachao Andolan) συμμετέχει σε εθνικό συλλαλητήριο διαμαρτυρίας ενάντια στη νέα οικονομική πολιτική, στην παγκοσμιοποίηση και στην ιδιωτικοποίηση στο Νέο Δελχί.

26 Μαρτίου-23 Απριλίου 1992

Αστυνομική δύναμη 500 ατόμων με μπουλντόζες, φορτηγά και όπλα εισέρχεται στο Manibeli με το πρόσχημα της κατεδάφισης 18 σπιτιών. Κατοχή του Manibeli για περισσότερο από ένα μήνα κατά τη διάρκεια του οποίου πραγματοποιούνται συλλήψεις και βίαιοι ξυλοδαρμοί. Αστυνομικοί βιάζουν 2 γυναίκες που ανήκουν σε ομάδες adivasi.

Ιούνιος 1992

Η ανεξάρτητη επιτροπή Morse εκδίδει την αναφορά της συστήνοντας στην Παγκόσμια Τράπεζα να αποχωρήσει από τη χρηματοδότηση του έργου. Ακολουθεί μια νικηφόρα πορεία στην Kasaravad.

13 Ιουλίου 1992

Ο Dhanibai Padvi από την Taloda, κάτοικος της περιοχής μετεγκατάστασης στο κρατίδιο Maharashtra σκοτώνεται σε συμπλοκή με αστυνομικούς.

Ιούλιος 1992

Διεξαγωγή της πρώτης satyagraha από τους εκτοπιζόμενους του φράγματος Bargi.

Οκτώβριος 1992

Συλλήψεις και βασανισμοί ακτιβιστών στην Kakrana, στο κρατίδιο Madhya Pradesh.

Δεκέμβριος 1992

Κατασκευή δρόμου για τη διεξαγωγή της αναγκαστικής μετακίνησης του πληθυσμού στο Manibeli. Σύλληψη 200-300 ατόμων.

12 Σεπτεμβρίου 1992

Ορίζονται οι πρώτες συναντήσεις διαπραγματεύσεων μεταξύ του N.B.A. και της κυβέρνησης του κρατιδίου Gujarat στην περιοχή Jamnagar. Αργότερα, αντίστοιχες συναντήσεις διεξάγονται στην περιοχή Bhavnagar, στη Rajkot, Bhuj.

29 Δεκεμβρίου 1992

Διεξαγωγή dharna και συλλήψεις των εκτοπιζόμενων λόγω της κατασκευής καναλιών στην Baroda.

28-30 Ιανουαρίου 1993

Καταστολή και εμπρησμοί στην περιοχή Anjanwara στο κρατίδιο Madhya Pradesh. Αστυνομικές δυνάμεις καταστρέφουν σπίτια, καλλιεργούμενες εκτάσεις, κ.α.

Φεβρουάριος-Μάρτιος 1993

Διεξαγωγή της εκστρατείας Lok-Nivada σε περιοχές των οικισμών της κοιλάδας.

30 Μαρτίου 1993

Η Παγκόσμια Τράπεζα αποχωρεί από τη χρηματοδότηση του έργου.

4 Απριλίου 1993

Ομαδικός βιασμό Budhiben of Antras (Gujarat) από την αστυνομία.

10 Μαΐου 1993

Επίθεση από μπράβους πολιτικών κομμάτων στην Διάσκεψη για τους υδατικούς πόρους που διεξάγεται στην Ahmedabad.

Ιούνιος 1993

Διεξαγωγή satyagraha στο Manibeli κατά τη διάρκεια των μουσώνων. Κατάληψη από αστυνομικές δυνάμεις, ισχυρή καταστολή, αναγκαστική εκδίωξη, επαναλαμβανόμενες συλλήψεις στην κοιλάδα. Απεργία πείνας από τους Medha Patkar και Devrambhai από τις 3 Ιουνίου στο Mumbai με το αίτημα της πλήρους αναθεώρησης του έργου Sardar Sarovar. Λήξη της απεργίας πείνας μετά από 15 ημέρες όταν η ένωση των τοπικών κυβερνήσεων συναινεί στην αναθεώρηση όλων των πτυχών του έργου.

29-30 Ιουνίου 1993

Συζήτηση ανάμεσα στους εκπροσώπους της ένωσης των τοπικών κυβερνήσεων και στους εκπροσώπους των ομοσπονδιακών κυβερνήσεων των εμπλεκόμενων κρατιδίων. Ύπαρξη πρότασης για τη σύσταση μιας ανεξάρτητης επιτροπής εμπειρογνώμων για τη συνολική αναθεώρηση του έργου.

11-16 Ιουλίου 1993

Κατάκλυση περιοχής στην κοιλάδα Bhulbhai Tadwi του Vadgam στο κρατίδιο Gujarat. Κατάκλυση του Manibeli στο κρατίδιο Maharashtra στις 16 Ιουλίου παρά το γεγονός ότι οι κάτοικοι αρνούνται να εγκαταλείψουν την περιοχή. Συλλήψεις και βίαιη απομάκρυνση του πληθυσμού. Επίθεση με ρόπαλα μπαμπού (lathi). Ξυλοδαρμοί στην Kevadia.

17 Ιουλίου 1993

Διακήρυξη Jal Samarpan (θυσία στο νερό).

5 Αυγούστου 1993

Ανακοίνωση σύστασης πενταμελούς επιτροπής για την αναθεώρηση του αναπτυξιακού έργου Sardar Sarovar από την ένωση των τοπικών κυβερνήσεων. Απόσυρση διακήρυξης Jal Samarpan.

Οκτώβριος-Νοέμβριος 1993

Narmada Yatra (πορεία για δικαιοσύνη). Πορεία από το Amarkantak προς την περιοχή κατασκευής του Sardar Sarovar με στόχο τη δημόσια κινητοποίηση σε περιοχές που έχουν ήδη επηρεαστεί ή πρόκειται να επηρεαστούν από την υλοποίηση του συνολικού αναπτυξιακού έργου.

18 Νοεμβρίου 1993

Εξαναγκαστική έρευνα στους οικισμούς του κρατιδίου Maharashtra με την περιπολία ένοπλων αστυνομικών.

22 Νοεμβρίου 1993

Αστυνομική επίθεση κατά τη διεξαγωγή του συλλαλητηρίου διαμαρτυρίας για το θάνατο του Rehmaal στην περιοχή Dhule. Τραυματισμοί ατόμων. Μαζικές συλλήψεις.

24 Φεβρουαρίου 1994

Μόνιμο κλείσιμο των υδατοφρακτών του φράγματος, παρά την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου του κρατιδίου Gujarat.

20-21 Μαρτίου 1994

Επίθεση στο γραφείο του N.B.A. στη Baroda. Καταστροφές και εμπρησμοί εγγράφων από υποστηρικτές του έργου.

18 Απριλίου 1994

Πορείες διοργανώνονται από οργανώσεις εκτοπιζόμενων του κρατιδίου Madhya Pradesh στη Bhopal.

11 Μαΐου 1994

Συνάντηση στην Mandla με τον πρωθυπουργό του κρατιδίου Madhya Pradesh. Λήψη απόφασης σχετικά με την αλιεία στον ταμιευτήρα Bargi. Οικονομική αποζημίωση εκτοπιζόμενων.

20 Μαΐου 1994

Το N.B.A. καταθέτει ένα ολοκληρωμένο αίτημα ενάντια στο έργο Sardar Sarovar στο Ανώτατο Δικαστήριο.

Ιούνιος-Σεπτέμβριος 1994

Οι κάτοικοι του οικισμού Vadgam εκτοπίζονται από εκατοντάδες αστυνομικούς. Διεξαγωγή satyagraha κατά τη διάρκεια των μουσώνων στις περιοχές Jalsindhi (κρατίδιο Madhya Pradesh) και Domkhedi (κρατίδιο Maharashtra). Κατάκλυση περιοχών έως την περιοχή Nimad. Αστοχίες τεχνικού έργου.

20 Ιουλίου 1994

Διεξαγωγή dharna στη Mumbai ενάντια στην κατάκλυση των περιοχών. Παράδοση αναφοράς στην ένωση τοπικών κυβερνήσεων από την πενταμελή επιτροπή.

Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1994

Διεξαγωγή dharna στην περιοχή Bhopal. Τέσσερις ακτιβιστές ξεκινούν απεργία πείνας στις 21 Νοεμβρίου. Μετά από 25 μέρες διεξαγωγής της απεργίας η κυβέρνηση του κρατιδίου Madhya Pradesh ανακοινώνει ότι δε θα υποστηρίξει περαιτέρω την κατασκευή του έργου.

1 Ιανουαρίου 1995

Η κατασκευή των υδατοφρακτών του έργου σταματά μετά από την έκδοση της απόφασης της Αρχής Ελέγχου (Narmada Control Authority).

Ιανουάριος 1995

Έκδοση απόφασης Ανωτάτου Δικαστηρίου για την προσωρινή παύση των εργασιών του φράγματος επειδή κρίθηκε ότι οι συνθήκες μετεγκατάστασης των εκτοπιζόμενων δεν ήταν ικανοποιητικές.

Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1995

Narmada Nyaya Yatra (πορεία για δικαιοσύνη) από την κοιλάδα του ποταμού Narmada προς το Νέο Δελχί ενάντια στη συνέχιση των εργασιών κατασκευής του φράγματος και στον εκτοπισμό του πληθυσμού.

19-25 Απριλίου 1996

Πρώτη Εθνική Συνέλευση στη Wardha. Ίδρυση της Εθνικής Συμμαχίας των Κινημάτων (National Alliance of People's Movement, NAPM).

5 Ιουλίου 1996

Εκτοπιζόμενοι από το κρατίδιο Gujarat επιστρέφουν στον παλιό τους οικισμό Mokhdi.

13 Αυγούστου 1996

Πορεία των εκτοπιζόμενων του κρατιδίου Gujarat στην Kevadia.

21 Δεκεμβρίου 1996

50.000 άνθρωποι συμμετέχουν σε πορεία υπέρ μιας εναλλακτικής πολιτικής διαχείρισης των υδατικών πόρων στην Kasrawad. Διήμερη διαβούλευση στην Bawangaja.

3 Μαρτίου 1997

Διαδήλωση έξω από τα γραφεία κατασκευής του φράγματος Goi.

26 Μαρτίου 1997

Διαδήλωση έξω από τα γραφεία κατασκευής του φράγματος Veda στην Bhikangaon.

25 Απριλίου 1997

Συλλαλητήριο στο Mandaleshwar ενάντια στο φράγμα Maheswar.

6 Ιουνίου 1997

Συλλογική διαδήλωση και gherao (περικύκλωση κτιρίου) στη Bhodai από εκτοπιζόμενους των φραγμάτων Tawa, Bargi, Goi, Veda, Maheshwar, Sardar Sarovar και Narmada Sagar.

15-25 Αυγούστου 1997

Διαδηλώσεις και απεργίες πείνας από τους εκτοπιζόμενους του φράγματος Bargi στη Jabalpur.

3 Οκτωβρίου 1997

Συλλαλητήριο 12.00 εκτοπιζόμενων στο Mandaleshwar ενάντια στο φράγμα Maheshwar.

21 Σεπτεμβρίου-26 Οκτωβρίου 1997

Διεξαγωγή satyagraha από εκτοπιζόμενους του κρατιδίου Gujarat στα γραφεία κατασκευής του Sardar Sarovar στην Kevadia.

17-20 Δεκεμβρίου 1997

Σημαντικές συζητήσεις στην Bhopal διοργανώνονται από την κυβέρνηση του κρατιδίου Madhya Pradesh για την αναθεώρηση του αναπτυξιακού έργου και τη διερεύνηση των εναλλακτικών λύσεων.

11 Ιανουαρίου 1998

Σύλληψη 25.000 ατόμων στην περιοχή του φράγματος Maheshwar. Έναρξη απεργίας πείνας από 6 ακτιβιστές στις 25 Ιανουαρίου. Η κυβέρνηση του κρατιδίου Madhya Pradesh ανακοινώνει την αναθεώρηση των έργων και την παύση των εργασιών κατασκευής τους.

Απρίλιος 1998

Έκθεση έργων ζωγραφικής περισσότερων από 200 καλλιτεχνών για την χρηματοδότηση της εκστρατείας του N.B.A. στο Νέο Δελχί, τη Βομβάη και την Pune.

Ιούνιος 1998

Ίδρυση της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα Φράγματα. Η Medha Patkar ανήκει στο Συμβούλιο της Επιτροπής.

Οκτώβριος 1998

Υποβολή αναφορών για το φράγμα Maheshwar και για το συνολικό έργο της κοιλάδας Narmada.

27 Ιανουαρίου 1999

Έναρξη τελικών ακροάσεων για την υπόθεση του Sardar Sarovar από το Ανώτατο Δικαστήριο.

18 Φεβρουαρίου 1999

Το Ανώτατο Δικαστήριο αίρει την προσωρινή παύση των εργασιών κατασκευής του Sardar Sarovar και επιτρέπει την ανύψωση του έργου έως τα 88 μέτρα.

Μάρτιος 1999

Πραγματοποίηση συλλογικών ερευνών από το N.B.A. και τις αρχές των κυβερνήσεων των κρατιδίων Madhya Pradesh και Maharashtra. Διαπιστώνεται πρόβλημα όσον αφορά τη διαθεσιμότητα εκτάσεων για μετεγκατάσταση.

Απρίλιος 1999

Dharna στην περιοχή Bhopal και 26μερης διάρκειας απεργία πείνας από επτά ακτιβιστές λόγω της εφαρμογής των αποφάσεων που αναφέρονται στην αναφορά που εκδόθηκε τον Οκτώβριο του 1988. Η κυβέρνηση του κρατιδίου Madhya Pradesh συμφωνεί για την παύση των εργασιών κατασκευής των δύο φραγμάτων στην κοιλάδα και για την αναθεώρηση των σχεδίων των υπολοίπων φραγμάτων εκτός του Maheshwar.

Απρίλιος 1999

Δύο γερμανικές εταιρίες αποχωρούν από τη συμμετοχή στην υλοποίηση του έργου Maheshwar.

1-7 Απριλίου 1999

Manavadhikar Yatra (πορεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα) σε Βομβάη, Badwani, Kevadia και Δελχί.

10 Ιουνίου έως 12 Οκτωβρίου 1999

Διεξαγωγή satyagraha ενάντια στην κατάκλυση των περιοχών Domkhedi (κρατίδιο Maharashtra) και Jalsindhi (κρατίδιο Madhya Pradesh). Συμμετοχή ξένων υποστηρικτών σε συλλαλητήριο στα πλαίσια διεξαγωγής της εκστρατείας ενάντια στο έργο.

10-11 Αυγούστου, 18-21 Σεπτεμβρίου 1999

Κατάκλυση της κοιλάδας. Οι Satygrahis αρνούνται να αποχωρήσουν από την περιοχή ακόμα και όταν το νερό φτάνει μέχρι τα χείλη τους. Βίαιες συλλήψεις από την αστυνομία. Πάνω από 400 άτομα συλλαμβάνονται και φυλακίζονται στο Dhule. Διεξαγωγή dhana στο Dhule.

Εικόνα I.1: Περιοχή Domkhedi όπου διεξάγεται satyagraha (10 Αυγούστου 1999), (Friends of the River Narmada, 2007a)

10 Ιανουαρίου 2000

Έκδοση απόφασης κατασκευή του φράγματος μέχρι το 2005. Ο πρωθυπουργός του κρατιδίου Madhya Pradesh ανακοινώνει τη μη διαθεσιμότητα γεωργικών εκτάσεων εντός του κρατιδίου για αποκατάσταση των εκτοπιζόμενων και δηλώνει ότι μπορεί να υπάρξουν καθυστερήσεις.

15 Ιουλίου 2000

Ο Admiral Ramdas (πρώην αρχηγός του πολεμικού ναυτικού) κηρύσσει τη διεξαγωγή satyagraha.

7-8 Αυγούστου 2000

Επίσκεψη αρχών στους οικισμούς που επηρεάζονται από την κατασκευή του Sardar Sarovar από το Manibeli έως το Domkhedi.

15 Αυγούστου 2000

Κάτοικοι των οικισμών κατασκευάζουν το πρώτο υδροηλεκτρικό έργο μικρής κλίμακας στο Domkhedi (300 W) για την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος σε 8 σπίτια στο Khutavanipada.

24 Αυγούστου 2000

Οι αρχές του κρατιδίου Gujarat προχωρούν σε φυλάκιση επιφανών πολιτών. Εκατοντάδες ανθρώπων συνεχίζουν τη διεξαγωγή satyagraha.

28 Αυγούστου 2000

Περίπου 3.000 adivasi, κ.α. που επηρεάζονται από την κατασκευή των καναλιών, των αποικιών στις οποίες διαμένουν οι εργαζόμενοι στην κατασκευή του έργου, κ.τ.λ., προερχόμενοι από τις περιοχές μετεγκατάστασης στο κρατίδιο Gujarat, συμμετέχουν σε συλλαλητήριο.

7 Σεπτεμβρίου 2000

Πάνω από 1.000 άτομα από τους οικισμούς του κρατιδίου Maharashtra σχηματίζουν μπλόκα στο Akkalkua στην περιοχή Nandurbar, ζητώντας από την τοπική κυβέρνηση να προσδιορίσει τις περιοχές μετεγκατάστασης.

Σεπτέμβριος 2000

Μικροσεισμοί στο Bhavnagar στο κρατίδιο Gujarat. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1993 παρόμοιοι μικροσεισμοί υπήρξαν στο Marathwada στην περιοχή Latur. Οι επιστήμονες προβλέπουν έναν μελλοντικό σεισμό. Θάνατος 10 εκτοπιζόμενων από τους οικισμούς που βρισκόταν στην περιοχή του φράγματος Bargi εξαιτίας ελονοσίας. Εκατοντάδες άλλοι εκτοπιζόμενων ασθενούν.

Οκτώβριος 2000

Η περιοχή Kutch αναγνωρίζεται ως κρίσιμη περιοχή όσον αφορά την εκδήλωση σεισμών.

18 Οκτωβρίου 2000

Άσκηση κριτικής στο περιεχόμενο της απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Ινδία και σε χώρες του εξωτερικού. Διαδηλώσεις και συλλήψεις σε διάφορες περιοχές. Διαδηλώσεις στην Badwani (23 Οκτωβρίου), απεργίες πείνας και διαδηλώσεις στο Bhopal (25-31 Οκτωβρίου), επανέναρξη των εργασιών κατασκευής του φράγματος (31 Οκτωβρίου), μεγάλη πορεία για δικαιοσύνη στο Δελχί και δημόσιες ακροάσεις (7-14 Νοεμβρίου). Συγκέντρωση και εντάσεις έξω από το Υπουργείο Υδατικών Πόρων. Αρνητικά προπαγανδιστικά δημοσιεύματα στον τύπο ενάντια στο N.B.A και στη Medha Patkar.

16 Νοεμβρίου 2000

Έκδοση της αναφοράς της Παγκόσμιας Επιτροπής “Φράγματα και Ανάπτυξη”.

13 Δεκεμβρίου 2000

Ειρηνική dharna μπροστά από το Ανώτατο Δικαστήριο. Παράδοση μνημονίου. Σύλληψη 350 ατόμων. Στις 14 Δεκεμβρίου περίπου 100 εκπρόσωποι φτάνουν στο Υπουργείο Περιβάλλοντος και Δασών και καταλαμβάνουν το γραφείο. Ο πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας διαβεβαιώνει τους ανθρώπους στην κοιλάδα ότι η Τράπεζα δεν θα χρηματοδοτήσει το έργο Sardar Sarovar (12 Νοεμβρίου).

22 Δεκεμβρίου 2000

Η αμερικανική εταιρεία Ogden Energy Group αποχωρεί από την συμμετοχή της στην κατασκευή του έργου Maheshwar.

4 Ιανουαρίου 2001

Ο πρωθυπουργός του κρατιδίου Maharashtra συναινεί στην σύσταση μιας ανεξάρτητης επιτροπής για την αποκατάσταση των εκτοπιζόμενων και μιας επιτροπής αναθεώρησης του έργου, μετά από τη διεξαγωγή τριήμερης διάρκειας dharna των adivasi στο Mumbai.

10 Ιανουαρίου 2001

Η ομάδα αναθεώρησης της Επιτροπής Ελέγχου (Narmada Control Authority) αποφασίζει την ολοκλήρωση της κατασκευής του φράγματος μέχρι το 2005 χωρίς να υπάρχει master plan αποκατάστασης των εκτοπιζόμενων.

25 Ιανουαρίου 2001

Οι adivasi που επηρεάζονται από το υδροηλεκτρικό έργο Man πραγματοποιούν συλλαλητήριο για την παύση των εργασιών κατασκευής του.

21 Μαρτίου 2001

Περίπου 1.000 εκτοπιζόμενοι από το υδροηλεκτρικό έργο Man προχωρούν στην κατάληψη της περιοχής του φράγματος εμποδίζοντας την περαιτέρω κατασκευή του έργου. Περίπου 350 κάτοικοι των οικισμών και ακτιβιστές συλλαμβάνονται μετά την απαγγελία πλαστών κατηγοριών.

4-10 Απριλίου 2001

Narmada Sangharsha Parikrama στους οικισμούς της περιοχής Nimar. Ενίσχυση της δέσμευσης για συνέχιση του αγώνα.

3 Ιουλίου 2001

Υποβολή της αναφοράς σχετικά με την αποκατάσταση των εκτοπιζόμενων στο κρατίδιο Maharashtra από την Επιτροπή Daud στην κυβέρνηση του κρατιδίου.

5 Ιουλίου 2001

Διεξαγωγή satyagraha ενάντια στο φράγμα και την κατάκλυση της περιοχής στις περιοχές Domkhedi και Jalsindhi. Στις 2 Ιουλίου διεξαγωγή satyagraha στο φράγμα Man.

Εικόνα Ι.2: Περιοχή διεξαγωγής satyagraha, 2001 (“Θα πνιγούμε αλλά δε θα μετακινηθούμε!”), (Friends of the River Narmada, 2007a)

Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2002

Κατάκλυση της περιοχής στην κοιλάδα του ποταμού Narmada.

Εικόνα Ι.3: Κατάκλυση περιοχής Domkhedi , (Friends of the River Narmada, 2007a)

Εικόνα Ι.4: Satyagrahis, 2002, (Πηγή: N.B.A.)

Ιούλιος 2004

Πραγματοποίηση εργασιών κατασκευής του φράγματος Maheshwar.

Μάρτιος-Απρίλιος 2006

Dharna, απεργία πείνας στο Νέο Δελχί.

Εικόνα Ι.5: Περιοχή διεξαγωγής Dharna, (Πηγή: N.B.A.)

Εικόνα I.6: Πορεία διαμαρτυρίας (Πηγή: N.B.A.)

Εικόνα I.7: Δημόσια ακρόαση (jan sunvai), (Πηγή: N.B.A.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Arundhati R.(2000), Η αξία της ζωής (The cost of living), μετάφραση Σπανδωνής Γ., Εκδόσεις Ψυχογιός
- Gherbrant A. (1991), Αμαζόνιος. Ένας πληγωμένος γίγαντας, Εκδόσεις Δελιθανάσης
- Singh Y. (2006), Το αγροτικό κίνημα στην Ινδία (23.00 αυτοκτονίες αγροτών λόγω χρεών), Περιοδικό Resistencias, Τεύχος 3, Οκτώβριος 2006
- Εθνική Γραμματεία Κινήματος Αγροτών Χωρίς Γη (2005), Το Κίνημα των Αγροτών Χωρίς Γη μπροστά στην πολιτική συγκυρία, Περιοδικό Resistencias, Δεκέμβριος 2005
- Μαρκεζίνη Ο. (2006), Η Αμαζονία σε κίνδυνο, Visión Latinoamericana, No 2, Τετραμηνιαίο περιοδικό του εκπολιτιστικού συνδέσμου Λατινοαμερικάνων και Ισπανών στην Ελλάδα ASCLAYE, Σεπτέμβρης-Οκτώβρης-Δεκέμβρης 2006
- Σπανδώνης Γ. (2000), Πρόλογος στην ελληνική έκδοση στο: Η αξία της ζωής, Arundhati Roy, Εκδόσεις Ψυχογιός, Πέμπτη αναθεωρημένη έκδοση
- Τρούμπης Α. (1999), Λογία Οικολογία. Η επιστήμη της φύσης μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής, Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Τσουμπάρης Δ. (2003), Το φαινόμενο και ο όρος των περιβαλλοντικών προσφύγων, πτυχιακή εργασία, Τμήμα Περιβάλλοντος Πανεπιστημίου Αιγαίου

Ξενόγλωσση

- Aguirre M., McCully P. (1999), Two Decades of Struggle for Just Resettlement: The Story of Itá Dam, World Rivers Review, Vol. 14(6), December 1999, International Rivers Network
- Alvares C., Billorey R. (1988), Damming the Narmada, Natraj Publishers, Dehra Dun
- Amazon Watch (2006), Brazil. Belo Monte Dam, διαθέσιμο στο: http://www.amazonwatch.org/amazon/BR/bmd/index.php?page_number=8
- American Society of Civil Engineers (1994), Seven Wonders of the Modern World, διαθέσιμο στο: http://www.asce.org/history/seven_wonders.cfm#dam
- Baines S. (1999), Waimiri-Atroari resistance in the presence of an indigenist policy of “resistance”, Critique of Anthropology, Vol. 19(3), pp. 211-226
- Bansuri T., Himanshu T., (2007), Large dams and displacement in India, διαθέσιμο στο: <http://www.dams.org/kbase/submissions/showsub.php?rec=SOC166>,
- Basu P., Joshi L. (2000), Study for the efficient planning, control and management of water resources development projects in India, Water Resources Development, Vol. 16 (4), pp. 563-570
- Baviskar A. (1995), In the belly of the river. Tribal conflicts over development in the Narmada Valley, Oxford University Press
- Bird J. (2002), Nine months after the launch of the World Commission on Dams Report, Water Resources Development, Vol. 18 (1), pp. 111-126
- Bose P. (2004), Critics and experts, activists and academics: intellectuals in the fight for social and ecological justice in the Narmada Valley, India, IRSH, Vol. 24, Supplement, pp. 133-157
- Brenes D. (2002), Private sector participation in the water industry, Lund University International Master’s Programme in Environmental Science, Graduation Thesis, διαθέσιμο στο: www.lumes.lu.se/database/alumni/01.02/theses/brenes_diego.pdf
- Caritas Australia (2007), Παγκόσμιοι θεσμοί, διαθέσιμο στο: www.kinimata.gr/pagosmio_k_k/5dnt-pagosmia-trapeza-g8/pagosmii_thesmi2.html
- Carvalho G. (1999), Hydroelectric development and road paving in Brazil’s Transamazon area,

Journal of Environmentl and Development, Vol. 8(4), pp. 397-406

Carvalho G. (2006), Environmental resistance and the politics of energy development in the brazilian Amazon, Journal of Environmentl and Development, Vol. 15(3), pp. 245-268

Cernea M. (1997), The risks and reconstruction model for resettling displaced populations, World Development, Vol.25(10), pp. 1569-1587

Chabbott C. (1999), Development International NonGovernmental Organizations στο: Boli J., Thomas G. (επιμ.), Constructing world culture. International NonGovernmental Organizations since 1875, Stanfrord University Press

Chitale M. (1997), The Narmada project, Water Resources Development, Vol. 13(2), pp. 169-179

Columbia Encyclopaedia (2007), Trans-Amazon Highway, Sixth Edition, 2001-05., διαθέσιμο στο: www.bartleby.com/65/tr/TransAma.html

Conklin B., Graham L. (1995), The shifting middle ground: Amazonian Indians and eco-politics, American Anthropologist, New Series, Vol. 97(4), pp. 695-710

Cooke B. (2004), The managing of the (third) world, Sage, Volume 11(5), pp. 603-629

Cullet P. (2001), Human rights and displacement: The Indian Supreme Court decision on Sardar Sarovar in international perspective, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 50(4), pp. 973-987

Cummings B. (1990), Dam the rivers, damn the people. Development and resistance in Amazonian Brazil, Earthscan Publications Ltd., London

Davis S. (1977), Victims of the miracle. Development and the Indians of Brazil, Cambridge University Press

Dichter T. (1999), Globalization and its effects on N.G.O.s: efflorescence or a blurring of roles and relevance?, Non Profit and Voluntary Sector Quarterly, Vol. 28(4), Supplement, pp. 38-58

Drèze J., Samson M., Singh S. (1997), (επιμ.), The dam and the nation. Displacement and resettlement in the Narmada Valley, Oxford University Press

Drummond J., Barros-Platiau A. (2006), Brazilian environmental laws and policies, 1934-2002: a critical overview, Law&Policy, Vol. 28 (1), pp. 83-108

Eletronorte (2006a), Usina Hidrelétrica Balbina - Meio Ambiente, διαθέσιμο στο: <http://www.eln.gov.br/Usinas/Balbina/MeioBalbina.asp>

Eletronorte (2006b), Usina Hidrelétrica Balbina-Waimiri-Atroari Program. 10 years. The importance of the Balbina Power Plant to the state of Amazonas in the 10 years it has been in operation, διαθέσιμο στο: <http://www.eletronorte.gov.br/balbina-ingles00.htm>

Fearnside (2001), Environmental Impacts of Brazil's Tucuruí Dam: Unlearned Lessons for Hydroelectric Development in Amazonia, Environmental Management, Vol.27(3), pp. 377-396

Fearnside P. (1989), Brazil's Balbina dam: environment versus the legacy of the pharaons in Amazonia, Environmental Management, Vol. 13(4), pp. 401-423

Fearnside P. (1996), Political benefits as barriers to assessment of environmental costs in Brazil's amazonian development planning: The example of the Jatapu dam in Roraima, Environmental Management, Vol. 20, No 5, pp. 615-630

Fearnside P. (1996), The Cotingo Dam as a test of brazil's system for evaluating proposed developments in Amazonia, Environmental Management, Vol. 20(5), pp. 631-648

Fearnside P. (1999), Social impacts of Brazil's Tucuruí dam, Environmental Management, Vol. 24(4), pp. 483-495

Fearnside P. (2002), Avançã Brazil: Environmental and social consequences of Brazil's planned infrastructure in Amazonia, Environmental Management, Vol. 30(6), pp. 735-747

Fearnside P. (2006), Dams in the Amazon: Belo Monte and Brazil's hydroelectric development of the Xingu River Basin, Environmental Management, Vol. 38(1), pp. 16-27

Fisher W. (2001), Diverting water: Revisiting the Sardar Sarovar Project, Water Resources Development, Vol. 17(3), pp. 303-134

Fórum Carajás (2007), Quem somos, διαθέσιμο στο:
<http://www.forumcarajas.org.br/geral.php?id=Quem%20somos>

Friends of the river Narmada (2007a), Photo archive, διαθέσιμο στο: www.narmada.org

Friends of the river Narmada (2007b), A brief introduction to the Narmada issue, A brief history, διαθέσιμο στο: www.narmada.org/introduction.html

Gandhi A. (2003), Developing compliance and resistance: the state, transnational social movements and tribal peoples contesting India's Narmada project, *Global Networks*, Vol.3(4), pp. 481-495

Hall A. (1994), Grassroots action for resettlement planning: Brazil and beyond, *World Development*, Vol. 22(12), pp. 1793-1809

Haviland W. (1999), *Cultural Anthropology*, Ninth Edition, Harcourt Brace College Publishers

Instituto Socioambiental (2007), Belo monte especial, διαθέσιμο στο:
<http://www.socioambiental.org/esp/bm/hist.asp>

International Rivers Network (2007), IRN's South Asia Campaign, διαθέσιμο:
<http://www.irn.org/programs/india/>

Jordan L., Van Tuijl P. (2000), Political responsibility in transnational N.G.O. advocacy, *World Development*, Vol. 28(12), pp. 2051-2065

Kaika M. (2006), Dams as symbols of modernization: The urbanization of nature between geographical imagination and materiality, *Annals of Association of American Geographers*, Vol. 96(2), pp. 276-301

Karan P. (1994), Environmental movements in India, *Geographical Review*, Vol. 84(1), pp. 32-41

Khagram S. (2004), *Dams and development: transnational struggles for water and power*, Cornell University Press

Korten D. (1990), *Getting to the 21st century. Voluntary action and global agenda*, Kumarian Press, Inc.

Kuchimanchi R. (2005), Saving the Sardar Sarovar Dam, Op-Ed, *Times of India*, December 17, 2005, διαθέσιμο στο: <http://publications.aidindia.org/content/view/176/56/>

Kurian P. (2000), Generating power: gender, ethnicity and empowerment in India's Narmada Valley, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 23(5), pp. 842-856

Lins Leal A. (2007), Breves tópicos sobre a questão energética na Amazônia, διαθέσιμο στο:
<http://www.mabnacional.org.br/textos/amazonia2.htm>

McCormick S. (2006), The Brazilian anti-dam movement, *Organization & Environment*, Vol. 19(3), pp.321-346

McCully (1999), After the flood. Reparations for dam victims needed to right past wrongs, στο: *World Rivers Review*, Volume 14, Number 6, December 1999, International Rivers Network (1999)

McCully P. (2001), *Silenced Rivers: The ecology and politics of large dams*, enlarged and updated edition, Zed Books Ltd.

Mehta L., Srinivasan B. (2000), Balancing Pains and Gains. A Perspective Paper on Gender and Large Dams, W.C.D. Thematic Review 1.1 (b), Draft paper, διαθέσιμο στο:
www.dams.org/docs/kbase/thematic/drafts/tr11_reviewdraft_annexb.pdf

Moore D., Sklar L. (1998), Reforming the World Bank's lending for water: the process and outcomes of developing a water resources management policy, στο: Fox J., Brown D. (επιμ.), *The struggle for accountability. The World Bank, N.G.O.s and grassroots movements*, MIT Press

Movimento dos Atingidos por Barragens-Brazil (2007a), Energia e água são riquezas da humanidade, διαθέσιμο στο: <http://www.mabnacional.org.br/propostas.html>

Movimento dos Atingidos por Barragens-Brazil (2007b), A questão da energia no mundo, no Brasil e na Bacia do Rio Uruguai, διαθέσιμο στο:
http://www.mabnacional.org.br/materiais/010906_energia.htm

Movimento dos Atingidos por Barragens-Brazil (2007c), Historia do M.A.B., διαθέσιμο στο: <http://www.mabnacional.org.br/historia.html>

Movimento dos Atingidos por Barragens-Brazil (2007d), M.A.B.-A resistência dos atingidos, διαθέσιμο στο: <http://www.mabnacional.org.br/atingidos.html>

Nilsen A. (2004), Collective Remembering and Struggles over Meaning: Understanding the Discursive Practice of the Narmada Bachao Andolan as ‘a postcolonial politics of memory’, Second International Conference of Social and Cultural Movements: “Imagining Social Movements”, Edge Hill College, July 1-4 2004, διαθέσιμο στο: <http://www.edgehill.ac.uk/Research/smg/Conferences2004/info/papers/nilsen.pdf>

O’ Bannon B. (1994), The Narmada river project: towards a feminist model of women in development, Policy Science, Vol. 27, pp. 247-267

Oliver-Smith A. (2001), Displacement, resistance and the critique of development: from the grass roots to the global, Final Report Prepared for ESCOR R7644 and the Research Programme on Development Induced Displacement and Resettlement, Refugee Studies Centre, University of Oxford

Palit C. (2003), Monsoon risings. Mega dam resistance in the Narmada Valley, New Left Review, Vol. 21, pp. 80-100

Patkar M. (1992) in conversation with Roy D. and Geeti S. (1992), The strenght of people’s movement, στο: Geeti S. (1992), (επιμ.), Indian visions: peoples of India attitudes to environment, Sage Publications

Pearce F. (1992), The dammed: Rivers, dams and the coming world water crisis, The Body Head, London

Phadke R. (1999), Dams, displacement and community reconstruction: an annotated bibliography and reference guide, , Berkeley Workshop on environmental politics Bibliographies BOO-I, Institute of international studies, University of California, Berkeley

Reid J., De Sousa W. (2005), Infrastructure and conservation policy in Brazil, Conservation Biology, pp. 740-746

Rich B. (1993), Mortgaging the earth, The World Bank. Environmental Impoverishment and the Crisis of Development, Earthscan Publications Ltd.

Routledge P (2001), Within the river: collaboration and methodology, Geographical Review, Vol. 91(1-2), pp. 113-120

Routledge P. (2000), “Our resistance will be as transnational as capital”: Convergence space and strategy in globalizing resistance, Geojournal, Vol. 52, pp.. 25-33

Routledge P. (2003), Voices of the dammed: discursive resistance amidst erasure in the Narmada Valley, India, Political Geography, Vol. 23, pp. 243-270

Roy A. (2001), The greater common good, World Watch, Vol. 14(1), pp. 33-36

Sangvai S. (2002), The river and life. People’s struggle in the Narmada Valley, Earthcare Books, 2nd revised edition

Shrivastava R. (1996), Don’t give a dam! Woman leads tribals against Indian dam, Women and Environments, Vol. 39-40, p. 8-11

Swain A. (1997), Democratic consolidation? Environmental movements in India, Asian Survey, Vol. 37(9), pp. 818-832

Switkes G. (1998), Brazilian Dam Moves Forward Despite Outstanding Social and Environmental Concerns στο: World Rivers Review, Volume 13, Number 5, December 1999, International Rivers Network

Turaga U. (2000), Damming waters and wisdom: protest in the Narmada River Valley, Technology in Society, Vol. 22, pp. 237-253

United Nations (2006), Coping with water scarcity, A strategic issue and priority for system-wide action, UN-Water Thematic Initiatives

United Nations (2007), Cooping with water scarcity, World Water Day 2007, UN-Water Thematic Initiatives

Vartak M. (2002), No land, no justice. Report of a fact-finding tour to the Sardar Sarovar dam-affected areas of the Narmada Valley, July 2001, International Rivers Network

Wikipedia Encyclopedia (2007c), Favelas, διαθέσιμο στο: <http://en.wikipedia.org/wiki/Favela>

Wikipedia Encyclopedia (2007e), Xingu River, διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Xingu_River

Wikipedia Encyclopedia (2007f), Adivasis, διαθέσιμο στο: <http://en.wikipedia.org/wiki/Adivasi>

Wikipedia Encyclopedia (2007g), Silent River Valley, διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Silent_Valley_National_Park

Wikipedia Encyclopedia (2007h), The river Narmada, διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Narmada_River

Wikipedia Encyclopedia (2007i), Satyagraha, διαθέσιμο στο: <http://en.wikipedia.org/wiki/Satyagraha>

Wikipedia Encyclopedia (2007a), Dam, διαθέσιμο στο: <http://en.wikipedia.org/wiki/Dam>

Wikipedia Encyclopedia (2007b), Regiões hidrográficas do Brasil, διαθέσιμο στο: http://pt.wikipedia.org/wiki/Regi%C3%B5es_hidrogr%C3%A1ficas_do_Brasil

Wikipedia Encyclopedia (2007d), Itaipu dam, διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Itaipu_Dam

World Commission on Dams (2000), Tucuruí dam and Amazon/Tocantins River Basin, Executive summary, διαθέσιμο στο: <http://www.dams.org/kbase/studies/br/>

Wright R. (2005), Environmental science. Towards a sustainable future, Ninth Edition, Pearson Education, Inc.

WWF (2007), Landscape destruction caused by the Carajas mine, Amazonia, Brazil, WWF-Canon Photogallery, διαθέσιμο στο: http://www.panda.org/news_facts/multimedia/photogallery/gallery.cfm?uGalleryID=2560&uImageID=2880

Xavier Arnauld de Sartre (2004), La colonisation de l' Amazonie face au developpement durable: l'exemple du barrage de Belo Monte, Article à paraître aux Cahiers des Amériques Latines, no 44 (Août 2004)